

**AWEL,
IK BEN IN DE WAR
DOOR DE SCHEIDING
VAN MIJN OUDERS**

**EEN KVALITATIEVE ANALYSE VAN DE GESPREKKEN VAN KINDEREN
EN JONGEREN MET AWEL OVER DE SCHEIDING VAN HUN OUDERS**

C. WIEWAUTERS EN K. EMMERY

INHOUDSTAFEL

p. 3		Inleiding
p. 5		Methode
p. 8		Scheiden en nieuwe gezinnen
		Wat vertellen kinderen over veranderingen?
		<i>Kinderen op zoek naar een 'thuis' in nieuwe gezinsvormen</i>
		<i>Problemen bij de reorganisatie van het ouderschap</i>
		<i>Opvoedingsklimaat en beschikbaarheid van de ouders</i>
		<i>De relationele werkelijkheid: de loyaliteit onder druk</i>
		<i>Een plek zoeken in een nieuw gezin</i>
		<i>Opvoeding binnen een nieuw gezin</i>
		<i>Loyaliteit in samengestelde gezinnen</i>
p. 36		Hoe gaan jongeren om met scheiding?
		Waar vinden zij beschermjassen?
		<i>Wat gaat er in kinderen en jongeren om? Gedrag, gevoelens, gedachten en gewaarwordingen</i>
		<i>Kinderen en jongeren op zoek naar coping</i>
		<i>Kinderen op zoek naar beschermjassen</i>
p. 54		Conclusies en aanbevelingen
p. 59		Bibliografie

Dit rapport biedt een kwalitatieve analyse van de gespreksgegevens die via chat tijdens het werkjaar 2013 bij Awel binnenkwamen en door de medewerkers geregistreerd werden onder scheiding en samengesteld gezin. Awel en het kenniscentrum Hoger Instituut voor Gezinswetenschappen (Odisee Hogeschool) startten in september 2014 samen dit onderzoek op.

Vanuit Awel wenst men een beter en diepgaander zicht te krijgen op wat kinderen beweegt om contact te nemen met hun medewerkers. Daartoe is een gedetailleerde analyse van de oproepen nodig. Via analyses van de gespreksgegevens kan Awel een stem bieden aan kinderen en suggesties doen aan ouders, hulpverlening, onderwijs en beleid. Het onderzoek kan eveneens de kwaliteit van het beantwoorderswerk verhogen en bijdragen aan de opleiding van vrijwilligers bij Awel.

We kozen voor één thematiek: contact na scheiding en nieuw samengestelde gezinnen. Sociologische gegevens tonen aan dat steeds meer kinderen en jongeren een scheiding van hun ouders doormaken. Veel ouders gaan daarna een nieuwe partnerrelatie aan. Doorgaans verloopt dit proces goed: na een periode van aanpassing bereiken kinderen en jongeren een nieuw evenwicht. Er zijn echter ook kinderen en jongeren die een moeizame aanpassing doormaken. Zij worstelen met moeilijke gevoelens en tonen signaalgedrag. De relatie met hun ouders en hun omgeving staat ernstig onder druk. Het zijn vooral deze kinderen en jongeren die in dit rapport aan bod komen.

Vaak vallen deze kinderen en jongeren in ander onderzoek uit de boot, bijvoorbeeld omdat ouders toestemming moeten geven aan onderzoekers om hun minderjarige kinderen te interviewen. In het huidige onderzoek zijn de gegevens, rechtstreeks en zonder selectie, ter beschikking via Awel. In dit onderzoek geven we wél een stem aan die kinderen en jongeren en zetten we hun beleving centraal.

Net omdat het om een 'moeilijke groep' gaat – moeizame aanpassing en moeilijk bereikbaar - is het onderzoek voor de praktijk en het beleid relevant. Dagelijks worden actoren binnen onderwijs, welzijn, hulpverlening en justitie geconfronteerd met signaalgedrag van kinderen en jongeren. Hulpverleners en leerkrachten voelen zich machteloos bij de kwetsbare positie van kinderen en jongeren die in de schaduw komen te staan of in de knel komen te zitten. Actoren binnen justitie merken dat onenigheid en conflict wordt uitgevochten via gerechtelijke procedures. Het welzijn van kinderen en jongeren raakt hierbij uit beeld. Ook familieleden en het netwerk kunnen als betrokken buitenstaander met het lezen van dit rapport meer (in)zicht krijgen in wat zij voor kinderen kunnen betekenen.

In dit onderzoeksrapport bieden we de lezer vooreerst inzicht in de onderzoeksmethode die we hanteerden. Vervolgens schetsen we kort het kader van waaruit we kijken naar scheiding en het leven in een samengesteld gezin als gezintransitie(s). Zo komen we bij de analyse van de gegevens die het leeuwenaandeel van dit rapport uitmaakt. We zoeken daarbij een antwoord op volgende vragen. Welke problemen halen kinderen en jongeren aan in de context van een scheiding of een nieuw samengesteld gezin? Hoe gaan kinderen en jongeren om met de veranderingen die gepaard gaan met de scheiding en het leven in een samengesteld gezin? Welke beschermende factoren halen kinderen en jongeren hierbij aan? Een diepgaande, nauwgezette en herhaalde lezing van wat kinderen en jongeren vertellen wordt tegen het licht gehouden van de kennis die we momenteel hebben vanuit onderzoek, theorie en onze expertise in het werken met kinderen. De analyse van het narratief van kinderen en jongeren leidt tot inzichten die we aan het eind van dit rapport vertalen naar een aantal aanbevelingen voor het beleid en allen die betrokken zijn bij kinderen in onze samenleving.

Het kenniscentrum Hoger Instituut voor Gezinswetenschappen werkte voor dit onderzoek tijdens het academiejaar 2014-2015 samen met een groep studenten van de bachelor in de Gezinswetenschappen (Odisee Hogeschool) in het kader van Projectonderwijs II. Wij bedanken: Joke, Stijn, Katleen,

Ielyzaveta, Elke, Charlotte, Marleen, Jeroen, Fabienne, Kimberley, Kristin, Christy, Ilse, Sandra, Benny, Lynn, Johanna.

Zonder het ter beschikking stellen van de gegevens en alle werk dat voorafging, bij het anonimiseren, kon dit werk niet aangevat worden. Dank voor de precisie waarmee dit voorbereidend werk gebeurde. Tijdens het proces van het schrijven ging ons rapport herhaaldelijk over en weer. De medewerkers van Awel zorgden voor een kritisch oog en geapprecieerde feedback. Wij bedanken Sibille, Mone, Lara, Katrin en Sofie. In het bijzonder dank aan Elke, die het proces van dit onderzoek van dichtbij opvolgde.

Dank aan de vrijwilligers van Awel die in hun vrije tijd met veel inzet een luisterend oor bieden aan kinderen.

Onze laatste dankwoorden zijn voor de kinderen en jongeren die contact opnamen met Awel en hun verhaal aan hen toevertrouwden. Wij mochten hun woorden ontvangen. De inzichten die ze ons boden geven we via dit rapport terug.

Dank aan u als lezer om dit rapport ter hand te nemen. Wij hopen dat het u inspireert om vanuit uw positie verder een bijdrage te leveren in het leven van kinderen en jongeren die een 'moeilijke aanpassing' doormaken.

Claire Wiewauters,
Master in de gezinspedagogiek en psychotherapeut

Kathleen Emmerly,
Coördinator Kenniscentrum Hoger Instituut voor Gezinswetenschappen en criminologie

6 januari 2016

WAT KINDEREN EN JONGEREN VERTELLEN AAN AWEL

DOELSTELLINGEN VAN HET ONDERZOEK

In dit onderzoek kunnen we enkel uitspraken doen over kinderen en jongeren die contact opnamen met een online contactkanaal van Awel. De resultaten van dit onderzoek en conclusies dienen dus in dit licht te worden gelezen.

In dit onderzoek staan de volgende onderzoeksvragen centraal:

- Welke problemen halen kinderen en jongeren aan in de context van een scheiding of een nieuw samengesteld gezin?
- Hoe gaan kinderen en jongeren om met de veranderingen die gepaard gaan met de scheiding en het leven in een samengesteld gezin? Welke beschermende factoren halen kinderen en jongeren hierbij aan?

Vanuit deze onderzoeksvragen hebben we in de diepte geanalyseerd wat kinderen en jongeren in de chatgesprekken aanbrengen. Op basis van deze analyse doen we aanbevelingen naar alle betrokkenen rondom kinderen en jongeren.

PROCES EN ANALYSE

Vertrouwelijkheid

Awel werkt volledig anoniem. Awel houdt een verslag bij van elk gesprek. Die verslagen worden alleen door medewerkers van Awel gelezen in functie van het opstellen van het jaarverslag en om de werking van Awel naar kinderen en jongeren toe te verbeteren.

In het kader van dit onderzoek gingen we met twee onderzoekers en een groep studenten aan de slag met het materiaal. De medewerkers van Awel verwijderden daartoe eventuele namen, woonplaatsen of e-mailadressen.

Onderzoekers en studenten ondertekenden een vertrouwelijkheidsengagement, een verklaring om de anonimiteit van de oproepers te garanderen en verslagen te beschermen. Grote, integrale stukken tekst worden niet uit de gesprekken overgenomen in het rapport.

Proces en analyse

In de periode september t.e.m. december 2014 gingen onderzoekers en studenten in de literatuur op zoek naar bruikbare concepten en begrippen voor het onderzoek.

Daarna werden de relevante fragmenten voor onze onderzoeksvraag uit de beschikbare gespreksgegevens geselecteerd. Het gaat om fragmenten die betrekking hebben op wat kinderen en jongeren zelf aanbrengen omtrent de beleving van de scheiding of het leven in een nieuw samengesteld gezin. Fragmenten die betrekking hebben op andere thema's, zoals bv. pesten of geweld in het gezin worden niet in de diepte geanalyseerd.

Op basis van de literatuur en een eerste idee over de inhoud van het materiaal werd een eerste versie van een codeboom opgesteld. In een eerste fase van het onderzoek gebeurde de codering handmatig. Dit heeft geleid tot enkele revisies van de codeboom.

Bij het opstellen van de codeboom ging zo veel mogelijk aandacht naar het perspectief van de kinderen en jongeren zelf. De begrippen uit de literatuur waren in die zin richtinggevend. Toch bleven de onderzoekers alert voor nieuwe gegevens die niet onder te brengen zijn in de aanwezige begrippen.

Nadat alle gesprekken voor een eerste keer waren gecodeerd, werd de analyse door een andere student overgedaan. Dit om de betrouwbaarheid te verhogen. Door middel van groepsdiscussies en discussies tussen onderzoekers onderling werd overeenstemming gezocht in de aanpak van de analyse van de gesprekken.

De definitieve codering van de verslagen gebeurde door de studenten met het softwareprogramma QSR Nvivo 10.

Resultaten en interpretaties werden onderling besproken en werden op 28 april 2015 voorgelegd aan een groep met relevante anderen. Doel was om te toetsen of de resultaten herkenbaar zijn, of de juiste interpretaties in het onderzoek worden gemaakt en/of eventuele aanbevelingen mogelijk zijn. Elke Denys (studiedienst Awel), Kim Bastaits (Cello, Universiteit Antwerpen), Sofie Vanassche en An Katrien Sodermans (KULeuven), Lieve Van der Straeten (bemiddelaar, docent bachelor Gezinswetenschappen), Kris Stas (Steunpunt Algemeen Welzijnswerk), Marjan Rom (Kinderrechtencommissariaat), Els Michiels (voorzitter KAJ) en Thomas Van Grinsven (kernlid KAJ) namen deel aan deze bespreking.

In juni 2015 presenteerden studenten, onderverdeeld in subgroepen, hun eindrapportage over een onderdeel van de codeboom.

Van september tot december 2015 werd de codering uitvoerig gecontroleerd door de onderzoekers en werd de eindrapportering verzorgd. In functie van de rapportering werden delen van de codeboom samen geanalyseerd.

DE ONDERZOEKSGROEP

We kozen voor een analyse van de online oproepen, omdat daarvan een schriftelijke en letterlijke weergave van het gesprek beschikbaar is. In eerste instantie selecteerden we alle gegevens van chat, e-mail en forumgesprekken in het jaar 2013 die door de beantwoorders van Awel werden gecategoriseerd onder de thema's 'contact na scheiding' of 'nieuw samengestelde gezinnen'. Het ging om 191 chatgesprekken, 251 e-mails en 132 forumberichten. Een analyse van alle gesprekken bleek niet haalbaar, wat maakt dat enkel de chatgesprekken werden verwerkt. Het jaarverslag van Awel (Awel, 2014) meldt 111 chatgesprekken m.b.t. contact na scheiding en 80 chatgesprekken m.b.t. nieuw samengestelde gezinnen.

Een aantal van die gesprekken werden niet geanalyseerd omdat er onvoldoende inhoudelijk materiaal over de beleving van scheiding en nieuw samengestelde gezinnen aanwezig was (31 gesprekken). Verder werden 15 gesprekken dubbel geregistreerd (bv. zowel onder het thema 'scheiding' als onder het thema 'nieuw samengesteld gezin' gecategoriseerd). Zo komen we voor dit rapport uit op een analyse van in totaal 145 chatgesprekken.

Verdeling naar leeftijd en geslacht

In veel gesprekken (57) is de leeftijd ongekend. De oproepers waarvan we wel een leeftijd kennen, zijn tussen 10 en 19 jaar oud.

In de meeste gevallen gaat het om meisjes die Awel contacteerden (96). Slechts 11 jongens namen contact op. In 38 gesprekken is het geslacht ongekend. Dit komt overeen met de algemene vaststelling dat jongens minder contact opnemen met Awel, en meer in het algemeen ook met hulpverlening, dan meisjes.

Leeftijd	Jongen	Meisje	Onbekend	Totaal
10 - 11 jaar	2	1	5	8
12 - 13 jaar	2	21	8	31
14 - 15 jaar	1	14	2	17
16 - 17 jaar	1	12	5	18
18 - 19 jaar	3	11	0	14
Onbekend	2	37	18	57
Totaal	11	96	38	145

Achtergrondgegevens m.b.t. scheiding, gezinstransities en gezinssituatie

Bij de meeste gesprekken (67) is het onduidelijk hoeveel jaar de scheiding precies achter de rug is. In 13 gesprekken gaat het om een recente scheiding (minder dan een jaar geleden). In 54 gesprekken is de scheiding al drie jaar of meer achter de rug. Later in dit rapport zal blijken dat het vaak gaat om kinderen en jongeren die geen contact meer hebben met één van hun ouders.

In een beperkt aantal gesprekken worden kinderen en jongeren geconfronteerd met ouders die tijdelijk waren gescheiden of die mogelijk gaan scheiden (twee gesprekken). Er zijn ook vijf gesprekken waarin het nieuw samengesteld gezin is ontstaan na overlijden van één van de ouders.

We merken dat de kinderen en jongeren die contact opnemen met Awel naar aanleiding van de scheiding en het leven in een samengesteld gezin verschillende gebeurtenissen in hun gezinsleven aanhalen. In combinatie met de scheiding van de ouders en het leven in een samengesteld gezin vertellen ze over aanpassingen als gevolg van een verhuis of een verandering in de verblijfsregeling, de komst van een nieuwe partner met of zonder kinderen, de geboorte van een halfbroer of -zus. In een aantal gesprekken komen ingrijpende levensgebeurtenissen, zoals het overlijden van een belangrijk persoon uit het netwerk, de opname van een ouder in een instelling of de gevangenis of de plaatsing van het kind zelf, aan bod.

BEPERKINGEN VAN HET ONDERZOEK

We kunnen met deze analyse enkel een uitspraak doen over de beleving van scheiding door kinderen en jongeren die contact opnamen met Awel. Daarmee vindt een belangrijke selectie plaats. Er is een eerste selectie van kinderen en jongeren die de stap nemen om Awel te contacteren. De reden om die stap te zetten ligt, zoals we verder zullen lezen, vaak in de moeilijke relatie met (één van) de ouders. We hebben enkel chatgesprekken geanalyseerd. Dat betekent dat er een selectie is van kinderen en jongeren die verkiezen via deze online weg contact op te nemen. Awel stelt vast dat de online contacten vaker 'zwaardere' problematieken behandelen.

De inhoud van de chatgesprekken is afhankelijk van wat kinderen en jongeren zelf aanbrengen. Dit is een sterkte, maar brengt tegelijkertijd een aantal beperkingen met zich mee. Er zijn immers geen vooraf vastgelegde vragen of topics die in elk gesprek worden behandeld. Daarbovenop of mede hierdoor zijn de leeftijd, het geslacht, andere achtergrondkenmerken en de context niet steeds duidelijk. Tenslotte biedt het kind-perspectief geen zicht op het perspectief van relevante anderen betrokken in de context. Eigen aan het onderzoek is dat gewerkt werd met bestaande gegevens en daarom geen aanvullende informatie meer kon worden verkregen.

Deze aandachtspunten zijn van belang bij het lezen van dit rapport.

SCHEIDING EN NIEUWE GEZINNEN

WAT VERTELLEN KINDEREN OVER VERANDERINGEN?

'MIJN OUDERS ZIJN GESCEIDEN ... MIJN HOOFD IS VEEL IN DE WAR'

'IK ZOU GRAAG TERUG EEN THUISGEVOEL HEBBEN IN MIJN EIGEN HUIS'

In dit gedeelte zoeken we een antwoord op de eerste onderzoeksvraag: welke problemen halen kinderen en jongeren aan in de context van een scheiding of een nieuw samengesteld gezin? Voorafgaand aan de analyse van de gespreksgegevens schetsen we het kader van waaruit we binnen dit rapport kijken naar de aanpassingen van kinderen bij scheiding en binnen nieuwe gezinsvormen. We baseren ons hiervoor op de recente literatuur- en onderzoeksgegevens en op de eigen expertise.

KINDEREN EN JONGEREN OP ZOEK NAAR EEN 'THUIS' IN NIEUWE GEZINSVORMEN

SYSTEEM IN BALANS, SYSTEEM UIT BALANS

Scheiding en nieuwe gezinsvormen zijn maatschappelijk gezien een vanzelfsprekende realiteit geworden. Een relatiecrisis, die in een scheiding uitmondt, is een gebeuren waarvan niemand nog verrast opkijkt. De echtscheidingsgraad in België is de laatste dertig jaar verviervoudigd. Als partners ook ouders zijn, betekent dit dat ook de kinderen te maken krijgen met het uit elkaar gaan van hun ouders. Bij ongeveer twee derde van de koppels die uit elkaar gaan zijn kinderen betrokken. Dit betekent dat ongeveer **1 op 5 kinderen** in ons land leeft met **gescheiden ouders** (Mortelmans & Pasteels, 2011).

Deze cijfers geven weer wat we aan de buitenkant zien. Cijfers vertellen niets over de impact van deze gebeurtenis op ouders en kinderen. De binnenkant van het gebeuren is niet direct zichtbaar. Scheiding als gezinstransitie is een ingrijpende gebeurtenis die voor alle betrokkenen, zowel volwassenen als kinderen, in heel wat levensdomeinen belangrijke veranderingen teweegbrengt.

SCHEIDING ALS PROCES

Een gezin kunnen we zien als een systeem in evenwicht, in balans. Bij een gezinstransitie – hetzij bij scheiding, hetzij bij de overgang naar een samengesteld gezin - is het evenwicht uit balans. De verschillende gezinsleden staan voor de opdracht om zich te herorganiseren en herpositioneren zodat er een nieuw evenwicht komt.

We kijken naar scheiding als een proces en niet als een momentopname. Dit betekent dat we ervan uitgaan dat in de periode voorafgaand aan de scheiding ook reeds heel wat onevenwicht aanwezig is dat mede aanleiding geeft tot de scheidingsgebeurtenis. Hiermee sluiten we aan bij recente onderzoeken die wijzen op het procesmatige karakter van een scheiding en de aandacht vestigen zowel op gezinsprocessen voorafgaand aan de scheiding als op diverse stressoren die doorheen een scheidingsproces aanwezig kunnen zijn. In de huidige onderzoekspraktijk wordt scheiding immers veelal geconceptualiseerd als een proces dat gekenmerkt wordt door verschillende stressvolle gebeurtenissen die reeds beginnen vóór, aanwezig zijn tijdens, en voortduren na de scheidingsgebeurtenis (Amato, 2000, Kelly & Emery, 2003, Van Peer & Carette, 2007).

Kinderen staan tijdens dit proces voor de opdracht om een plek te vinden in twee verschillende systemen. Dit vergt tijd. Bovendien zoeken niet alleen zij hun plek, ook de andere gezinsleden, broers, zussen, de ouder en/of nieuwe partner doen dit.

KIND IN BALANS, KIND UIT BALANS

Kinderen komen bij de scheiding van hun ouders in eerste instantie in een periode van crisis terecht. Zij staan voor de opdracht om **het verlies van hun gezin** een plaats te geven en 'thuis te komen' in nieuwe gezinsvormen. Voor de meeste kinderen is deze crisis gelukkig van voorbijgaande aard en doorheen een periode van rouw zet zich herstel in. Onderzoekers spreken over een **periode van twee à drie jaar** die kinderen nodig hebben om tot herstel van veerkracht te komen (Amato & Keith, 1991, Kelly & Emery, 2003).

Met **75 à 80%** van de kinderen gaat het na deze periode van **normale aanpassing** goed. Zij komen tot herstel van veerkracht en vertonen op lange termijn weinig of geen specifieke problemen van psychosociale aard. Zij bereiken hun doelen op school en zij hebben goede banden met hun familie. Deze cijfers betekenen echter ook dat **20 à 25%** van de kinderen **op lange termijn problemen blijft vertonen**. De onderzoekers vermelden sociale en schoolse problemen, en gedrags- en emotionele problemen. Bij intacte gezinnen ligt dit percentage lager, slechts op 10% (Kelly & Emery, 2003).

De cijfers van het onderzoek Scheiding in Vlaanderen – in het verder verloop van dit rapport afgekort als SIV - wijzen op dezelfde tendens. De **schoolloopbaan** van kinderen met gescheiden ouders laat zien dat zij vaker een jaartje moeten overdoen en afzakken naar een lagere onderwijsvorm dan hun leeftijdsgenoten uit intacte gezinnen. Ze stromen minder vlot door naar het hoger onderwijs en eindigen hun onderwijsloopbaan met een lager opleidingsniveau (Le Roy, Vanassche, Sodermans & Matthijs, 2011). Wat het onderzoek naar **de mentale gezondheid** betreft bevestigen de SIV-data dat kinderen uit niet-intacte gezinnen het op bepaalde indicatoren van welbevinden en gezondheid minder goed doen dan kinderen uit intacte gezinnen (Symoens, Colman, Pasteels & Bracke, 2011).

MOEILIK HERSTEL VAN EVENWICHT

Zoals vermeld bij het onderdeel 'methode' vermoeden wij dat het vooral de kinderen en jongeren zijn die een **moeilijke aanpassing** doormaken waarvan we de stem horen in de chatgesprekken met Awel. Dit wordt bevestigd door de cijfers. Bij heel wat kinderen is de scheiding reeds meer dan drie jaar geleden.

Bij de groep kinderen die een moeilijke aanpassing doormaakt wordt gesteld dat het verschil niet (noodzakelijk) te wijten is aan de scheidingsgebeurtenis op zich, dan wel aan extra stressoren die samenhangen met de scheiding. **Zowel voor, tijdens als na de scheiding spelen verschillende factoren hierbij een rol.**

Recent onderzoek verwijst naar gezinskenmerken **voorafgaand aan de scheiding** die 'faciliterend' werken en de kans tot een scheiding verhogen. Onderzoek kijkt hierbij naar persoonlijkheidskenmerken bij de ouder(s), de fysieke en mentale gezondheid van de ouder(s), de sociaaleconomische status en de wijze van de arbeidsverdeling. Verder ook de kwaliteit van de relatie binnen het huwelijk, de kwaliteit van de ouder-kind relatie, het conflictniveau en de mate van beschikbaarheid van oplossingsstrategieën, in combinatie met de aan- en/of afwezigheid van sociale netwerken (Kelly & Emery, 2003, Van Peer & Carette, 2007).

Vanuit de analyse van de gesprekken kunnen we geen uitspraak doen over de risicofactoren die reeds voor de scheiding aanwezig waren. Als onderzoek aangeeft dat gezinnen met een lagere sociale status meer kans vertonen om een scheiding mee te maken (in vergelijking tot gezinnen met een hogere

sociale status) kan dit zeker een rol spelen bij de financiële problemen die kinderen aanhalen in de gesprekken. Hetzelfde geldt voor de problemen in de ouder-kind relatie, de mentale problemen van ouders, de aanwezigheid van oplossingsstrategieën en conflicten in het gezin. Wij nemen dus mee dat de problemen, die kinderen en jongeren aanhalen, niet noodzakelijk veroorzaakt zijn door de scheidingsgebeurtenis. Ze moeten eerder gezien worden als bijkomende risicofactoren die de draaglast van de scheidingsgebeurtenis voor de kinderen vergroten. In combinatie met het verminderd voorkomen van beschermende factoren maakt dit dat de draagkracht en de veerkracht van het kind ernstig onder druk staat. Deze kinderen en jongeren lopen het risico op het doormaken van een moeilijke aanpassing.

In dit deel van het rapport gaan we eerst in op **de reorganisatie van het ouderschap** bij scheiding en de **veranderingen van eerder praktische en organisatorische aard** die zich tijdens het scheidingsproces voordoen en die kinderen en jongeren in de gesprekken expliciet benoemen en aan bod brengen.

Een tweede hoofdstuk behandelt **het gezinsklimaat en het opvoedingsklimaat na scheiding**.

Een derde hoofdstuk gaat in op de complexiteit van **het relationeel veld tussen ouders en kind** en de **loyaliteit van kinderen**.

Tenslotte gaan we in het laatste hoofdstuk van dit gedeelte in op wat kinderen en jongeren vertellen over de moeilijke aanpassing bij de **overgang naar en het leven in een samengesteld gezin**.

PROBLEMEN BIJ DE REORGANISATIE VAN HET OUDERSCHAP

Onderzoek brengt ook stressoren in kaart die de aanpassing bemoeilijken tijdens en na de scheidingsgebeurtenis. De manier waarop de scheidingsgebeurtenis verloopt kan een bijkomende bemoeilijkende factor zijn. Onderzoek vermeldt dat kinderen die het niet zagen aankomen, die slecht geïnformeerd zijn, of die een ouder plots zien vertrekken, het moeilijker hebben (Kelly & Emery, 2003).

Bij de factoren die aanwezig zijn na scheiding komt uit alle onderzoek zowel in binnen- als buitenland als belangrijkste factor naar voor het (in)direct betrokken worden van de kinderen bij het conflict tussen de ouders, eventueel via een juridische procedure (Amato & Keith, 1991, Kelly & Emery, 2003, Carette, 2007). Ook kinderen, die worden geconfronteerd met een achteruitgang in de financiële middelen, passen zich moeilijker aan (Kelly & Emery, 2003). Sommige reviews verwijzen naar een cumulatie van veranderingen (verhuizen, school, etc.) als risicofactor (Van Peer & Carette, 2007).

KINDEREN EN JONGEREN WORDEN NIET (RECHTSTREEKS) GEÏNFORMEERD

Het kader dat we hierboven schetsten definieert scheiding als een proces. Binnen dit proces is de beslissing om de relatie te beëindigen en uit elkaar te gaan een belangrijke gebeurtenis voor alle betrokkenen. Partners nemen deze beslissing niet altijd tegelijkertijd. In veel gevallen is er een eerste beslisser en een tweede beslisser bij het uit elkaar gaan (Wiewauters & Van Eyken, 2014). Ouders nemen niet altijd de tijd om kinderen rechtstreeks te informeren omtrent deze beslissing. Vanuit de resultaten van het SIV-onderzoek blijkt dat slechts 55% van de kinderen van hun ouder(s) uitleg krijgt. Hierbij valt op dat hoe jonger de kinderen zijn hoe minder de ouders de neiging hebben om ze te informeren (Bastait, Van Peer & Mortelmans, 2011).

In belevingsonderzoek geven kinderen aan dat zij het belangrijk vinden om tijdig en expliciet te worden ingelicht over de scheidingsbeslissing en de implicaties die dit zal hebben voor hun persoonlijk leven. Zij vinden het ook belangrijk om een eerlijk en coherent verhaal te krijgen waarom de ouders uit elkaar gaan (Buysse & Ackaert, 2006). Wanneer ouders een scheidingsmelding doen en kinderen informeren zal dit de verwerking van kinderen positief ondersteunen en beïnvloeden. Zo kunnen kinderen de

scheiding beter plaatsen en ondervinden ze er later minder negatieve gevolgen van (Kelly & Emery, 2003).

Wanneer ouders er niet in slagen – om wat voor reden dan ook – om kinderen rechtstreeks op de hoogte te brengen, riskeert dit te leiden tot angst en onrust, controleverlies en een gevoel van isolement bij kinderen en jongeren (Kelly & Emery, 2003). Kinderen en jongeren worstelen dan met **het gevoel niet mee te tellen en er niet toe te doen**. Een bijkomend negatief effect is dat kinderen geneigd zijn om bij het zoeken naar een mogelijke reden voor de scheiding de oorzaak bij zichzelf leggen en zich bijgevolg – onnodig - schuldig voelen. Ook dit bemoeilijkt de verwerking (Gumina, 2009).

Dit is natuurlijk niet hoe het door ouders wordt bedoeld. Heel wat ouders willen kinderen ‘sparen’ en gaan ervan uit dat het ‘beter is’ om kinderen niet rechtstreeks te informeren (Wiewauters & Van Eyken, 2014).

Aan de medewerkers van Awel vertellen kinderen hoe ze door de ouders in het ongewisse worden gelaten omtrent de scheiding. Ze geven aan dat ze het jammer vinden dat er met hen niet wordt gepraat.

- *Jongere: Mijn ouders zijn aan het scheiden en ik word er niet bij betrokken... ikzelf vind dat maar dom. Ik ben wel diegene waarover het gaat hé. Met mijn mama kan ik er niet over praten en mijn papa zie ik niet meer.*
- *Jongere: Mijn ouders zijn aan het scheiden en ik weet niet goed hoe ik dat moet bewerken want ze willen er niet over praten. Awel: heb je enig idee waarom ze er met jou niet over willen praten? Jongere: Ik denk omdat ze boos zijn op elkaar en elke keer dat ik er over vraag dan worden ze boos en word ik naar mijn kamer gestuurd.*

Ook het niet zien aankomen van de scheiding en/of het onaangekondigd vertrek van één van de ouders bemoeilijkt de verwerking (Kelly & Emery, 2003). De trauma-literatuur biedt hierbij een verklaring. Een negatieve gebeurtenis die onaangekondigd en onverwacht plaatsvindt, vergt een langere periode van verwerking en kan aanleiding geven tot gecompliceerde rouw (Levine, 2008).

Een aantal kinderen getuigen in de chatgesprekken over de problemen van een plots en onaangekondigd vertrek van één van de ouders.

- *Jongere: Ik heb het lastig met de scheiding. Ik had het niet zien aankomen. Ze maakten nooit ruzie waar ik bij was, dus ...*
- *Jongere: Mijn papa is uit het niets 1 jaar weg gegaan en liet niets van zich horen. Toen hij na dat jaar een deurwaarder naar ons heeft gestuurd om te zeggen dat hij wou scheiden toen wist ik nog van niets. Mijn mama had gezegd dat hij weg was met zijn werk. Maar na een tijdje ben ik er toch achter gekomen.*
- *Jongere: Mijn vader is vertrokken de dag voor 1 mei, totaal onverwacht voor iedereen. Hij is net 40 en vertoont alle tekenen van een mid-life crisis. Intussen is hij al bij zijn 2de vriendin gaan inwonen en hebben we hem al maanden niet meer gezien.*

WONEN IN TWEE HUIZEN: DE VERBLIJFSREGELING EN WISSELSTRESS

Wanneer partners uit elkaar gaan moeten ze noodgedwongen op zoek naar een verblijfsregeling voor de betrokken kinderen.

De wetgever heeft zich de laatste jaren tot doel gesteld om gelijkwaardig ouderschap na scheiding te promoten. De wet van 13 april 1995 voerde gedeeld ouderlijk gezag in, waardoor beide ouders de verantwoordelijkheid over hun kinderen blijven dragen. De wet van 18 juli 2006 stelde verblijfscoouderschap voor als de prioritair te onderzoeken verblijfsregeling. Vanuit het SIV-onderzoek weten we dat het niet de aard van de verblijfsregeling is die een doorslaggevende rol speelt in het welbevinden

van het kind. Behoudens het feit dat kinderen, die geen contact hebben met één van beide ouders, het minder goed doen, is er verder weinig of geen verschil naar welbevinden van kinderen afhankelijk van de verblijfsregeling (Sodermans, Vanassche & Matthijs, 2013).

Wanneer ouders het samen eens worden, kunnen ze in principe om het even welke verblijfsregeling kiezen die voor hen en voor de kinderen het beste uitkomt en praktisch gezien het meest haalbaar is. De regeling wordt sinds de oprichting van de familierechtbank in september 2014 voorgelegd aan de familierechter ter goedkeuring. Deze evalueert of de regeling niet in strijd is met het belang van het kind en met het recht op contact van beide ouders. Wanneer ouders er niet samen uitkomen zal de familierechter beslissen. Sinds 2006 dient deze bij voorrang een verblijfsco-ouderschapsregeling te overwegen, wanneer één van beide ouders erom vraagt (Wiewauters & Van Eyken, 2014).

De cijfers van het Leuvens Adolescenten- en Gezinnen onderzoek (LAGO) van 2010-2011 laten zien dat bijna 62% van de jongeren altijd of meestal bij de moeder verblijft. 8% van de jongeren blijft altijd of meestal bij de vader. 25% van de jongeren met gescheiden ouders verblijven afwisselend bij vader en moeder (Dekeyser, Vanassche, Sodermans & Matthijs, 2012).

In onze gesprekken zien we een groot aandeel kinderen en jongeren die een hoofdverblijf bij moeder hebben (75 gesprekken). Dit aandeel ligt procentueel iets hoger (67%) dan in het LAGO-onderzoek (62%). Het aandeel kinderen en jongeren met een hoofdverblijf bij vader (12 gesprekken) is eveneens iets hoger (11% t.o.v. 8%). 18 kinderen en jongeren verblijven in een regeling van verblijfsco-ouderschap. 3 kinderen en jongeren wonen in bij familie. Bij 4 kinderen is er een andere regeling. Bij 33 gesprekken is de verblijfsregeling niet gekend.

Een gedeeld verblijf vereist dat kinderen meermaals per maand over en weer gaan. Kinderen maken gemiddeld zo'n vijf à zes verhuisbewegingen per maand van de ene naar de andere ouder (Sodermans, Vanassche & Matthijs, 2011).

Verschillende kinderen vertellen aan de medewerkers van Awel dat deze verhuisbewegingen gepaard gaan met **wisselstress**.

- *Jongere: Heb het nogal moeilijk met het telkens opnieuw verwerken dat ik de verhuis van men mama naar men papa moet maken.*
- *Jongere: In het begin zag k da allemaal nie zitte, zo 2 huize en week om week.*
- *Jongere: Nu woon ik een week bij mama en een week bij papa maar mijn hoofd is veel in de war ik wil liever 1 huis.*

Na een scheiding moet minstens één van de ouders op zoek naar een nieuwe woonst. Wanneer ouders een nieuwe relatie aangaan of beëindigen, brengt dat een verhuis voor de kinderen met zich mee.

Sommige kinderen vertellen in de gesprekken dat ze door de verhuis, die gepaard gaat met de scheiding, in een **totaal andere buurt** terecht komen waardoor ze zich verloren en geïsoleerd voelen. Andere kinderen klagen over de **moeilijke verplaatsing(en)** omdat de ouder(s) ver uit elkaars buurt wonen. Omwille van de verhuis moeten kinderen en jongeren soms ook **van school veranderen**.

- *Jongere: Ik heb daar eigenlijk niets dat ik kan doen. En alles is daar ook zo anders ik woon hier tegen de stad hij op het platteland. De huizen, het dialect, de mentaliteit, het is er allemaal zo verschillend!*
- *Jongere: Ik woonde vroeger ook ver weg van hier, maar mama is naar hier verhuisd, dus moest papa ook verhuizen. Ik mis het daar ook heel hard, ik heb daar altijd gewoond.*
- *Jongere: Hij woont zo ver en dan moet ik ook altijd met de trein.*

Een aantal kinderen geeft aan dat ze door het **veelvuldig verhuizen** een vaste plek missen.

- *Jongere: Ik ben al 6 keer verhuisd geweest, door mijn mama ze wou altijd direct bij haar nieuwe vriend gaan wonen*
- *Jongere: ik ben denk ik totaal in men leve zo een 13 of 14 keer verhuist. Awel: Amai dat is veel! Jongere: ik verhuis nu nog steeds.. Awel: Moest je telkens verhuizen omwille van problemen/ruzies? Jongere: jah, soort van... mijn mama geen vaak terug naar men papa om het nog eens te proberen. Dan liep t weer mis & gingen we weer weg.”*
- *“Awel: Heb jij soms een dagboek? Jongere: neen ik heb dat gehad, maar het was vol en dan heb ik dat ergens gelecht nu vind ik dat niet meer da was van in het 3 en 4de leerjaar ik ben al 4keer verhuist binnenkort 5keer”*
- *Jongere: In september ga ik naar een nieuwe school, dat is mijn 8 ste school al, doordat mijn mama altijd maar opnieuw verhuisde*

VERLIES VAN INKOMSTEN

Na scheiding krijgen beide partners te maken met een inkomensverlies, vermits ze terugvallen op één loon. Het huishoudbudget verlaagt. Dit kan uiteraard gevolgen hebben voor de levensstandaard van de kinderen bij één of beide ouders.

Financiële moeilijkheden uit zich onder andere in de woonsituatie. In de meeste scheidingen behoudt één van de ouders de gezamenlijke woonst. In ongeveer een kwart van de scheidingen wordt deze verkocht. Het huren van een woning is dus minstens voor één van de ouders een oplossing voor korte en/of lange termijn. Soms trekt een ouder bij familie in. Het opleidingsniveau van de ouder speelt een rol bij herstel van inkomsten na scheiding. Laagopgeleide ouders hebben minder kans om na een scheiding eigenaar te zijn van een woning (Pasteels & Mortelmans, 2015).

In de gesprekken met Awel haalden sommige kinderen en jongeren de krappe behuizing aan als een probleem voor hen.

- *Jongere: We moesten bij onze grootouders wonen maar wij zijn met 3 kinderen en ze hebben een klein huis omdat mijn mama geen geld heeft voor een huis te huren*
- *Jongere: Sindsdien woon ik bij mijn papa met mijn zus in een studio met 1 slaapkamer, ik en mijn zus slape in die kamer mijn papa slaapt al 2 maanden op de zetel, mama betaald geen alimentatie, dat wil ze niet, heeft ze gezegd*
- *Jongere: Een jaar gelede kreeg men mama opnieuw slaag van men stiefpapa & zijn we het afgetrapt & in en klein apartementje gaan wonen. We konden het amper betalen & konden amper eten kopen*

De resultaten van het SIV-onderzoek omtrent de sociaaleconomische gevolgen van een echtscheiding leren ons dat het vooral moeders zijn die een hoge kans maken om in financiële moeilijkheden te geraken. Vaak hebben vrouwen tijdens de relatie hun arbeidsprestaties (gedeeltelijk) afgebouwd om de zorg voor de kinderen op te nemen.

Na een scheiding is het om financiële redenen noodzakelijk om (meer) te gaan werken. Laagopgeleide vrouwen zijn hier in het nadeel (Willekens, Vanderheyden & Mortelmans, 2011). Ook de verblijfsregeling speelt hier een rol. Voor de ouder bij wie het kind het hoofdverblijf heeft, is de balans werk-gezin geen eenvoudige opdracht. Daarbovenop is deze ouder vaak financieel in het nadeel wanneer het gaat om buitengewone kosten die niet binnen de alimentatie vallen (Bastaits, Pasteels & Van Peer, 2011).

Een aantal ouders krijgt bovendien te maken met het niet naleven van de alimentatie door de niet-residentiële ouder.

- *Jongere: Ok, mijn ouders zijn gescheiden en er is afgesproken dat mijn papa elke maand mijn mama een bepaald bedrag moet betalen zodat wij kunnen eten en ik naar school kan gaan, maar hij betaalt niet!! Mijn mama heeft het nu echt supermoeilijk en ik wil haar echt helpen maar ik weet niet hoe*

De kinderen die contact opnamen met Awel geven aan dat ze op verschillende niveaus de gevolgen dragen. Op praktisch niveau betekent dit voor hen dat moeder – omwille van de werktijden - minder aanwezig is. Hierdoor komt de **praktische zorg voor het huishouden** en soms ook voor de jongere broers en zussen op hun schouders terecht.

- *Jongere: Mama ging toen overdag werken tot laat, en af en toe ook 's nachts. Dat maakte dat ik mijn broer en zus bijna altijd van school moest halen en regelmatig 'moederke' heb gespeeld. Ik heb een jaar op de zetel geslapen.*
- *Jongere: We zijn dan een maand bij mijn bomma gaan wonen en een maand bij ne nonkel. Dan hebben we een apartementje gehuurd dat eigenlijk te klein was maar we hadden niet veel keus. We hadden het financieel moeilijk. Mama ging soms 's nachts werken om extra geld te verdienen en ook ik ging werken en 'leende' mijn moeder soms geld (vaak zag ik het niet terug of niet volledig).*

Oudere kinderen vertellen hoe ze **de financiële last voor de ouder trachten te verlichten** door zelf te gaan werken en dit geld af te staan voor het huishoudinkomen.

- *Jongere: Ik heb een half broertje en half zusje. Toen we weg gingen van bij hun papa hadden wij het financieel heel moeilijk. Ik ben dan gaan werken om af en toe ook eens wat te kunnen kopen voor het huishouden.*

Naast de praktische gevolgen en de concrete last, die het leven in 'armoede' met zich meebrengt, wordt duidelijk uit onderzoek dat dit zowel bij de ouder(s) als bij het kind heel wat stress met zich brengt. (Ponnet, 2015).

Heel wat kinderen rapporteren over de impact die de beperkte financiële armslag heeft voor hun psychosociaal functioneren. Hierbij is ook de impact die het gebrek aan financiën heeft op de relatie tussen het kind en de ouder(s) niet te onderschatten.

- *Jongere: Maar omdat we financieel niet echt rond komen zit ik de hele tijd op school met de gedachten dat het moeilijk gaat worden en dat we misschien gaan moeten verhuizen ofzo*
- *Jongere: Al mijn vriendinne krijgen om de twee weken nieuwe kleren en ik heb al 3 maand geen nieuwe kleren en ik let op mijn uiterlijk ik moet nu een beugel maar dat gaat niet mama heeft hem moeten afbellen omdat we geen geld hebben.*
- *Jongere: Ik ben gewoon bang dat we finaiueel niet goed gaan kunnen rondkomen en dat ze (moeder) daarmee in de schulden gaat geraken. We hebben onlangs alles opgetelt en we komen eigelijk uit dat we oftewel de auto niet gaan kunnen betalen oftewel gas en elektriciteit. Daar ben ik bang voor.*

Onderzoek maakt duidelijk dat wanneer de ouder(s) een nieuwe relatie aangaan - binnen onderzoek als 'her partneren' benoemd – dit leidt tot een verbetering van de financiële situatie. Dit heeft indirect gevolgen voor het welbevinden van ouder(s) en kinderen (Willekens, Vanderheyden & Mortelmans, 2011).

- *Jongere: Mama heeft een nieuwe partner, samen hebben ze een huis gekocht en er zijn geen financiële problemen meer.*
- *Jongere: Toen ons mama nog niet samen was me hare vriend van nu, hebben wij het financieel heel moeilijk gehad. Ik heb heel vaak geld gegeven.*

(GEEN) INSPRAAK IN DE VERBLIJFSREGELING

Bij het begin van dit hoofdstuk verwezen we naar de kinderen en jongeren die vertellen dat ze niet en/of weinig geïnformeerd werden omtrent het uit elkaar gaan van de ouders. Daarbovenop is een vaak voorkomend probleem dat kinderen in de gesprekken aanhalen dat door de ouder(s) **weinig of niet naar hun mening en/of wensen wordt gevraagd bij het vastleggen van de verblijfsregeling**. Het onderling regelen van een verblijfsregeling **door ouders** zonder hen daarbij te betrekken of hen daarover te horen wordt door kinderen als negatief ervaren. In het LAGO-onderzoek (Dekeyser e.a., 2012) zeggen 32% van de jongeren dat hun mening niet werd gevraagd bij het vastleggen van de verblijfsregeling.

Net zoals het goed is voor kinderen om een scheidingsmelding te krijgen is het ook bevorderlijk voor het gevoel 'ertoe te doen' dat kinderen actief betrokken worden bij de praktische regelingen omtrent de verblijfsregeling na scheiding (Kelly & Emery, 2003, Buysse & Ackaert, 2006). Dit betekent echter niet dat het goed is om het kind zelf te laten bepalen bij wie hij zal wonen. Hierdoor wordt een te grote druk en verantwoordelijkheid bij het kind gelegd: 'a voice is not a choice' (Wiewauters, 2015).

- *Awel: vind je het een goede regeling? Jongere: Nee, ik zit niet graag zoveel bij mijn papa. Awel: heb je zelf mogen meedenken over de regeling? Jongere: Neen, ze hebben zelf gekozen.*
- *Jongere: Mijn ouders zijn aan het scheiden en ik word er niet bij betrokken. Ze willen me bij mijn mama laten wonen, maar ikzelf heb dat liever niet. En omdat ze dat onderling beslissen, komt er geen rechter aan te pas en moeten ze dus niet naar mij luisteren.*

Oudere kinderen betreuren het dat **éénmaal een regeling is vastgelegd deze in principe niet verandert** doorheen de tijd. De ontwikkelingsleeftijd en de daaraan verbonden ontwikkelingstaken, de noden en behoeften, wensen en verlangens van kinderen en jongeren daarentegen veranderen wel.

- *Jongere: Ik kan er echt niet tegen. Ik zit in mijn puberteit, dus dan is het denk ik ook wel normaal als meisje dat je liever bij je moeder bent. Papa wordt ook altijd kwaad. Awel: heb je een idee hoe je het zelf zou willen? Jongere: Ik weet het niet. Ik zou heel graag 2 weken bij mama zijn en 1 week bij papa, maar ik heb schrik daarvoor. Awel: bedoel je dat je schrik hebt dat je papa kwaad zou zijn als je dat zou vragen? Jongere: Ja, hij weet het volgens mij eigenlijk ook wel, maar hij wil het niet weten.*

Problemen omtrent de verblijfsregeling komen in veel gesprekken aan bod. Het recent rapport van het Kinderrechtencommissariaat geeft aan dat drie kwart van de meldingen van kinderen gaan over de verblijfs- en omgangsregeling (jaarverslag Kinderrechtencommissariaat, 2015). In het LAGO-onderzoek is 16% van de jongeren niet tevreden met de verblijfsregeling (Dekeyser e.a., 2012). Kinderen en jongeren vragen aan Awel wat hun rechten zijn, en waar en bij wie ze terecht kunnen wanneer ze problemen hebben omtrent het verblijf bij één van de ouders en/of wanneer ze de verblijfsregeling willen wijzigen.

- *Jongere: Vanaf wanneer moet ik niet meer gaan en mag ik gaan wanneer ik wil? Ik bedoel van welke leeftijd ik ben nu 13.6 jaar.*
- *Jongere: Ben ik als 16 jarige in het recht om te zeggen 'dat weekend gaat het voor mij ni'.*
- *Jongere: Men papa heeft een kortgeding aangevraagd. Kan ik met die rechter praten?*
- *Jongere: Ik wil graag meer bij mijn mama zijn, maar daar is al een rechtzaak uit geweest en het antwoord was nee.*

Een aantal jongeren haalt aan dat ze de verblijfsregeling wensen te wijzigen omwille van het opvoedklimaat bij één van de ouders, of omdat ze weinig en/of geen verbinding hebben met de ouder.

- *Jongere: Ik heb eigenlijk helemaal geen band met men vader en ik wil eigenlijk ook helemaal niet meer naar hem gaan. Dus vroeg ik me af of er een mogelijkheid bestaat om niet meer te hoeven gaan?*
- *Jongere: Maar mijn mama en ik praten niet meer bij elkaar ze laat me weekends alleen, ze gedraagt zich alsof ze 16 is ... ik zou graag willen weten vanaf welke leeftijd ik vrij mag kiezen waar ik wil gaan wonen*

DE STEM VAN KINDEREN BIJ JUSTITIE

Juridisch is de positie van kinderen geregeld via **het hoorrecht**. Sinds de oprichting van de familierechtbank in 2014 krijgen alle kinderen vanaf de leeftijd van 12 jaar de mogelijkheid om gehoord te worden over de verblijfsregeling alsook over procedures over het ouderlijk gezag en het persoonlijk contact. Kinderen ouder dan 12 jaar worden op de hoogte gebracht van hun recht om gehoord te worden en ontvangen daartoe een brief op het adres waar hij/zij zijn domicilie heeft en waarin ze uitgenodigd worden om hun mening te laten horen. Kinderen onder de 12 jaar kunnen gehoord worden als ze daar zelf een verzoek voor indienen, of op verzoek van één van de partijen of het openbaar ministerie. Wanneer het kind er zelf om vraagt, is de rechter verplicht om op dat verzoek in te gaan (jaarverslag Kinderrechtencommissariaat, 2015).

Eén van de problemen die meerdere kinderen vermelden in het kader van het hoorrecht is dat ze het gevoel hebben dat ze **niet in vertrouwen kunnen spreken**. Kinderen geven aan dat ze niet willen dat één van de ouders door hun spreken zich benadeeld of gekwetst voelt en/of dat hun verhaal de conflicten tussen de ouders verder doet escaleren.

- *Awel: Ik denk dat geen slecht idee is om van jouw hoorrecht gebruik te maken. De rechter houdt rekening met wat hij van de kinderen zelf hoort. Jongere: zegt de rechter dan tegen je papa en mama wat je gezegd hebt?*
- *Awel: ben jij gelukkig met het co-ouderschap? Jongere: ja en nee ik heb het eerst zelf gevraagd aan de rechter maar nu zit ik er over na te denken waarom (...) Awel: jij zou het liefst voor jezelf het co-ouderschap willen? Jongere: eigenlijk wel maar zo niet zonder ruzie (..) sinds kerst is het co-ouderschap maar nu heeft mijn mama beroep aan getekend tegen datb vonnix en nu maakt mijn papa daar ruzie over.*

Toch hebben niet alle problemen die kinderen formuleren naar aanleiding van het hoorrecht te maken met de geheimhouding en eventuele inzage van het verslag. Een aantal kinderen en jongeren vertelt over de **minder positieve ervaringen** die ze opgelopen hebben. Hieruit blijkt dat zij teleurgesteld zijn in de wijze waarop ze tijdens het hoorrecht door de rechter bij de rechtbank benaderd werden. Onder andere brengen ze naar voor dat de rechter vooral het perspectief van de ouder(s) verwoordt en weinig begrip toont voor de moeilijke positie waarin zij zich als kind bevinden.

- *Jongere: Toen ik het 5e leerjaar zat ben ik al op de rechtbank met de jeugdrechter gaan praten. Het leek hem een fijne ervaring om in 2 gezinnen te leven. Dus ik heb niet zoveel zin in rechters tenzij dat de enige oplossing is*
- *Jongere: en ik ben al eens naar de rechtbank gemoeten en daar heb ik gezegd dat ik hem haat en niet naar hem wil. Awel: En hoe hebben ze daar in de rechtbank op gereageerd? Jongere: dat de vader een wet heeft om het (kind) te zi(en)n*

Tenslotte stelt een aantal kinderen de vraag naar een eigen advocaat die hun belangen kan verdedigen.

- *Jongere: Ik zou graag aan een advocaat die ik vertrouw info willen gaan vragen, maar die kent mijn mama & ik heb bang dat die contact gaat opnemen dan met mijn mama, zou die dat doen of hebben die berijpsgeheim?*
- *Jongere: Kan ik en eigen advocaat krijgen?*

BESLUIT:

In dit gedeelte zijn we ingegaan op de eerder praktische veranderingen die gepaard gaan met de reorganisatie van het ouderschap bij scheiding.

Uit de verhalen van sommige kinderen en jongeren kunnen we besluiten dat er heel wat praktische en financiële gevolgen zijn die een grote impact hebben op hun leven. Daarnaast geven een aantal kinderen en jongeren aan dat ze weinig of niet rechtstreeks geïnformeerd worden over het uit elkaar gaan en dat ze weinig of niet betrokken worden bij de regelingen omtrent verblijf. Sommige kinderen en jongeren vragen zich af hoe ze de regeling kunnen veranderen en hoe hun perspectief, ook in juridische procedures, voldoende aandacht kan krijgen. Deze kinderen en jongeren willen weten hoe en bij wie ze met hun verhaal en wensen terecht kunnen. Een verdere analyse van de gesprekken maakt duidelijk dat in voornoemde situaties voor sommige kinderen aanvullend problemen aanwezig zijn die verwijzen naar het relationeel veld tussen kind en ouders.

OPVOEDINGSKLIMAAT EN BESCHIKBAARHEID VAN DE OUDERS

In een vorig rapport van Awel wordt gesteld dat kinderen – al dan niet van gescheiden ouders – nood hebben aan betrokkenheid, beschikbaarheid en betrouwbaarheid – de 3 B's (Awel, 2013). De cijfers van een onderzoek van In Petto (De Maeyer, 2003) tonen aan dat de meeste jongeren tevreden zijn over de relatie met de ouders. Een minderheid van de jongeren (8,5 %) spreekt zich negatief uit over de relatie, 13,7 % zegt niet altijd terecht te kunnen bij de ouders, 16,6 % heeft het gevoel dat de ouders hen niet vertrouwen. Vanuit het overzicht dat Kelly en Emery geven over **scheidingsonderzoek** weten we dat kinderen en jongeren moeilijker tot herstel komen wanneer de ouders erg in beslag genomen worden door de eigen problematiek. Ook wanneer zij een opvoedingsstijl hanteren die gericht is op sterke discipline en/of gepaard gaand met afwijzing van het kind (Kelly & Emery, 2003) is herstel moeilijk. Vanuit het SIV-onderzoek weten we dat de zelfwaardering en de levenstevredenheid van het kind na scheiding sterk gerelateerd is aan de mate waarin kinderen ervaren dat bij beide ouders **een voldoende mate van controle en steun** aanwezig is **in het opvoedingsklimaat** (Bastaits, Mortelmans & Van Peer, 2013).

Binnen dit gedeelte bekijken we welke problemen vermeld worden door de kinderen en jongeren die contact opnamen met Awel omtrent de situatie bij scheiding en binnen een samengesteld gezin. Wat vertellen zij ons over het opvoedingsklimaat? Hoe ervaren zij de beschikbaarheid en betrokkenheid van de ouder(s)? Hoewel we geen vergelijkend cijfermateriaal kunnen inbrengen is het duidelijk dat binnen onze onderzoeksgroep de ouder-kind relatie als 'minder goed' beoordeeld wordt.

VERANDER(EN)DE OPVOEDINGSSTIJL

Een aantal kinderen vermelden dat ze last hebben van **een verander(en)de opvoedingsstijl van de ouder(s) na scheiding**. De stress van de relatiecrisis laat zich voelen in het pedagogisch klimaat na scheiding. Ook vanuit onderzoek wordt gewaarschuwd voor een minder adequaat opvoedingsklimaat zowel bij de verblijfsouder als bij de niet-residentiële ouder na scheiding. Enerzijds omdat ouders aanvankelijk nog sterk benomen zijn door de eigen emotionele besognes, anderzijds omwille van de hoge draaglast binnen een eenoudergezin om werk en gezin te combineren. Binnen eenoudergezinnen zou de ouder-kind communicatie, zowel bij vaders als bij moeders, gekenmerkt worden door meer ruzie en een grotere

onvriendelijkheid (Van Peer & Carette, 2003, Kelly & Emery, 2003). Stress in de opvoeding vertoont een samenhang met een minder open ouder-kind communicatie (Ponnet, Pasteels, Bastaits, Vanderheyden & Mortelmans, 2013). Dit laat zich voor sommige kinderen voelen in een minder positief en warm opvoedingsklimaat, en meer strenge regels en discipline (Hetherington in Kelly & Emery, 2003).

Concreet betekent dit dat sommige kinderen bij scheiding niet alleen de ouders als opvoedingsteam verliezen, maar daarbovenop ook de ouder(s) als herkenbare en vertrouwde opvoedfiguur. Vanuit de verhalen van de kinderen en jongeren die contact opnamen met Awel lezen we hierover:

- *Jongere: Mijn mama is veel te streng voor me en mijn papa ja dat maakt niets uit wat ik doe ze zijn ook gescheiden ... toen mijn papa met haar samenwoonde was ze de liefste mama dat ik kende maar nu dat ze gescheiden is geeft ze alle schuld van mijn zus op mij.*
- *Jongere: Hij is nu veel strenger en hij word rapper boos hij is helemaal niet meer vriendelijk.*
- *Awel: wat deed jouw papa dan vroeger anders, omdat je zei dat hij veranderd is? Jongere: hij was liver tegen mij en hij had zijn regels die niemand kon veranderen.*

GEBREK AAN AANDACHT EN STEUN

Heel wat kinderen die contact opnamen met Awel naar aanleiding van de scheiding van hun ouders rapporteren dat hun ouders **weinig bereikbaar zijn** en **weinig steun bieden**. Deze kinderen halen in de gesprekken aan dat hun ouders erg in beslag genomen worden door de veranderingen in het eigen leven en dat hierdoor weinig tijd overblijft of vrijgemaakt wordt voor het kind.

Een aantal jongeren betreurt dat er weinig of geen aandacht is voor de belangrijke gebeurtenissen die in hun leven plaatsvinden, zoals examens en afstuderen.

- *Jongere: Vrijdag ik kom thuis en ik wacht en wacht mijn pa komt ni en vraagt via sms wat mijn plannen zijn ik zeg dat ik thuis wacht hij zij van ja kom maar met de bus.*
- *Jongere: Ik vertel hem (vader) wel dingen maar niet alles. Men vader is amper thuis.*
- *Jongere: Ze luistert wel maar ze hoort me niet écht. Als ik zeg dat ik me slecht voel zegt ze dat ik moet vroeger slapen, dat het het weer is, dat het door school komt.*
- *Jongere: Mijn ouders wisten niet eens dat ik gisteren rijexamen had ... ze gaan namelijk scheiden.*
- *Jongere: Iedereen doet raar de laatste tijd. Volgend jaar moet ik een keuze maken voor het hoger, maar geen van mijn ouders toont maar een blijk van interesse.*
- *Jongere: Als ik bijvoorbeeld examen heb, dan kom ik 's avonds thuis en vragen ze niet of ik hem gehaald heb en dat mis ik nu wel eens.*

Kinderen en jongeren die het gevoel hebben dat de ouder(s) in deze omstandigheden wel tijd vrijmaakt voor de nieuwe partner voelen zich extra benadeeld en achteruit gesteld.

- *Jongere: Ze wou ons pas maandag komen halen omdat ze zondagavond naar de cinema wou met haar nieuwe vriend.*
- *Awel: denk je dat je je mama nog op een andere manier kan bereiken over het feit dat ze je weinig aandacht geeft? Jongere: Ik denk het niet. Ik heb al gevraagd om samen iets te doen en dan zei ze neen ik moet nog bellen ik heb hem (nieuwe vriend) nog niet gezien vandaag.*
- *Jongere: Euhm, hij had nooit tijd voor me, hij was alleen maar bezig met zijn nieuwe vrouw en andere dochter, hij zorgde dat ik altijd weg was, en hij deed alsof ik niet bestond dus had het niet eht nut om nog daar te zijn.*

Sommige kinderen vertellen dat de ouder(s) onvoldoende en/of niet stil staat bij hoe het kind zich voelt. Kinderen en jongeren komen dan tot de conclusie dat hun gevoelens onvoldoende of niet ernstig worden genomen. Kinderen ervaren dit als fundamenteel niet respectvol. De zelfwaarde van kinderen wordt hierdoor aangetast.

- *Jongere: Als ik er met mijn mama over spreek zegt ze dat ik overdrijf enzo maar dat is niet zo. Zij beseft gewoon niet hoe ik me voel daarbij.*
- *Jongere: Ze vind dat ik niet zo dramatisch moet doen om dingen maar ze weet niet hoeveel het pijn doet om van je eigen vader te horen dat je niks kan.*
- *Awel: wat zeggen je ouders over dat je je zo slecht voelt? Jongere: M'n mama zegt dan heel sarcastisch: je hebt gelijk, je hebt het zo zwaar, je zou direct van een brug moeten springen ... hierdoor trek ik mezelf ook constant in twijfel en heb ik het gevoel dat ik overdrijf.*

Een aantal kinderen vertelt over de teleurstellende reactie(s) van de ouder(s) bij de poging die het kind onderneemt om een gesprek aan te gaan. De wijze waarop de ouder(s) reageerde(n) heeft tot effect dat het kind zich in de kou voelt staan en het dreigt op te geven.

- *Jongere: Ik wil haar reactie niet zien dat voorgevoel van die reactie maakt mij zo bang, want ruzie met mijn mama dat is niet al te leuk. Meestal begint het met luid praten dan roepen dan met ne stoel smijten en dan wenen omdat ik niet weet hoe ik moet reageren.*
- *Awel: en heb je dat gevoel al eens met je papa besproken? Jongere: Ja, soms, maar hij is niet echt een persoon waar je goed mee kan praten. ... omdat soms als ik mijn mening geef of over zoiets begin ofzo dat hij een heel weekend dan niet meer tegen mij praat en dan ga ik minder moeite doen om daarover te praten dusja.*
- *Awel: en heb je daar al eens over gepraat? Jongere: ik kan niet met hen praten, ipv mij goed te laten voelen dan beginnen ze altijd terug over het zelfde, dat ik het probleem ben. Ik heb het al zoveel geprobeerd.*

Deze ervaringen leiden ertoe dat kinderen overwegen om de verblijfsregeling aan te passen en/of het contact met de betreffende ouder te verbreken. Dit betekent dat een vraag naar wijziging van een verblijfsregeling kan verwijzen naar een onderliggend probleem in de relatie ouder-kind, een probleem dat niet steeds direct aan de oppervlakte zichtbaar is.

- *Jongere: Ik wil dat hij wete hoe ik mij voel ma ik kan hemda niet uitleggen er komt steeds ruzie van en mijn pa is ook niet gelukkig dat weet ik dusja. Ik had daarjuist weer ruzie en ik heb letterlijk gezegd dat ik hier weg wil.*

MATE VAN CONTROLE

Onderzoek geeft aan dat naast de aanwezigheid van steun ook de aanwezigheid van een passende controle bij beide ouderfiguren leidt tot een positieve zelfwaardering en tot een beter welbevinden bij het kind na scheiding. Deze controle dient aangepast te zijn aan de leeftijd van het kind (Bastait, Mortelmans & Van Peer, 2013).

Door de kinderen die Awel contacteren wordt in sommige situaties zowel een **teveel aan controle** als een **tekort aan controle** vermeld.

- *Jongere: Maar toen begonnen mijn vader en stiefmoeder enorm overbezorgd te worden, en dat zijn ze nu nog steeds. Ze zijn heel streng en thuis zijn er keiharde regels (...) zij kunnen me niet loslaten, wat leid tot ruzies, discussies en het feit dat ik me volledig afsluit voor hen, ook al wil ik dit niet.*

- *Jongere: Me ouders zijn op reis, daarom dat ik nu es kan praten met iemand omdat me moeder alles controleert.*
- *Jongere: Ik schreef daar (in dagboek) heel persoonlijke dingen in mijn papa heeft het een paar keer proberen lezen dat heeft ook mijn vertrouwen wat geschonden & hij heeft ook eens al mijn berichten gelezen op mijn gsm ik heb het hem nog altijd niet vergeven.*
- *Jongere: Bij mijn moeder was er totaal geen discipline en de basis van hygiëne en de dagelijkse taken was er ook niet. Ze had ook geen aandacht voor mijn schoolwerk enzo. Het was daar eigenlijk niet goed.*

AFHANKELIJKHEIDS- EN/OF PSYCHIATRISCHE PROBLEMATIEK BIJ DE OUDER(S)

We lezen hierboven reeds hoe scheiding het opvoedend handelen van de ouder(s) onder druk kan zetten. Uit de data van het SIV-onderzoek wordt duidelijk dat gescheiden personen, zowel mannen als vrouwen, over het algemeen minder tevreden zijn met hun leven en meer symptomen van depressiviteit en angst rapporteren (Symoens e.a., 2011).

De directe en indirecte negatieve impact hiervan op het welbevinden van de betrokken kinderen is groot. De ouder is minder of niet beschikbaar voor het kind, en het kind maakt zichzelf beschikbaar voor de ouder(s) (Kelly & Emery, 2003).

- *Jongere: Sinds de scheiding zit mijn moeder in een lichte depressie. De laatste tijd draait alles om haar en dat terwijl ik me ook niet goed voel. Ik verwacht dat ze me steunt of me probeert te troosten. Dat gebeurt niet. Ik heb dit al zo vaak tegen haar gezegd maar ze trekt zich er niets van aan.*
- *Jongere Mijn vader dreigde al vaak met ik rij 180 km per uur en ik ben morgen dood en ik ga mij ophangen mijn vader was altijd ongeveer zo maar sinds kort was het ver ergerd en zei mijn moeder dat ze wou scheiden.*
- *Jongere: Aan mijn mama heb ik niets, mijn ouders zijn gescheiden en ze willen niet meer met of over elkaar praten, zelfs de zelfmoordpoging (van mijn vader) verandert er niets aan.*

Afgezien van meer emotionele en sociale problemen bij de ex-partners wordt bij een beperkte groep ook een verhoogd alcohol- en medicatiegebruik vastgesteld (Symoens e.a., 2011). Ook hierover getuigen een aantal kinderen in de gesprekken.

- *Awel: heb je op dat moment steun gekregen van je papa? Jongere: Nee, hij was toen al zat.*
- *Jongere: Als hij thuiskomt begint hij te drinken. Hij drinkt eigenlijk alleen maar bier. In de week heb ik daar geen last van want mijn ouders zijn gescheiden en ik ben dan bij mama. Maar in de weekends leeft hij zich helemaal uit en moet ik mijn plan maar trekken.*
- *Jongere: Mijn mama is sinds toen heel erg veranderd. Ze doet nogal gemene dingen en is soms zat en dan wordt alles nog erger.*

In de gesprekken vinden we ook verschillende getuigenissen van kinderen die vertellen over een verminderde impulscontrole. We vinden eveneens een aanzienlijke groep kinderen en jongeren die slachtoffer zijn van geweld in het gezin.

- *Jongere: Mijn ouders zijn geseiden al 4 jaar en ik heb problemen met mijn papa en ik ben 10 en hij roept als ik niets heb gedaan straft hij mij en ik heb nachtmerries van hem (...) ik ben heel bang en wat moet ik doen?*

We zien scheiding als een proces. Dit impliceert dat we ervan uitgaan dat de scheidingsgebeurtenis als trigger (heeft) (ge)werkt en de reeds aanwezige problematiek kan uitlokken en/of versterken. De

verhoogde stress omwille van zowel financieel-economische factoren als vanuit de relatiecrisis, in combinatie met het wegvallen van de bufferfunctie die de partner heeft tijdens het samenwonen, wordt hier verantwoordelijk voor geacht (Hetherington in Kelly & Emery, 2003).

Deze hypothese wordt versterkt doordat de aanwezigheid van een nieuwe partner het verschil in welzijn tussen de groep van gescheiden en de groep niet-gescheiden opnieuw teniet doet. Een nieuwe partner blijkt dus niet alleen een oplossing te zijn voor de financiële situatie (zie hierboven), maar ook een buffer te vormen tegen emotionele en sociale problemen, en tegen overmatig alcohol- en middelengebruik (Symoens e.a., 2011).

BESLUIT:

Een opvoedklimaat met een combinatie van voldoende steun en controle is bevorderend voor het welzijn van kinderen en jongeren na scheiding. Uit de kwalitatieve analyse van de onderzoeksgegevens over het opvoedingsklimaat na scheiding leren we dat vele kinderen, die contact opnamen, een gebrek aan aandacht en steun rapporteren, al dan niet in combinatie met een inadequate wijze van controle uitoefening door de ouder(s). Verschillende kinderen worden geconfronteerd met een (dreigende) decompensatie van een ouderfiguur, en hebben het gevoel dat deze last op hun schouders terecht komt.

DE RELATIONELE WERKELIJKHEID: DE LOYALITEIT ONDER DRUK

IK HEB NAUWELIJKS OF GEEN CONTACT MET MIJN MOEDER/VADER

Tussen het kind en zijn ouders bestaat een 'existentiële' loyaliteit of een bestaansverbondenheid. 'Als deze ouders er niet waren geweest, was dit kind er niet geweest'. De loyaliteit tussen ouders en kind zorgt ervoor dat kinderen blijvend verbonden (willen) zijn met beide ouders. Het bestaan en de identiteit van kinderen is immers gelieerd met beide ouders (van den Eerenbeemt, 2003).

In de geanalyseerde gesprekken melden een aantal kinderen en jongeren geen contact meer te hebben met hun moeder (6 gesprekken) of met hun vader (26 gesprekken). Als we dit omzetten in percentages dan heeft 4% geen contact meer met moeder in dit onderzoek en 18% geen contact meer met vader. Dit aandeel komt overeen met cijfers van het LAGO-onderzoek (Dekeyser e.a., 2012), waar 4% van de jongeren geen contact meer hebben met de moeder en 16% geen contact meer met de vader.

Wanneer kinderen na de scheiding (erg) weinig contact hebben met één van de ouders zal de band met hun ouders hieronder lijden. Onderzoek lijkt ook te bevestigen dat een minimale vorm van contact nodig is om een goede relatie uit te bouwen. Bij de evaluatie van de band tussen ouders en kind valt op dat de band door de ouder(s) vaker positiever wordt geëvalueerd dan wanneer het kind zelf deze evalueert (Sodermans e.a., 2013).

In de gesprekken die Awel voerde met de groep kinderen die weinig contact heeft met de ouder vertellen zij dat ze het gevoel hebben dat de ouder hen niet 'kent' en niet weet wat er in hen omgaat. Zij voelen zich **vervreemd van de ouder**.

- *Awel: zou jouw vader een idee hebben van hetgeen er door jou heen gaat? Jongere: Ik denk het niet. Meestal is hij ongeïnteresseerd. Ik zie hem maar weinig ...eigenlijk is hij meer een soort van vreemde geworden de laatste jaren. En dat terwijl ik blijkbaar – mijn moeder vertelde het laatst – toen ik klein was een echt papa's kindje was.*

- *Jongere: Ik heb geen band met mijn vader. Ik wil eigenlijk ook helemaal niet meer naar hem gaan. Ik kan over niets met hem praten. Niet over de scheiding, maar ook gewoon niet over iets uit mijn persoonlijk leven. Zo heb ik het gevoel dat alles wat ik doe hem niks doet.*
- *Jongere: Ik heb hem terug gezien maar hij heeft niet echt tegen mij gesproken. Hij gaf mij zelfs geen nieuwjaar kussen Ik ken hem eigenlijk niet, en hij mij ook niet.*

Soms heeft een ouder het kind in de steek gelaten en/of op een bepaald moment tijdens het proces van scheiding geen contact meer opgenomen met het kind. Uit de gesprekken die Awel voerde met deze kinderen en jongeren merken we dat dit heel wat **vragen en moeilijke gevoelens** losmaakt bij het kind.

- *Jongere: Hij is mijn vader, maar ik noem hem niet mijn vader. Ik ken hem eigenlijk niet, en hij mij ook niet. Dan is hij de term vader voor mij niet waard. Maar het doet wel pijn. Volgende week word ik 18 en zal ik waarschijnlijk niets van hem horen. Om hem als mijn papa te beschouwen is het in mijn ogen te laat.*
- *Awel: wat maakt jou het meest kwaad? Jongere: dat hij niet komt om mij te zien en ook dat hij mama en mij zo in de steek laat.*
- *Awel: woon jij altijd bij je vader? Jongere: Ja, al van mijn kleins af. Mijn mama heeft mij achter gelaten bij mijn papa en soms heb ik er nog eens contact mee. Awel: hoe is de band met je moeder? Jongere: slecht, ik zie ze niet als moeder.*
- *Jongere: Ondanks alles blijf ik aan hem denken en met hem inzitten. Ik kan hem niet uit mijn leven schrappen.*
- *Jongere: Het erge is dat ik zo vaak met hem word geconfronteerd. Als is het maar bij het schrijven van mijn achternaam.*

Vanuit onderzoek komt naar voor dat wanneer een ouder het kind in de steek laat na scheiding dit duidelijk zijn weerslag heeft op de latere sociale relaties (Kelly & Emery, 2003). Bij de analyse van de gesprekken viel op dat sommige kinderen ook zelf deze link maken.

- *Jongere: Ik voel me vaak minderwaardig dan andere, ik ben niet snel tevreden met mezelf en dingen die ik doe. Ik denk dat het komt omdat mijn papa is weg gegaan en me nooit heeft opgezocht. Ik was niet goed genoeg voor hem*
- *Awel: heb je daar zelf een probleem mee dat je in jezelf gekeerd bent, of zou je wel graag tegen mensen vertellen hoe je je voelt? Jongere: Ja, ik wil niet in mezelf gekeerd zijn. Awel: wat houdt je dan tegen om met andere mensen te praten? Jongere: het feit dat mijn mama mijn zus en mij heeft afgezet bij mijn papa zonder ons vooraf in te lichten.... Uiteindelijk zei mijn mama dat ze mijn zus en mij niet meer wou. 'K wil dat de kinderen definitief hier komen wonen' dat zei ze 'ik wil de kinderen niet meer opvoeden' en nog van die dingen.*

Verder wordt uit de gesprekken duidelijk dat kinderen en jongeren kampen met het gevoel dat hij/zij er niet toe doen. Dit heeft als gevolg dat de **opbouw van de identiteit en het zelfvertrouwen** van het kind ernstig onder druk staan. Ook het **zelfwaarde gevoel** van kinderen komt hierdoor ernstig onder druk te staan. Het kind twijfelt aan zichzelf en is faalangstig.

- *Jongere: Ik wil dat hij de eerste stap zet. Ik wil voelen dat hij mij mist, ik wil voelen dat hij om me geeft.*
- *Jongere: Ik heb mijn mama niet meer gezien want ze woont nu bij iemand anders en volgens mijn papa wil ze niets meer met ons te maken hebben. Maar we bellen wel soms... Ze belt nooit lang. Ik ben al blij als ik haar even gehoord heb ook al ben ik wel verdrietig dat ze ons zo in de steek gelaten heeft.*

- *Jongere: Papa ging weg toen ik 3 was, sinds dan heb ik hem nooit meer gezien. Ik voel mij waardeloos tegenover mijn papa, alsof ik niet goed genoeg was voor hem.*
- *Awel: en heb je nog contact met je papa? Jongere: 'k ben daar een jaar geleden vertrokken... Hij heeft zelf nog nooit gevraagd om mij te zien, laat staan tegen mij gepraat of zo. Ik ben precies veel waard?*

Wanneer één van de ouders na scheiding de zorg voor het kind niet opneemt, zijn kinderen daarbovenop geneigd dit op zichzelf te verhalen en aan zichzelf toe te schrijven. Het kind voelt zich onnodig **zelf verantwoordelijk voor het gedrag van de ouder**. Soms brengt dit kinderen zelfs tot de gedachte dat ze er maar beter niet kunnen zijn.

- *Jongere: Ik wou dat mijn moeder van me houdt. Wat doe ik verkeerd?*
- *Jongere: Ik voel me elke dag gewoon alleen. Alsof niemand het zou merken als ik weg ben.*

LOYALITEITSCONFLICT: HOE KAN IK TWEE MENSEN GRAAG ZIEN DIE ELKAAR NIET MEER GRAAG ZIEN?

Het bestaan van een kind is onlosmakelijk verbonden met beide natuurlijke ouders. Deze zijnsverbondenheid, die ook wel 'existentiële loyaliteit' wordt genoemd, is in het leven van een kind doorgaans onbewust aanwezig. Het kind is verbonden met de ouders door de relationele werkelijkheid, de afstamming en het samenleven. Dit betekent dat ook wanneer er geen contact is met één van de ouders de verbondenheid aanwezig blijft.

Bovenstaande fragmenten uit de gesprekken met kinderen en jongeren illustreren dit. Een foutieve aanname bij het begrip loyaliteit is dat het vooral gaat om een gevoel. Men zegt dan: 'een kind voelt zich loyaal naar beide ouders'. Loyaliteit heeft echter verschillende lagen: een kind **voelt zich verbonden en een kind is verbonden** (Van den Eerenbeemt, 2003).

Het kind wordt zich bij scheiding manifest bewust van deze verbinding met allebei de ouders. Bij scheiding is er noodgedwongen een overgang van gezamenlijk naar apart ouderschap. De reorganisatie van het ouderschap maakt dat kinderen te maken krijgen met **een innerlijk conflict**. Hoe kan ik aan allebei mijn ouders tonen dat ik ze graag zie, ook al ben ik vaker bij de één dan bij de ander? Bij **een loyaliteitsconflict** lijkt het **alsof je moet kiezen** tussen twee mensen met wie je allebei verbonden bent (Michielsens, Steenackers & Van Mulligen, 2002).

- *Jongere: Papa zegt dat ik bij hem mag wonen. Maar op de één of ander manier wil ik mama niet in de steek laten... eigenlijk kan ik niet kiezen.*
- *Awel: zou je liever meer bij je mama zijn? Jongere: nee, en ja, maar het blijft mijn papa, hé.*
- *Awel: is er iets gebeurd waarom je bij je moeder weg wil? Jongere: nee, maar ik heb mijn vader ook graag. En ik zie die weinig, daarom wil ik bij mijn papa gaan.*
- *Awel: je zou kunnen proberen om ook wat meer bij je papa te gaan wonen, gewoon om te kijken of het je beter ligt? Jongere: Ik denk dat mama dat raar zou vinden, en misschien ook wel erg.*

Wanneer kinderen en jongeren na scheiding een relatie kunnen uitbouwen met beide ouders is dit een beschermende factor naar hun welbevinden ongeacht de aard van de verblijfsregeling (Symoens e.a., 2011, Sodermans e.a., 2013). Het is dus goed voor kinderen wanneer ze van de ene ouder de ruimte krijgen om de andere ouder graag te zien. Wanneer ouders daar niet in slagen wordt het loyaliteitsconflict voor het kind versterkt.

- *Jongere: Ze (mijn mama) is hard veranderd. Ze is echt grof tegenover mijn papa. Volgens haar doet hij pas iets wanneer het hem uitkomt. Terwijl hij alles zou doen en er altijd is voor ons.*

- *Jongere: Ze (mijn moeder) is daarnet tegen mij uitgevlogen 'dat ik maar beter bij mijn vader zou gaan wonen. Omdat ik volgens haar mijn vader constant ophemel. Maar ik vertel amper iets over hem.*
- *Jongere: Vanaf ze gescheiden zijn doet mama moeilijk. Ze doet altijd veel met mij. Maar ze zegt altijd slecht over mijn papa. En dan stuurt mijn mama als ze weet dat mijn papa het ook weet in een mail naar mijn papa dat ik alles lieg en door alle dingen die ze zegt kan ik mijn niet meer concentreren op school.*

DE GESPLETEN LOYALITEIT BIJ AANHOUDEND EN ESCALEREND CONFLICT

Het is duidelijk dat aanhoudend conflict tussen de ouders een zeer ernstige stressfactor is voor kinderen na scheiding. Het is hierbij niet het conflict op zich, wel de mate waarin het kind aan het conflict wordt blootgesteld, dat stress verhogend werkt. Het kind wil van nature, omdat het van beide ouders afstamt, in verbinding blijven met beide ouders. Kinderen die gebruikt worden als boodschapper, kinderen die denigrerende boodschappen over de ene ouder horen bij de andere ouder, ervaren een ondraaglijke stress en komen terecht in een gespleten loyaliteit (Amato, 2000, Kelly & Emery, 2003, Van Peer & Carrette, 2007). In het LAGO-onderzoek heeft 29% van de jongeren met gescheiden ouders het idee dat hun ouders een vechtscheiding meemaakten (Dekeyser e.a., 2011).

Een beduidend aantal kinderen vertelt in de gesprekken aan Awel hoe ze gebruikt worden als boodschapper en hoe ze vruchteloos proberen om zelf als bemiddelaar op te treden. Het kind heeft daarbij het gevoel **tussen twee vuren te staan** en voelt zich onmachtig.

- *Jongere: Mijn moeder wilde een alimentatieverhoging. Mijn papa kwam langs om erover te praten. Hij zei dat wanneer hij dat bedrag moest betalen, hij ons niet meer elke weekend kon komen halen, omdat hij anders niet rondkomt in de maand. Dat was een slag in ons gezicht van mijn broer en zus en mij. Mijn mama trok zich er niets van aan zolang zij dat bedrag maar kreeg. Mijn broer en zus en ik hebben geprobeerd dat mama misschien nog wat (van het bedrag) wilde minderen maar daar luisterde ze zelfs niet naar. Wat ik dus vreselijk grof vond.*
- *Jongere: Mijn mama en papa zijn al 7 jaar gescheiden en nu sinds kerst is het co-ouderschap maar nu heeft mijn mama beroep aangetekend tegen dat vonnis. En nu maakt mijn papa daar ruzie over. Ik wil mijn papa ook wel zien. Mama is lang alleen geweest met ons, maar het blijft wel mijn papa.*

De **aanhoudende en escalerende conflicten** tussen de ouders maken dat kinderen geen uitkomst meer zien. Ook wanneer één van de ouders, vanwege een chronisch wantrouwen en/of aanhoudend conflict, het kind belemmert om zorg te dragen voor en/of te ontvangen van de andere ouder komt het kind terecht in een onmogelijke positie. Alles wat hij doet en/of zegt kwetst de één of de ander (Van Lawick & Visser, 2014).

- *Jongere: Als ik dan niet mee mag (moeder weigert bezoek aan vader) dan vraagt papa of mama: 'met wie wil je nu gaan?' en dan kan ik niet kiezen. Want ik wil ze niet kwetsen. Ik weet niet welke kant ik moet steunen.*
- *Jongere: Ja het is ingewikkeld, een tweestrijd en buiten dat allemaal, morgen moet ik naar mijn papa gaan, en dat is niet zo zeer leuk. Mijn mama en papa zitten nu in een rechtszaak omdat mijn papa niks wilt betalen van ons (ik, zus en broer) en die vraagt ons altijd zo uit maar er zijn dingen die we niet mogen zeggen en dan verspreken we ons soms enzo.*
- *Jongere: Ze is daarnet ook weer helemaal uitgevlogen tegen mij. Dat ik mijn vader constant ophemel (maar ik vertel amper iets over hem?) en dat ik beter bij hem zou gaan wonen.*

Ouders die betrokken zijn in een hoog conflictueuze scheiding, ook wel vechtscheiding genoemd, zetten het kind vast door wederzijdse demonisering en door een aanhoudende en niet aflatende strijd over de

waarheid omtrent het scheidingsverhaal en omtrent het vermeende aandeel van de ander. Eigen aan een vechtscheiding is vaak ook de actieve betrokkenheid van het netwerk. De verschillende waarheden, die door de ouders en de omgeving worden verteld, brengen het kind in de war (Van Lawick & Visser, 2014).

We lezen uit de rapportering van wat kinderen vertellen aan Awel dat dit als effect heeft dat deze kinderen niet alleen de informatie en de ouders gaan wantrouwen, maar uiteindelijk ook **aan zichzelf en eigen waarneming beginnen te twijfelen**.

- *Jongere: Ik vind het moeilijk omdat hij tegen mij altijd zegt dat hij mijn mama betaalt, maar als ik dat dan vraag aan mijn mama zegt zij dat dit een leugen is. Ik weet niet wie ik moet geloven en hoe ik hiermee moet omgaan.*
- *Jongere: Ze zijn gescheiden, ze haten elkaar, ze roddelen altijd over elkaar. Ze willen allebei dat je voor hen kiest en anders ben je een grote bedrieger. Ik vind het moeilijkst dat ze elkaar haten. Er zijn zoveel dingen waarover ik van beide kanten iets verschillend hoor. Alleen de dingen die ik zelf heb gezien of zeker van ben weet ik echt. Ik weet gewoon echt niet meer wat ik met mijn leven moet doen.*

INZET VAN POLITIE EN JUSTITIE BIJ CONFLICTEN TUSSEN DE OUDERS

Heel wat van de kinderen en jongeren die contact opnamen met de medewerkers van Awel zien zich geconfronteerd met ouders die er niet in slagen om de conflicten tussen hen op te lossen én die hier bovenop politie en justitie inzetten. Inhoudelijk lijken de gerechtelijke procedures zich af te spelen over de verblijfsregeling en/of over de alimentatie. Op betrekkningsniveau gaat het om ouders die zich bedreigd voelen en de ander demoniseren (Van Lawick & Visser, 2014).

Sommige kinderen geven aan dat ze het gevoel hebben dat ze hierdoor monddood worden gemaakt en niet meer bij de ouder(s) terecht kunnen. Ze zitten klem en vrezen dat hun spreken verder gebruikt wordt in het gevecht.

- *Jongere: Mama en papa maken daar veel ruzie over, zoveel dat de rechter dat moet kiezen want zij maken alleen maar ruzie.*
- *Jongere: En dan begint mijn vader nog rechtzaken te starten (waar mijn mama toetaal niets vanaf weet) dat hij minder wil betalen voor ons.*
- *Jongere: Nu wilde mijn moeder een alimentatie verhoging deze heeft zij met haar advocaat geregeld. Maandag geloof ik kwam ze thuis met dat blad van de advocaat met het nieuwe bedrag. Wij moesten dat maar bezorgen aan papa.*
- *Jongere: Ik ben gewoon bang. De regeling omtrent feestdagen lag vroeger zeer moeilijk en mama kon daar niet goed aan uit. En toen stond er een combi voor de deur omdat we blijkbaar bij papa moetsen zijn. Het schrikt me erg af dat als ik nu naar mijn papa bel dat ik dat weekend niet kan komen, dat hij weer zo iets vreselijks gaat doen. Net of ik een misdaad doe als ik gewoon thuis blijf.*

HET KIND WORDT OUDER VAN ZIJN OUDER: NEGATIEVE PARENTIFICATIE

De loyaliteit van kinderen naar de ouders, in combinatie met het feit dat kinderen lange tijd materieel en ook psychologisch afhankelijk zijn van de ouders, zorgt ervoor dat kinderen, die zien dat hun ouders een moeilijke periode doormaken, spontaan en onbewust de neiging hebben om de eigen problemen ondergeschikt te maken aan deze van de ouders. Kinderen willen het de ouder(s) niet nog moeilijker maken en kiezen ervoor om hen niet lastig te vallen met de eigen problemen. **Kinderen 'sparen' de ouder(s) en 'zorgen voor' de ouders** (Wiewauters, 2005).

- *Jongere: Ik ween nooit in front of mama en mijn zussen. Gewoon omdat ik voel dat ik sterk moet blijven voor hen.*

- *Jongere: Alles liep mis. Op school liep het niet zo goed, op stage waren ze niet content meer van mij. Dat was gewoon teveel op dat moment. Ik kon mama dat niet aandoen om dat er ook nog bij te pakken.*
- *Jongere: Ik ben gestresst en heb paniek... dat mag m'n moeder zeker niet merken. Dan maak ik het erger voor haar.*
- *Jongere: Ik probeer m'n best te doen maar ik doe altijd iets verkeerd. Ik wou hem echt niet nog verdrietiger maken. Ik hoop dat ik hem kan zeggen dat hij zich echt geen zorgen moet maken of zo.*

Kinderen trachten op allerhande manieren steun, hulp en troost te bieden. Op zich is hier niets verkeerd mee. Zolang de ouder het kind hierin waardeert en afgrenst. Waarderen en afgrenzen betekent dat de ouder aan het kind laat weten en voelen: 'Ik zie dat je mij tracht te helpen', 'ik ben je hier erkentelijk voor' en 'ik neem de verantwoordelijkheid om goed voor mezelf te (laten) zorgen' dus 'jouw energie mag terug naar kind-zaken gaan'.

De erkenning en afbakening van de ouder(s) voor de zorg die het kind opneemt is essentieel. Hierdoor wordt het geven van het kind gedoseerd. Dit zorgt ervoor dat het kind wordt vrij gemaakt en (opnieuw) ruimte verwerft voor de eigen ontwikkeling. Dit zal het kind helpen om binnen de eigen ontwikkeling tot zelfbepaling (selfawareness) en zelfafbakening (selfvalidation) te komen (Van Mierlo, Michielsen, De Buysser & Rooijackers-Segers, 2002, Wiewauters, 2005). Wanneer deze afbakening niet plaatsvindt blijft het kind **eindeloos geven en zorgen**. Op die wijze ontstaat rolomkering en wordt het kind **de ouder van de ouder(s)**. Dit benoemt men als **parentificatie** waarin we de Latijnse woorden parentus (ouder) en facere (maken) herkennen. Deze kinderen ontlene hun identiteit aan het 'zorgen voor'. Zij putten zichzelf eindeloos uit. Het risico bestaat dat zij op latere leeftijd terecht komen in onderling afhankelijke relaties waarin ze te weinig zorg opnemen voor zichzelf en de eigen autonomie (Van Mierlo e.a., 2002).

- *Jongere: Ik kan niet meer. Altijd helpen en sterk blijven voor mijn mama en ook voor mijn zussen, want ik ben de oudste.*
- *Jongere: Ik wil dat er iemand voor me is, en voor me zorgt, en dat ik effe niet voor mezelf hoeft te zorgen. En dat mijn moeder van me houdt.*
- *Jongere: Het doet deugd eindelijk eens met iemand te kunnen praten over mijn problemen. Anders dan met mijn moeder. Zij lijdt er ook wel onder, en ze wil er iets aan doen, maar ik wil niet dat ze er zich druk over maakt. Ik wil mijn moeder dat niet aandoen. Ik denk dat ik gewoon op mijn tanden zal moeten bijten.*
- *Jongere: Vanaf die dag tot een goed jaar geleden heb ik het enorm zwaar gehad. Ik zorgde voor mijn mama en mijn broer en zus. Ik deed dingen die een kind van mijn leeftijd niet zou moeten doen. Ik kreeg dan ook problemen met mezelf.*

Uit de verhalen van de kinderen wordt duidelijk hoe ze op velerlei manieren zorg opnemen. Zo beschrijven heel wat kinderen hoe ze ouders trachten te ontlasten door **praktische hulp** en door het opnemen van **ouderlijke zorgfuncties** voor broers en zussen. Ook het bieden van **financiële ondersteuning** wordt door jongeren herhaaldelijk aangehaald.

- *Jongere: Toen ons mama nog niet samen was met hare vriend van nu, hebben we het financieel heel moeilijk gehad. Ik heb vaak veel geld gegeven, maar het meeste heb ik nooit terug gezien. Ik ben een mama geweest voor mijn kleine broer en zus.*
- *Jongere: Mama ging toen overdag werken tot laat, en af en toe ook 's nachts. Dat maakte dat ik mijn broer en zus bijna altijd van school moest halen en regelmatig 'moederke' heb gespeeld. Ik heb een jaar op de zetel geslapen. Ik zag het alleen niet in dat wat er allemaal gebeurde gewoon niet kon. Eigenlijk zou een kind van 16 jaar dat niet mogen doen.*

- *Jongere: Mama ging soms 's nachts werken om extra geld te verdienen. En ook ik ging werken en 'leende' mijn moeder soms geld – vaak zag ik het niet terug, of niet volledig.*
- *Jongere: Ik ga niet meer met vrienden weg. Ik doe de afwas en ik kuis samen met mama, ik doe alles wat er gevraagd wordt, ik los zelf mijn problemen op, en repareer zelf mijn fiets. Ik ga werken in het weekend en geef mijn geld af.*
- *Jongere: Bij papa voel ik me meer en meer een moederke dan een zus. Ik moet de kinderen douchen, poep afkuisen, koken, ...*
- *Jongere: Ik loop vaak geïrriteerd door mijn mama. Mijn school is naar de zak omdat ik niet anders kan doen dan kuisen en strijken en wassen en koken en blijven zitten dat zit er dik in.*

Naast het opnemen van de pedagogische zorg voor broers en zussen, de praktische en financiële ondersteuning en hulp in het huishouden vertellen verschillende kinderen aan Awel hoe ze **zich verantwoordelijk voelen voor het emotioneel en sociaal welbevinden van de ouder**. Kinderen hebben daarbovenop de neiging om de reactie van de ouder, die vertrekt vanuit zijn gemoedstoestand en zijn frustratie, op zichzelf te betrekken. (Van Mierlo e.a., 2002).

Onderstaande fragmenten maken duidelijk hoe zwaar dit weegt voor sommige kinderen en hoe het zelfvertrouwen en het zelfwaarde gevoel van deze kinderen hierdoor aangetast wordt.

- *Jongere: Ik probeer mijn best te doen, maar ik doe altijd iets verkeerd. Ik voel me schuldig. Want het is mijn schuld dat mijn papa heel erg kwaad is geworden daarnet, dus ik maak het alleen nog erger allemaal.*
- *Jongere: Ik vind het gewoon supererg om mijn mama zo ongelukkig te zien. Het geeft me een schuldgevoel, maar ik weet niet wat ik eraan kan doen? Ik voel me schuldig omdat mijn studies zoveel kosten, en alles wat mijn mama voor mij doet eigenlijk zo duur is en ik geef niets terug.*
- *Jongere: Ik ben de enige thuis die een tandje bijsteekt. Ik help kei vaak, soms zucht ik, maar ik doe het wel. Het minste dat ik vraag is respect, maar als ik dat thuis zeg dan krijg ik domme antwoorden. Mijn mama snapt niet hoe ik me voel.*
- *Jongere: Alles, alles wat ik doe en moet doen doe ik niet goed. Ze is altijd boos op mij als ze thuis komt van haar werk, omdat ze moe is en ze beweert altijd dat ik niets doe.*

Een aantal kinderen vertellen hoe deze situatie voor hen leidt tot een negatieve spiraal. Zij voelen zich immers verantwoordelijk voor een probleem dat onmogelijk door hen kan opgelost worden. Zij blijven achter met een gevoel van uitputting en machteloosheid.

- *Jongere: Ik kan niet meer, ik wil wel, maar het gaat niet meer. Ik weet zelfs niet eens één ding dat ik nog kan doen dat me misschien kan helpen.*
- *Jongere: Al die drama's dat ze hier maken ben ik beu, alles hier ben ik beu. Geen mens dat daar iets aan kan veranderen, omdat het gewoon niet mogelijk is er iets tegen te beginnen.*
- *Jongere: Het hele probleem is dat ik het allemaal niet meer weet, niet wat ik wil, hoe ik de dingen wil, en ik weet zelfs niet meer wie ik ben, zo voelt het nu.*

Wanneer deze kinderen constateren dat het welbevinden van de ouder niet verbetert, nemen ze hiervoor de schuld op zich en ervaren ze dit als een persoonlijke mislukking. Dit versterkt het gevoel van machteloosheid (Van Mierlo e.a., 2002).

Deze schuldgevoelens zijn soms hardnekkig. In volgend fragment lezen we hoe een jongere vertelt dat ze zich verantwoordelijk voelt voor de depressie en het zelfdestructief gedrag van de vader.

- *Jongere: Ik heb het een beetje moeilijk met mijn papa. Hij heeft een zelfmoordpoging ondernomen. Ik voel me enorm schuldig. Ik had het moeten zien dat er iets was, en had hem moeten helpen. Ik*

weet niet waarom hij het heeft gedaan, maar ik ben er zeker van dat hij zich doodongelukkig voelde. Ik heb nooit gemerkt dat hij verdrietig was, en als ik een goede dochter was geweest had ik dat wel gezien en dan had ik hem kunnen helpen.

In een aantal gesprekken vertellen kinderen tenslotte hoe de zorg voor één van de ouders het kind in beslag blijft nemen ook als deze bij de andere ouder verblijft. Zelfs tijdens het verblijf bij de andere ouder slaagt het kind er niet in om de zorg los te laten. Hierdoor kan **het kind zich moeilijk of niet ontspannen en tracht vanop afstand** in contact te blijven en **controle te houden**.

- *Jongere: Ik wil hem elke dag bellen om te horen hoe het gaat enzo. Want als er iets zou gebeuren dat zou ik mezelf niet vergeven. Maar ik wil hem ook niet storen hé. Want ik denk dat ik hem daarstraks had wakker gemaakt, maar hij zei van niet. Ik ben bang dat hij zelfmoord zou plegen als hij het zo moeilijk heeft.*
- *Jongere: Ja, ik heb hem al eens gaan helpen en hij vroeg of ik hem zou ondersteunen wanneer het moeilijk wordt en dat zal ik zeker doen. Maar ik wil niet dat hij domme dingen doet. We waren dit weekend bij hem en hij was 's avonds aan het wenen... en hij zei: je kan toch verder zonder mij en zo en vroeg een reden waarom ik hem zou missen. Ik ben bang dat als het erger zal worden dat hij dan zelfmoord zal plegen. Dat zou ik echt niet aankunnen. Hij betekent nog altijd veel voor mij.*

LOYALITEIT EN RELATIES MET BROERS EN ZUSSEN

Zoals in elk gezin wordt ook in een gezin na scheiding de relatie tussen broers en zussen beïnvloed door tal van factoren. We vernoemen hier geslacht, plaats in de kinderrij en de band die elk kind heeft met de ouder(s) en omgekeerd. Ook broers en zussen zijn loyaal verbonden met elkaar en met de ouder(s) (Meurs & Van Dyck, 2014). De loyaliteit tussen broers en zussen kan onder druk staan van de loyaliteit met de ouder(s). Bijvoorbeeld wanneer het ene kind de lieveling is van moeder, kan dit ervoor zorgen dat het andere kind zich vooral naar vader wendt. Dit kan als effect hebben dat tussen broer en zus een loyaliteitsconflict ontstaat (Van den Eerenbeemt, 2003).

We lezen in de gesprekken met de kinderen en jongeren met Awel dat scheiding de relatie tussen broers en zussen omwille van specifieke redenen onder druk kan zetten. Enerzijds lezen we dat kinderen vertellen dat er een ongelijke behandeling is die zij in verband brengen met een verschil in de verblijfsregeling. Anderzijds merken we dat het loyaliteitsconflict naar de ouders spanning zet op de relatie tussen broers en zussen.

- *Jongere: Nu, doordat ik wel ingestemd heb voor de co-ouderschap en mijn zus niet, werd zij het lievelingetje, wat leidde tot enorme ruzies (met slaan) tussen mij en mijn echte moeder.*
- *Jongere: Ik vind het zo erg dat mijn mama en mijn zus ruzie hebben. Want volgend jaar gaat mijn zus trouwen. Mama weet dat niet. Ik ben bruidsmeisje. Ik weet niet hoe ik dat aan mama moet vertellen. Ik ben bang voor de reactie, of dat die gaat zeggen dat het niet mag.*
- *Awel: Hoe gaat het met je tweelingzus? Jongere: goed Awel: Kun je met haar soms eens praten over de moeilijkheden? Jongere: nee niet echt, ze hangt volledig aan mijn mama en aan mijn mama haar standpunten dus dat is moeilijk.*

LOYALITEIT EN RELATIES MET HET BREDERE FAMILIENETWERK

Een scheiding tussen de ouders heeft tot gevolg dat ook de relaties in het bredere netwerk onder druk staan en/of veranderen. Dit betekent voor kinderen dat ze moeilijk(er) of niet terecht kunnen bij de eigen hulpbronnen in de context van de bredere familie (Kelly & Emery, 2003).

We laten enkele kinderen die contact opnamen met Awel aan het woord.

- *Jongere: Er is niemand van de familie meer die contact heeft. Iedereen bleef stilaan weg sinds de trouwen nu komt er niemand meer.*
- *Jongere: onze papa gaat woensdag, donderdag, vrijdag en zaterdag naar het buitenland. Hij heeft gezorgd dat wij bij wildvreemde mensen terecht kunnen. Awel: hoe vind je dat? Jongere: Wij willen dit absoluut niet en er is familie en vriendjes beschikbaar, maar onze papa heeft er geen oren naar. Awel: weet je hoe het komt dat hij graag heeft dat je naar die mensen gaat? Jongere: Omdat hij aan mama wil bewijzen dat hij zelf voor opvang kan zorgen.*
- *Jongere: Ik heb recent terug contact met mijn meter. Zij is de zus van mijn echte moeder en er is een hele tijd serieuze ruzie geweest tussen mijn vader, stiefmoeder, mijzelf en mijn meter (...). Ik had vroeger een hele sterke band met haar (...) maar toen de ruzie er kwam viel dit weg.*
- *Jongere: Ik kan dat niet vertellen aan oma. Ik wil mijn moeder niet verraden. Dat is oma's dochter.*
- *Jongere: Toen verhuisde ik terug naar men stiefpapa. Maar ondertusse hadden we ruzie met heel de familie. Omdat ze men stiefpa nietmeer moesten.*

BESLUIT:

Binnen dit gedeelte gaven we een beeld van de relationele werkelijkheid zoals de kinderen en jongeren, die contact opgenomen hebben met Awel, deze naar voor brengen. We brachten via de getuigenissen hun narratief vanuit hun beleving.

In de relatie kind-ouders was er aandacht voor het loyaliteitsconflict van kinderen, de gespleten loyaliteit en het risico tot parentificatie. Sommige kinderen en jongeren geven aan dat ze lijden onder het conflict en dat ze niet willen kiezen. Anderen hebben geen contact meer met één van de ouders en hebben het gevoel dat ze vervreemden. Ze missen verbinding. Sommige kinderen en jongeren krijgen te maken met ouders die weinig beschikbaar zijn en nemen zelf verantwoordelijkheden op die niet worden afgebakend en niet worden erkend. De verhalen maken duidelijk dat het voor deze groep kinderen moeilijk en/of bijna onmogelijk is om binnen het spanningsveld van de verschillende, vaak strijdende belangen een veilige en betrouwbare plek te vinden. Vermits de identiteit en de opbouw van de zelfwaarde bij kinderen en jongeren nog volop in ontwikkeling zijn, heeft dit voor hen verstrekkende gevolgen. Uiteindelijk kan dit ertoe leiden dat het kind het eigen bestaan in vraag stelt (zie verder deel twee).

Het thema van gebrek aan verbinding en vertrouwen kwam bij een aantal kinderen ook aan bod in de relaties met andere familieleden.

EEN PLEK ZOEKEN IN EEN NIEUW GEZIN

EEN NIEUWE RELATIE, EEN NIEUW GEZIN

Vanuit de cijfers van het SIV-onderzoek weten we dat het eerste jaar na de feitelijke scheiding 49% van de mannen een nieuwe relatie aangaat en met de nieuwe partner gaat samenwonen. Bij de vrouwen is dat cijfer 39%. Na een periode van vijf jaar stijgt dit naar respectievelijk 59% en 47%. Dit betekent dat voor heel wat kinderen het uiteengaan van de ouders als eerste transitie op korte tijd gevolgd wordt door een tweede transitie, de vorming van een samengesteld gezin (Pasteels & Mortelmans, 2013).

In de chatgesprekken die we analyseerden melden 45 kinderen en jongeren een nieuw samengesteld gezin bij de moeder en 30 kinderen en jongeren een nieuw samengesteld gezin bij de vader. In 9 gesprekken melden ze zowel bij de moeder als bij de vader een nieuw samengesteld gezin. Soms heeft de ouder al meerdere nieuwe relaties gehad. 20 kinderen en jongeren spreken over twee of meer nieuwe partners (langs moeders- en vaderszijde samengenomen).

De bevindingen van het SIV-onderzoek leren ons dat de aanwezigheid van een nieuwe partner het voordeel meebrengt van een extra inkomen, verdeling van de gezinstaken, en meer sociale en emotionele ondersteuning voor de ouder. Hierdoor vergroot het welbevinden van de ouder, wat onrechtstreeks een impact heeft op het welbevinden van de kinderen. Er is minder stress in het huishouden en er komt minder draaglast bij de kinderen te liggen (Willekens e.a., 2011).

- *Jongere: Hij (nieuwe partner moeder) komt best wel vaak. Hij bleef laatst slapen Awel: En dan voel je je geruster thuis? Jongere: dan is me moeder rustiger en zelfs liever.*

EEN MOEILIJKE START

Ondanks de voordelen die verbonden zijn aan de aanwezigheid van een nieuwe partner vertellen kinderen in de gesprekken ook over zaken die moeilijk voor hen zijn. Ouders staan vaak weinig stil bij het feit dat het soms wel heel veel ineens is voor kinderen: de realiteit onder ogen zien dat je ouders niet meer samen zijn en daarbovenop geconfronteerd met een nieuwe partner van één van de ouders, soms direct inwonend (Haverkort, Kooistra-Popelier & Hendrikse Voogt, 2012, Wiewauters & Van Eyken, 2014).

In de gesprekken die we analyseerden, vertellen kinderen dat ze het soms moeilijk hebben om ruimte te geven aan de nieuwe partner. Vanuit hun perspectief gaat het allemaal te snel. Ook de tijd die verstrijkt tussen het uit elkaar gaan van de ouders én de wijze waarop de nieuwe partner in het leven van het kind binnenkomt, kan negatief inwerken op de relatie tussen stiefouder en stiefkind.

- *Jongere: Maar men ouders zijn deze zomer apart gaan wonen en kome nie goed meer over een maar me vader had na 3 dage al andere vriendin!!! (Ik en me moeder hebben hem betrapt)!! en ik ben een beetje in shock!! Me vader wil nu dak een VOLLEDIG weekend bij hem blijf MET DIE VROUW maar k wil dat TOTAAL niet.*
- *Jongere: Ten eerste is er bij mijn moeder mijn stiefvader en ik haat hem echt ik ben door hem naar een psygologe moeten gaan ze heeft me wel duizend keren geprobeert om me hem mindere te laten haten maar ik haat alles van hem zijn manier van zijn, zijn uiterlijk, hoe hij met me spreekt, hoe hij denkt van mij enz. En hij komt dan ook bij ons wonen ik weet niet hoe dit verhaal zal eindigen.*

VOORRANG AAN DE NIEUWE PARTNER

Wanneer de ouder er niet of onvoldoende in slaagt om ruimte en tijd vrij te maken voor de kinderen, naast de energie die gaat naar de nieuwe relatie, voelt het kind zich benadeeld. In de gesprekken

vertellen verschillende kinderen hoe ze ervaren dat er veel tijd en energie gaat naar de nieuwe relatie en dit ten koste van de beschikbare tijd voor hen. Kinderen hebben hierdoor het gevoel dat ze niet meer belangrijk zijn voor de ouder en 'er niet meer toe doen'. Deze kinderen geven aan dat de relatie met de nieuwe partner belangrijker lijkt te zijn, dan de relatie tussen het kind en zijn ouder. Het kind gaat hierdoor twijfelen aan de zelfwaarde en verliest het vertrouwen in zichzelf en in de ouder.

- *Awel: zijn het jouw ouders die samen ruzie maken of ben jij het die ruzie hebt met je ouders? Jongere : ik met mijn mama. Awel: kan je er iets over vertellen? Jongere: het gaat soms eigenlijk over mijn stiefpapa ik vind hem wel leuk maar mijn mama gaat er veel naar toe en ja ze is bijna nooit thuis enzo gaat het dan en mijn mama zegt dan: ja gun je mij geen geluk”.*
- *Jongere: Ja, mijn mama die een nieuwe vriend heeft en ze belt er altijd mee vanaf ik thuis ben. Als ik zeg dat ze te veel belt zegt ze dat het niet waar is en dat ik overdrijf. Ik vind het ambetand en spijtig dat ze niet zo veel tijd voor me heeft als vroeger.*
- *Jongere: Slecht van tweekend heb ik hem (vader) enkel via sms gehoord omdat ie by haar (vriendin) familie zat en niet kon skypen.*

Wanneer kinderen daarbovenop het gevoel hebben dat hun ouder in moeilijke situaties 'de kant' kiest van de nieuwe partner voelen ze zich letterlijk 'verloren'. Op deze wijze worden de relaties binnen het gezin door de kinderen als 'concurrentieel' ervaren. De relaties komen tegenover elkaar te staan in plaats van naast elkaar. Het lijkt er dan op alsof de keuze voor de partner, een keuze tegen het kind wordt. Het kind beleeft dit in het perspectief van 'winners' en 'verliezers' waarbij de nieuwe partner wint en het kind verliest.

- *Jongere: Mijn moeder geeft meestal gelijk aan hem.*
- *Awel: kan het zijn dat je mama problemen heeft en dat afwerkt op jou? Jongere: dat weet ik niet want tegen haar vriend doet ze altijd heel lief en hij kan niets fout doen en ik doe alles fout en mijn familie heeft dat ook door.*
- *Awel: zijn er ook leuke momenten thuis? met je mama? Jongere: sinds haar vriend er is bij gekomen (18 maand hou ik het nu al vol m'ne hem wa een wondertje is) niet meer. Ik heb het al vele gezegt maar ze wee triet hoe hij is tegen ons dus snapt ze het niet ze zegt dn dat ik ze uit elkaar wil enzo.*
- *Jongere: Ik heb al dikwijls gevraagd aan mijn mama of ze voor mij kiest of voor hem maar ze antwoord nooit.*

Voor sommige kinderen verloopt de aanpassing aan een nieuwe partner soms zo moeilijk dat het kind ervoor kiest om minder vaak binnen het samengesteld gezin te vertoeven. Door deze gang van zaken bestaat het risico dat het kind vervreemdt van de ouder. Een oplossing hiervoor kan zijn dat ouder en kind afspreken om elkaar te ontmoeten buiten de context van het samengesteld gezin.

In onderstaande getuigenissen lezen we dat sommige ouders het nalaten om hiertoe het initiatief te nemen of op de vraag van de jongere in te gaan of dat dit op (vermeende) tegenkanting stuit van de stiefouder.

- *Jongere: Het moment dat ik besloot om niet meer bij hem (mijn vader) te gaan heb ik altijd gezegd dat ik hem wou blijven zien. Maar niet meer in dat huis en met mijn stiefmoeder... Voor hem is het dat of niets ... Volgens mij mag hij niet met mij afspreken door mijn stiefmoeder Ik moet eigenlijk wachten op hem. Wachten tot hij initiatief neemt.*
- *Jongere Mijn mama is al 3 jaar samen met een man maar die kan mij ook niet zo goed hebben, en is altijd kwaad op mij ook al heb ik niks gedaan. Awel: En zou je aan je mama kunnen vragen om eens samen ergens naartoe te gaan (eens wandelen, iets gaan drinken) zonder dat hij erbij is? Jongere: neen, hij wilt altijd mee.*

OPVOEDING BINNEN EEN NIEUW GEZIN

EEN NIEUW KLIMAAT EN NIEUWE REGELS

In een samengesteld gezin start men meestal zonder veel voorbereiding. Doordat verschillende mensen samenkomen, komen ook verschillende culturen van samenleven samen. Er zijn nu eenmaal andere regels in andere gezinnen. Meestal starten mensen zonder veel nadenken over die verschillende culturen. De praktijk van de samenleving in samengestelde gezinnen heeft ondertussen geleerd dat de vermenging van twee verschillende stijlen van samenleven en opvoeden niet vanzelf gaat. Onderzoek vertelt ons dat het 'ritsen' van twee gezinnen gemiddeld vier tot zeven jaar in beslag neemt vooraleer dit verloopt zonder al te veel kleine en grote 'botsingen' (Vollinga, 2011, Haverkort e.a., 2012). Om dit 'ritsen' zo soepel mogelijk te laten verlopen zijn er adviezen zowel voor ouders als stiefouders. Stiefouders krijgen de raad om de tijd te nemen om de relatie met de stiefkinderen langzaam op te bouwen. Dit werkt het beste als de natuurlijke ouder in de beginperiode van het samengesteld gezin de spil van de opvoeding blijft (Wiewauters & Van Eyken, 2014).

Verschillende kinderen en jongeren halen in de gesprekken aan dat ze het gevoel hebben dat ze de eigen ouder zien veranderen en dat confronteert hen met bijkomend verlies bovenop het verlies van het kerngezin. Deze kinderen vertellen dat ze hierdoor (tijdelijk) het gevoel hebben **nergens meer thuis te zijn**.

- *Awel: En hoe vond je dat om bij hem in te trekken? Jongere: niet zo leuk. Zijn huis was eng. & mama was zo anders bij hem. Ik mocht daar nie zoveel.*
- *Jongere: Men papa veranderde heel hard: van een plezante grapjas tot een beetje serieuze strenge papa, door men stiefmama.*
- *Jongere: Mijn papa is helemaal veranderd door zijn vriendin. Awel: Wat deed jouw papa dan vroeger anders, omdat je zei dat hij veranderd is? Jongere: hij was liver tegen mij en hij had zijn regels die niemand kon veranderen.*
- *Jongere: Mijn moeder is al reeds 10 jaar getrouwd met mijn stiefvader en ik voel mij hier echt niet meer thuis.*
- *Jongere: Nu wonen we in een huis en heeft mama een goei jaar een nieuwe partner. Het eenige probleem is dat ik me niet meer thuis voel.*

EEN OPVOEDER ERBIJ, WIE BEPAALT DE REGELS?

Door de relatie met een nieuwe partner krijgt het kind er een ouderfiguur bij. Voor het kind is dit geen gekozen relatie. Wanneer het opvoedingsklimaat door de komst van de nieuwe partner drastisch verandert en/of overgenomen wordt door de stiefouder hebben kinderen het lastig (Haverkort e.a., 2012). Een stiefouder die van bij het begin orde op zaken stelt en/of de regels verandert en opstelt volgens de eigen normen, weliswaar met (expliciete of impliciete) instemming van de biologische ouder, maait het gras weg voor de eigen voeten. Kinderen reageren hierop met weerstand en weigeren zich verder open te stellen in de relatie met de stiefouder. Zij voelen zich in de steek gelaten wanneer de eigen ouder dit toelaat en/of ermee instemt en/of het niet voor hen opneemt (Feenstra, 2011).

- *Jongere: 5 jaar daarna ofzo leerde mijn mama een nieuwe man kennen toen was ik echt in shok maar ik had me aangepast. Een jaar daar na is mijn stiefpapa bij mij komen wonen met zijn twee dochters maar nu is mijn stiefpapa heel streng enzo en dat is niet leuk.*
- *Jongere: Ik mag die man niet over mij gaan zitten bepalen wat ik wel en niet moetgaan doen. Dingen tegen mijn moeder gaan zeggen die niet waarzijn.*

- *Awel: met wat denk je dat het te maken heeft dat het slecht gaat tussen de nieuwe vriend van mama en jou? Jongere: hij kan niet met kinderen om, hij commandeert iedereen en alles, als hij iets zegt moet het gebeuren en vind mama het meteen goed en hij maakt grapjes die kwetsen en die nie grappig zijn.*
- *Jongere: Ja sinds mij tsiefmama hier is is alles slecht. Awel: hoe komt dat? Jongere: weet ik, ni die maakt hier alles kapot. Awel: haar levensstijl is anders? Jongere: helemaal anders en ze organiseert het het huis volgens haar ideeën.*
- *Jongere: Ik heb dus een probleem waar ik al lang mee zit en dat is de vriendin van mijn papa ze is wel lief voor mij maar ze heeft altijd kritiek. Ze commandeert me ook soms.*

LOYALITEIT IN SAMENGESTELDE GEZINNEN

ZIJNSLOYALITEIT VERSUS VERWORVEN LOYALITEIT

Met het begrip **zijnsloyaliteit** en/of **existentiële loyaliteit** verwijzen we naar de bestaansverbondenheid tussen natuurlijke ouders en de biologisch verwante kinderen. In dit gedeelte brengen we het begrip **verworven loyaliteit** naar voor. De verworven loyaliteit ontstaat door verdienste van wederzijdse zorg en aandacht die aanwezig is binnen relaties zonder een biologische band en/of bloedverwantschap. Een voorbeeld hiervan is de loyaliteit tussen het kind en zijn stiefouder. Een ander voorbeeld is de loyaliteit tussen oude en nieuwe partners (Van den Eerenbeemt, 2003).

In sommige uitspraken vertellen kinderen spontaan hoe ze het onderscheid tussen de zijnsloyaliteit naar de biologische ouder(s) en de verworven loyaliteit naar de stiefouders ervaren. **Dit verschil zegt echter niet noodzakelijk iets over de waardering die ze geven aan de relatie.**

- *Jongere: En dat terwijl mijn broer tegen iedereen gewoon zegt: dit zijn mijn ouders. Ik zeg: dit is mijn mama en stief papa. Dat is echt mijn papa niet en dat zal ook nooit mijn papa worden.*

Wanneer één van de biologische ouders weinig effectief aanwezig is in het leven van het kind bestaat de kans dat het kind de stiefouder, die reeds gedurende lange(re) tijd in het leven van het kind de dagelijkse opvoeding mee opneemt, als de belangrijkste ouderfiguur ervaart (Ganong & Coleman, 2004). Dit betekent echter niet dat het kind zich niet bewust is van de zijnsverbondenheid met de natuurlijke ouder.

- *Jongere: Ik beschouw hem dus wel als mijn papa. Ik ken mijn echte papa niet. Toen ik klein was woonden we al bij hem dus dacht ik dat hij mijn papa was. Ik ben met hem opgegroeid. Hij heeft mij leren fietsen.*

EEN COMPLEX NETWERK VAN LOYALITEITEN

Een samengesteld gezin is een complex netwerk van loyaliteiten. Het is binnen deze loyaliteiten-huishouding niet altijd eenvoudig om iedereen een passende plek te geven. De ouder is loyaal aan de kinderen en aan de nieuwe partner, en tot op zekere hoogte ook loyaal aan de andere ouder. De kinderen zijn loyaal aan beide ouders en tot op zekere hoogte ook aan de stiefouder. Dat vergt van iedereen heel wat **evenwichtsoefeningen** (Wiewauters & Van Eyken, 2014). Onderzoek toont aan dat heel wat factoren meebepalend zijn voor de rol die de nieuwe partner verwerft doorheen de tijd. De houding van de niet-inwonende ouder bepaalt in sterkte mate hoe (on)vrij de kinderen zijn om de stiefouder al dan niet ruimte te geven. De biologische ouders worden gezien als de **psychologische**

gatekeepers: ze kunnen de relatie tussen de stiefouder en het kind enerzijds en zijn/haar rol als stiefouder anderzijds vergemakkelijken of bemoeilijken (Ganong & Coleman, 2004).

In de gesprekken lezen we heel wat verhalen van **botsende en conflictueuze loyaliteiten**. Kinderen vertellen hoe negatieve uitlatingen door een (stief)ouder over een andere ouder het moeilijk maakt voor hen.

▪ *Jongere: Ik ga echt tegen mijn goesting mijn papa heeft namelijk ook een nieuwe vriendin die ik echt niet moet zij speelt de baas over mijn zus en broer en mij! en zijn scheld mijn echte mama uit!*

Andere kinderen en jongeren vertellen hoe ze zich ongelijk behandeld voelen ten opzichte van de kinderen van de stiefouder. Ze hebben het gevoel dat de stiefouder en/of de eigen ouder voorrang geeft aan hun stief/halfbroers of -zussen.

▪ *Jongere: Zij (stiefmoeder) heeft 2 kinderen waar alle aandacht naar gaan en zei is nu ook weer zwanger ik krijg dus een halfzusje of broertje waar weer superveeltijd naar toe gaat mijn papa is altijd aant werken! ik ben dat egt beuh!*

▪ *Jongere: Ik heb steeds ruzie met mijn papa en stiefma. Mijn stiefma haar zoon krijgt alles en doet alles wat hij wil ma hij is wel 3 jaar jonger als mij.*

▪ *Jongere: Mijn stiefbroers werden anders behandeld dan ik en mijn broer.*

▪ *Jongere: Hij heeft altijd al mer aandacht gegeven aan lijn stiefbroer dan aan mij, niet dat ik jaloers ofzo ben maar soms voelde ik mij echt eenzaam. Hij speelde vroeger alleen met J. En dat is neit eens zijn eigen zoon.*

Enige nuance hierbij: 'alle kinderen even graag zien' is een mythe. Er is een onderscheid tussen een bloedband en een stiefband en dat ervaren ook natuurlijke ouders en stiefouders. Een bloedband verdraagt meer. Een stiefband moet opgebouwd worden (Haverkort e.a., 2012, Vollinga, 2011). Toch mogen we van de ouders verwachten dat zij ervoor zorgen dat alle kinderen het gevoel hebben 'gezien te worden' en 'rechtvaardig' en 'evenwaardig' behandeld te worden. Het **verschil tussen de relatie naar het eigen kind en de relatie naar het stiefkind** speelt soms ook de nieuwe partners parten. Zij komen met elkaar in conflict omdat elk voor zich de indruk heeft dat de ander het eigen kind voortrekt en het stiefkind benadeelt (Schepers, 2015). Uit volgend fragment wordt duidelijk dat ook kinderen dit soms opmerken.

▪ *Jongere: Nee mama en ik komen niet goed overeen met mijn stief zus en stiefpapa (raar gezin he) Awel: hmm, ja, een samengesteld gezin is vaak niet gemakkelijk, maar als je moeder ook niet met je stiefvader overweg kan, dan lijkt het mij toch dat er iets moet veranderen. Jongere: Jaa maar mama geeft altijd commentaar op mn stiefzus en mijn stiefpapa op mij daarom dat zij ook in ruzie liggen.*

Een bijzondere vorm van loyaliteit is deze **tussen de kinderen onderling**, zowel tussen biologisch verwante kinderen als in de relatie met stiefzussen en -broers en/of halfzussen en -broers. De verbondenheid tussen kinderen onderling is een verworven loyaliteit die soms in conflict komt te staan met de relatie met de ouder(s). Enkele kinderen getuigen hoe ze het onderling voor elkaar en elkaars positie opnemen, en hoe dit hen soms in een ongemakkelijke positie brengt naar de eigen ouder.

▪ *Jongere: De nieuwe vriend van mijn mama heeft namelijk ook een dochter. Ze lijkt nogal op haar mama, dus de ex van de nieuwe vriend van mijn mama. Ik veronderstel dat het daardoor is dat mijn mama haar niet kan uitstaan. Mijn mama haat haar gewoon... het gaat over naar pestgedrag. Ik vind het vreselijk. Ik kan niet echt uitleggen hoe ik mij hier bij voel. Vorige week ben ik uitgevlogen tegen mijn mama, omdat het me allemaal een beetje teveel werd. Sindsdien negeert ze me en praten we amper. En als we iets zeggen wordt ze onmiddellijk kwaad.*

- *Jongere: Mama & men halfzus hebbe ruzie nu. & da is egt heel zwaar voor me. Mijn half zus heeft 2 kindjes van de ene ben ik meter. Ik probeer zoveel mogelijk langs te gaan. Maar ik wil men mama nie lastig maken.*

DE KWETSBAARHEID VAN NIEUWE RELATIES

Vanuit onderzoek weten we dat ongeveer 40% van de nieuwe relaties na scheiding niet definitief is (Pasteels & Mortelmans, 2013). We lezen in de verhalen van kinderen en jongeren dat dit voor hen een extra stresserende factor is. De relatie die ze opgebouwd hebben met de stiefouder komt hierdoor onder grote druk te staan en/of valt weg. In de laatste getuigenis vertelt een kind hoe, zelfs als deze relatie niet optimaal was, ze van betekenis blijft. Het gemis komt bovenop de andere verliezen die het kind reeds doormaakte.

- *Awel: wel jammer dat je ouders misschien uiteen gaan, dat geeft je veel onzekerheid zeker Jongere: ja, het zijn eigenlijk mijn papa en stiefmama, waarmee ik een heel goeie band heb. 2jaar geleden heeft mijn mama me op straat gezet en daar voelde ik me al ongelukkig bij. Awel: maar je zei ook dat je een goeie band hebt met je stiefmama, kan je bij haar terecht? Jongere: ja, maar als mijn papa en stiefmama uit elkaar gaan heb ik haar niet meer. Awel: denk je? Jongere: ja, ik denk dat zij dan haar eigen leventje gaat gaan leiden. En tegen mijn papa ben ik niet zo open, dus dan zou ik al mijn gevoelens opkroppen en zal het mislopen denk ik.*
- *Jongere: Ik mis mijn stiefmama (nja het is al lang geleden maar ja).*
- *Jongere: Ik en mijn stiefvader hebben door alles wat er vroeger gebeurt is een hekel aan elkaar gekregen meer toch ben ik er een klein beetje kapot van dat hij terminaal kanker heeft.*

Opstapeling van verlies maakt dat de veerkracht van kinderen en jongeren ernstig onder druk staat en doorweegt in het relationeel welbevinden. Daarover getuigt volgende jongere:

- *Jongere: Want ik heb al 3 stiefpapa's gehad en ik kan me niemeer openstellen tegen de mensen en ook nie voor mij omdat ik al zoveel heb gezien.*

BESLUIT:

In dit gedeelte brachten we in kaart wat de kinderen en jongeren, die contact opnamen met Awel, vertelden over het leven in een samengesteld gezin. Soms slagen kinderen en jongeren erin om een goede relatie op te bouwen met een nieuwe partner van de ouder(s). In veel gesprekken ging het echter ook over zaken die moeilijk lopen. Zo vinden kinderen en jongeren dat de nieuwe partner te snel het gezin intrekt en/of dat hij of zij te snel nieuwe regels oplegt. Sommige kinderen en jongeren vinden het jammer dat hun ouder minder beschikbaar voor hen is. Ze hebben het gevoel dat hun ouder(s) voorrang geeft aan de nieuwe partner(s) en voelen zich in concurrentie. Vaak heeft een nieuwe partner ook zelf kinderen. Dan komen er voor het kind stiefbroers of -zussen bij. De gezinsrelaties worden dan nog complexer.

HOE GAAN JONGEREN OM MET SCHEIDING?

WAAR VINDEN ZIJ BESCHERMJASSEN?

Uit de voorgaande delen werd duidelijk dat de kinderen en jongeren die Awel contacteerden te maken krijgen met heel wat ingrijpende verander(en)de leefomstandigheden. Zij worden geconfronteerd met de reorganisatie van het ouderschap binnen een complex relationeel netwerk. Dit zet de relatie met de ouder(s) onder druk. Ook de identiteit en de zelfwaardering van het kind komen op de helling te staan. **Kinderen en jongeren zijn hierdoor in de war.**

Bij aanvang van dit gedeelte gaan we dieper in op het gedrag, de gevoelens, gedachten en gewaarwordingen die dit bij de betrokken kinderen en jongeren teweegbrengt. Vervolgens zullen we in een tweede deel ingaan op de vraag welke strategieën kinderen en jongeren hanteren om met de stress, die hieruit voortkomt, om te gaan. Of anders geformuleerd: **wat zijn de copingstrategieën – zowel cognitief, emotioneel als gedragsmatig – die kinderen inzetten?**

WAT GAAT ER IN KINDEREN EN JONGEREN OM? GEDRAG, GEVOELEN, GEDACHTEN EN GEWAARWORDINGEN

In vorig gedeelte brachten we de problemen in kaart die kinderen en jongeren aanhalen bij scheiding en bij het leven in een samengesteld gezin. Hierdoor kregen we zicht op de moeilijke aanpassing die sommige kinderen en jongeren doormaken. Alvorens in te gaan op de wijze waarop deze kinderen en jongeren hierop een antwoord trachten te vinden, kijken we eerst naar wat zij vertellen over wat deze situatie bij hen teweeg brengt. Zij vertellen dat zij worstelen met heel wat moeilijke gevoelens, die tegelijkertijd en naast elkaar aanwezig zijn.

- *Jongere: Ik ben zo verdrietig. Ik ween heel veel. Omdat er zoveel is gebeurd. Omdat de band met mijn moeder weg is. Ik ben gewoon boos en verdrietig en in de war.*
- *Jongere: Ik kan er met niemand echt over praten, want niet veel vrienden begrijpen echt hoe ik me nu voel, maar mijn ouders gaan uit elkaar en ik zie er echt van af. Ik ween elke dag, ik eet super veel. Ik weet niet hoe dat komt, maar dat is sindsdien gewoon zo. Ik vertrouw niet zoveel mensen meer, ik vind het echt raar dat dat allemaal daardoor is. Ik heb echt veel angst.*

De gevoelens die binnen de gesprekken het vaakst gerapporteerd worden zijn: **machteloosheid, angst, onzekerheid, verwarring** en **verdriet**. Gevolgd door: **moedeloosheid, boosheid** en **schuldgevoelens**.

- *Machteloosheid: “ik kan niet meer, ik wil wel maar het gaat niet meer. ... ik wil dit gevoel echt niet meer hebben. Het is niet tof want ik voel me de hele tijd down.”*
- *Angst: “ik heb de laatste tijd een moeilijke periode gehad (met de scheiding) en nu ben ik echt bang voor alles, voor mijn nieuwe school, voor in de bus te stappen, echt alles. Soms ween ik, omdat ik bang ben om iedereen te verliezen.”*
- *Onzekerheid: “mijn papa is toen ik ongeveer 4 jaar was bij ons weggegaan en de dingen die er die dag zijn gebeurd hebben nog steeds een grote impact op mijn leven. Ik kan die pijn niet alleen dragen. Ik wil verder gaan met mijn leven. Ik probeer het om elke dag mezelf te zijn en gewoon te kunnen lachen want ik ben een vrolijk en sociaal meisje maar door die negatieve gedachten word ik vaak heel onzeker en stil.”*

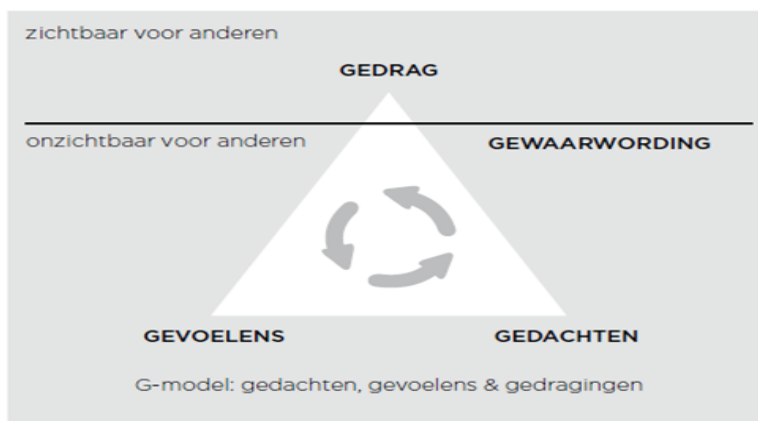
- *Verwarring: "hoe ik mij echt voel dat is moeilijk te zeggen. Soms ween ik om niets, gewoon als ik in bed lig, en soms ween ik omdat ik bang ben om iedereen te verliezen, en andere keren omdat ik walg van mezelf. Als ik helemaal uitgeweend ben, dan voel ik me opgelucht. Ik weet met mijn eigen geen blijf."*
- *Verdriet: "ik heb daar echt problemen mee, nu de laatste 2 à 3 jaar, omdat ik dat nu meer beseft en zo en eigenlijk weet wat ik mis ... mijn papa, gewoon de dingen die ik nu met hem zou doen, en van die dingen, gewoon als ik naar andere kinderen kijk samen met hun papa dan wou ik dat ook, maar dat gaat niet."*
- *Moedeloosheid: "ik durf mezelf niet open stellen want ik heb het vertrouwen in andere mensen verloren. Ik ben bang gekwetst te worden. Ik kan nooit iets volhouden. Elke stap die ik zet voelt als twee stappen terug."*
- *Boosheid: "Jongere: daarstraks was het rechtbank en ik moest mee omdat de rechter mij ook wou horen en mij pa gaf mij geen blik.... Awel: hoe voelde jij je daarbij? Jongere: Kwaad"*
- *Schuld: "ik vind het gewoon supererg om mijn mama zo ongelukkig te zien. Het geeft me een schuldgevoel maar ik weet niet wat ik eraan kan doen."*

Vanuit de resultaten van het SIV-onderzoek komt naar voor dat sommige kinderen zich bij de scheiding van hun ouders soms ook **opgelucht** voelen. Dit lijkt positief samen te hangen met het blootgesteld zijn aan een hoge mate van spanning en conflicten die aan de scheiding vooraf gingen (Bastait, Van Peer & Mortelmans, 2011). Binnen de door ons geanalyseerde gesprekken vinden we slechts hier en daar een getuigenis van die aard.

- *Jongere: Wij zijn blij dat papa nu weg is. En mama weet ook dat het nu allemaal iets beter gaat na de scheiding. Er is nu wat meer rust gekomen.*

INTERNALISERENDE EN EXTERNALISERENDE GEDRAGSPROBLEMEN

De wijze waarop kinderen en jongeren omgaan met stressvolle gebeurtenissen en heftige emoties uit zich in **internaliserende en externaliserende gedragsproblemen**. **Het gedrag** van kinderen is wat voor een buitenstaander aan **de buitenkant** waarneembaar is. In één van de fragmenten hierboven lezen we dat een meisje vertelt hoe ze zich terugtrekt uit het contact en nog weinig lacht. Onder het gedrag verbergt zich **de binnenkant**: de gedachten en gevoelens. De lichamelijke gewaarwordingen waarmee heftige gevoelens gepaard gaan, bevinden zich op de grens tussen binnen- en buitenkant. Onderstaande figuur maakt dit duidelijk. Enkel het gedrag is uiterlijk waarneembaar. Alles wat zich daaronder afspeelt is niet zichtbaar.

Gewaarwordingen bevinden zich op de grens tussen de buiten- en de binnenwereld.

Overgenomen uit: Wiewauters & Van Eyken, 2014, p 43.

Gedrag is aan de buitenkant waarneembaar. Toch zijn ook hierbij verschillen in 'zichtbaarheid'. Externaliserende gedragsproblemen zijn duidelijker aanwezig en zichtbaar omdat ze meer storend zijn voor de omgeving. Depressiviteit, automutilatie, suïcidale gedachten zijn internaliserende gedragsproblemen. Kenmerkend hierbij is dat ze vaak verborgen aanwezig zijn (Van der Ploeg, 2014).

Onderzoekers zijn het erover eens dat jongens meer externaliserende gedragsproblemen vertonen en meisjes meer internaliserende. Onder externaliserende gedragsproblemen wordt gerangschikt antisociaal en risicogedrag en sneller terugvallen op verslavende middelen. Het internaliseren daarentegen leidt tot verhoogde aanwezigheid van depressieve gevoelens, angstproblemen en emotionele problemen van allerhande aard. Ook concentratieproblemen en lichamelijke klachten vallen onder internaliserende problemen (Symoens e.a., 2011, Van der Ploeg, 2014).

Vermits onze onderzoeksgroep beduidend meer meisjes dan jongens bevat, betekent dit dat we ervan kunnen uitgaan dat we meer melding krijgen van internaliserende problemen. Deze veronderstelling klopt met wat we terugvinden. Bij ongeveer **driekwart van de gesprekken** wordt door het kind zelf melding gemaakt van **internaliserende gedragsproblemen**.

Het aandeel van externaliserende gedragsproblemen dat door de kinderen en jongeren binnen de gesprekken aangehaald wordt is eerder beperkt. Bij de externaliserende problemen die vermeld worden in zeven gesprekken gaat het over het terugvallen op verslavende middelen en risicogedrag.

- *Jongere: en vroeger was ik een hele kalme rustige jongen die bang had van iedereen en nu moet ik medicatie nemen tegen e stemmingswisselingen omdat ik anders woede-uitbarstingen krijg en op mense begin te slaan enzo (..)*
- *Jongere: Ik woon vlak over een baan waar de auto's nogal redelijk snel rijden en als ik me slecht voel steek ik gewoon over zonder te kijken omdat het me niet interesseert of ik nu wordt aangereden of niet.*

Als internaliserende problemen komen **depressieve klachten en lage zelfwaardering** het vaakst voor in de gesprekken, niet zelden in combinatie met automutilatie en suïcidale gedachten. We geven enkele getuigenissen van kinderen en jongeren.

- *Jongere: Wel toen mijn ouders uit elkaar gingen ben ik depressief geweest en heb ik mezelf verschillende keren gesneden in mijn arm, en ik nam antidepressiva en ik had er geen zin meer in.*
- *Jongere: Daarom dat ik wil stoppen met alles, om alles te vergeten. Want ik denk dat al die gedachten komen door alles wat ik meemaak. Ik wil stoppen met het leven om van alles van af te zijn. (..) neit meer met angst, woede, verdriet en gemis van iemand moet leven Dan ben ik er van verlost.*
- *Jongere: Ik voel me de laatste tijd erg depri (..) er is de laatste tijd zoveel gebeurd. Scheiding van mijn ouders, mijn vader opnieuw getrouwd, zijn nieuwe vrouw veel gedoe mee gehad.*
- *Jongere: Ik voel mij zo waardeloos tegenover mijn papa alsof ik niet goed genoeg was voor hem.*
- *Jongere: Op dit moment slecht, heel slecht, ik ben sterk aant twifelen over mezelf, mijn leven, en of ik weer zou gaan snijden.*

Heel wat kinderen en jongeren, die contact namen met Awel, geven aan dat ze kampen met **gevoelens van eenzaamheid** en dat ze **zich terugtrekken uit het sociaal contact**.

- *Jongere: Ik merk dan steeds dat ik me afsluit terwijl ik dat eigenlijk niet wil.*
- *Jongere: En vanaf het moment dat iemand te close wil worden, als vrienden bedoel ik, (..) dan duw ik ze bij wijze van spreken weg en ga ik weer ergens alleen zijn.*

- *Jongere: Ik voel me leeg ik heb last van stemmingswisselingen ik voel me ook zo vaak eenzaam ik heb niet echt iemand waar ik bij terecht kan.*

Tenslotte vermelden sommige kinderen en jongeren **lichamelijke klachten** en **concentratieproblemen**.

- *Jongere: Mijn ouders gaan misschien uit elkaar en ik slaap bijna niet meer. Ik weet niet wat te doen.*
- *Awel: mag ik je vragen waarom je zo weinig eet? Jongere: ik ben het hongergevoel verloren door de problemen thuis. Mijn papa en zijn ex-vriendin zitten in een vechtscheiding.*
- *Jongere: Ik ben een meisje, en mijn ouders zijn gescheiden. Daar beginnen gelijk al de problemen. Ik was 8 jaar toen ze scheidde. Ik wist al goed wat er gebeurde. Ik zat ook net in een periode waarin ik veel moest doen voor school en school was dus heel belangrijk. Maar dat ging zo moeilijk omdat er veel problemen waren tussen mijn ouders.*
- *Jongere: Ik zit nu in de examens en ik kan mij door al die problemen totaal niet concentreren als ik leer, daarom ook dat ik nog geen enkel goed examen heb gemaakt.*

We onderzochten of sommige groepen kinderen en jongeren in onze onderzoeksgroep al dan niet méér kwetsbaarheid tonen dan anderen voor het vertonen van internaliserende problemen. Wat betreft de groep kinderen en jongeren die een groot aantal gezinstransities meemaakten, vonden we hier in de chatgesprekken geen aanwijzingen voor. Twee andere groepen rapporteerden wel beduidend meer internaliserende problemen: enerzijds de groep kinderen en jongeren die slachtoffer zijn van geweld door één van de ouders en/of stiefouders en anderzijds de groep kinderen en jongeren die **geen of weinig contact heeft met één van de ouders**. Gezien de focus van dit rapport, gaan we verder in op deze laatste groep kinderen en jongeren, die duidelijk **een risicogroep vormt naar goed herstel**.

Eerder zagen we dat het verliezen van contact met één van beide ouders bij het kind voor innerlijke twijfel zorgt en tot een negatieve zelfinschatting kan leiden. Deze innerlijke dynamiek zoekt zich een weg via allerlei symptomen en signaalgedrag. De problemen, die kinderen in de gesprekken aanhalen, stemmen overeen met wat ook uit ander onderzoek naar voor komt (Kelly & Emery, 2003).

- *Jongere: Mijn papa is toen ik ongeveer 4 jaar was bij ons weg gegaan en de dingen die er die dag gebeurd zijn hebben nog steeds een grote impact op mijn leven. Ik kan de pijn niet meer alleen dragen. Door al die negatieve gedachten word ik vaak onzeker en stil. Ik slaap soms nachten niet en in de klas zit ik vaak op een andere planeet.*
- *Jongere: 'K verwond mezelf omdat ik thuis veel problemen heb... met mijn mama.. Ik heb elke dag ruzie met haar en ik kan het soms niet aan. Dan grijp ik de schaar. Bij mijn papa kan ik niet terecht want die ken ik niet en ik mag hem ook niet leren kennen van mijn ma.*
- *Jongere: Ik heb mijn papa al niet meer gezien sinds zo lang. ... de laatste tijd voel ik me zo rot ! en ik wil alles kapot doen.*

BESLUIT:

In dit deel stelden we ons de vraag wat er omgaat in de kinderen en jongeren die contact namen met Awel. Waarmee worstelen zij, wat zijn de gevoelens, gedachten en gewaarwordingen die zich aan hen opdringen en waarin ze een weg zoeken? Hoe laat dit zich zien in hun gedrag?

De groep kinderen en jongeren die contact opnam, vermeldt vooral internaliserende gedragsproblemen die een belangrijke impact hebben op het emotioneel, sociaal en cognitief functioneren. Het geeft ons een zicht op wat in de binnenkant van die kinderen en jongeren omgaat. In de chatgesprekken maken heel wat kinderen en jongeren melding van een moeilijke relatie met de ouder(s) en/of van weinig of geen contact met één van de ouders. Deze kinderen en jongeren leven met een gevoel van gemis, een gevoel er niet toe te doen. Verbinding met en vertrouwen in zichzelf en in anderen verloopt moeilijk. Dat

maakt dat veel van deze kinderen en jongeren aan de buitenkant niet (durven te) tonen wat zich binnenin afspeelt.

KINDEREN EN JONGEREN OP ZOEK NAAR COPING

COPING EN VEERKRACHT VAN KINDEREN EN JONGEREN

Uit voorgaande werd duidelijk dat bij de groep kinderen en jongeren die contact opnam met Awel na de scheiding van hun ouders om diverse redenen de veerkracht afneemt. Kinderen en jongeren laten zich echter niet gemakkelijk kennen: zij keren zich naar het leven, zij vragen zich af hoe ze het best omgaan met de moeilijke situatie. Daarbovenop gaan kinderen en jongeren ook op zoek naar en komen ze in contact met buffers en beschermjassen. In dit gedeelte stellen we ons de vraag welke copingmechanismen de kinderen en jongeren vermelden: Hoe slagen ze erin om overeind te blijven? Wat helpt hen? Wat maakt hen sterker?

Wanneer we in de literatuur op zoek gaan naar een definitie van coping komen we uit bij de definitie van Lazarus (1984), die ook gehanteerd wordt in voorgaande rapporten van Awel. Coping wordt gedefinieerd als: *'the cognitive and behavioral efforts to manage specific external and/or internal demands that are appraised as taxing or exceeding the resources of the person'* (Lazarus & Folkman, 1984, 141 in : Sandler e.a., 1994).

Bij de verdere operationalisering van de copingstrategieën maken Sandler, e.a. (1994) onderscheid tussen vier dimensies: **actieve copingstrategieën**, **vermijdende copingstrategieën**, het zoeken naar **afleiding** en het zoeken naar **sociale en emotionele ondersteuning**. Een ander onderscheid dat we in de literatuur vaak terugvinden is: **probleemgerichte coping** versus **emotiegerichte coping**. Bij probleemgerichte coping wil men actie ondernemen en een oplossing vinden voor het probleem. Bij emotiegerichte coping richt iemand zich eerder op de gevoelens die het probleem veroorzaakt en gaat hiermee aan de slag (Compas e.a., 1988, in Carette, 2007). Awel maakt in vorige rapporten gebruik van de zeven schalen zoals onderscheiden in de Utrechtse Coping lijst: actief aanpakken, sociale steun zoeken, vermijden, palliatieve reactie, passief reactiepatroon, expressie van emoties en geruststellende en troostende gedachten hanteren (Schreurs, 1993).

Vermits efficiënte coping positief samenhangt met **het gevoel van veerkracht** bij kinderen is het **bevorderen van effectieve en aangepaste coping** een uitdaging voor al wie kinderen en jongeren wil ondersteunen. Vanuit onderzoek komt doorgaans naar voor dat probleemgerichte coping het meest succesvol is, en dus een te bevorderen strategie is (Clarke, 2006). Bij scheiding pleiten we eerder voor emotiegerichte coping. Het probleem (= de scheiding) valt immers niet onder de controle van het kind of de jongere. Maar met de gevoelens (= de emotie) die de scheiding bij het kind oproept, kan het kind wel leren omgaan.

We sluiten ons dan ook aan bij meer recent onderzoek dat duidelijk maakt dat het bevorderen van probleemgerichte coping geen éénduidig verhaal is (Clarke, 2006, Skinner, 2007). **Coping is een complex begrip**. Er is niet één strategie die voor elk kind en binnen elke situatie succesvol blijkt te zijn. Er zijn heel wat factoren die mee bepalen welke strategie binnen een particuliere situatie succesvol is. Het vergt dus heel wat afstemming en maatwerk om samen met het kind te zoeken naar een haalbare en constructieve strategie.

Een kind kan goede redenen hebben om te kiezen voor een welbepaalde copingstrategie. Zo kan een kind overgaan tot een vermijdende strategie omdat de actief probleemgerichte aanpak in het verleden tot een negatief resultaat leidde. Bij een ander kind lezen we over 'de zorg' voor de ouder 'als goede reden' om niet voor een actieve probleemgerichte aanpak te kiezen.

- *Awel: denk je dat het misschien mogelijk is om eens met je mama te praten over waarom je je niet meer thuis voelt de laatste tijd? Jongere: nee daar over praten is geen oplossing meer. Awel: heb je dit al eens geprobeerd? Jongere: al zo vaak, met haar praten dat lukt niet. Ik heb meer het gevoel dat ze niet luisterd.*
- *Awel: en je durft dit niet te zeggen tegen je mama, weet zij van de zelfmoordgedachten en zo? Jongere: nee daar weet ze niets van (...) Awel: het moet lastig zijn om daarmee te leven terwijl je het tegen je mama niet kan zeggen. Zou je het graag willen zeggen? Jongere: nee, omdat zij zelf ook veel meemaakt (met de scheiding) en veel kopzorgen heeft. Awel: ok, je wil haar niet extra belasten. Dat is lief van je maar je hebt zelf ook iemand nodig die voor jou kan zorgen. Heb je zo iemand op dit moment?*

Een copingstrategie die een kind hanteert, ontstaat met andere woorden binnen een **complex relationeel veld** waarin **een voortdurende en wederzijdse beïnvloeding en terugkoppeling** aanwezig is. We lichten enkele factoren toe die een belangrijke rol spelen bij de keuze en de effectiviteit van de gekozen en/of te kiezen copingstrategie.

COPING IN RELATIE TOT DE AARD VAN DE STRESSOR: VERWANTSCHAP

Ten eerste wordt coping beïnvloed door **de aard van de stressor**. Wanneer we een analyse maken van de copingstrategieën die kinderen en jongeren vermelden binnen dit onderzoek valt op hoe de **verwantschap met de stressor en de mate van controleerbaarheid** hen parten speelt.

Het is belangrijk om mee te nemen dat de druk en de stress voor de kinderen die Awel contacteerden binnen het gezin ontstaat en afkomstig is vanuit het relationeel veld met de ouders. Vanuit de traumaliteratuur weten we dat wanneer de stress vanuit het gezin zelf komt, dit een andere impact heeft dan wanneer de stress door relatief onbekenden wordt veroorzaakt. De veiligheid en het vertrouwen van kinderen worden in het eerste geval meer fundamenteel aangetast (Herman, 2001, Levine, 2008).

In de loop van het rapport maakten we reeds duidelijk dat de kinderen die contact namen en waarbij **één van de ouders nauwelijks of niet aanwezig is in het leven van het kind** na analyse naar voor komt als een kwetsbare groep. Deze kinderen maken beduidend meer gebruik van vermijdende en palliatieve coping mechanismen. In deze groep zien we dat automutilatie, suïcidale gedachten en dreigende suïcide vaker benoemd worden.

- *Jongere: Mijn ouders zijn gescheiden en het is anders dan bij alle anderen ik zien mijn vader maar 3 keer in een jaar. Ik heb me zelf al eens gesneden expres het word me allemaal te veel snapj*
- *Jongere: Maar meestal als ik ook maar iets hoor dat met mijn vader te maken heeft draai ik door zowat en voel ik me meteen weer slecht. En verder heb ik ook vaak momenten dat ik me opeens chagrijnig voel, en dat word dat meestal met de minuut erger. Het liefste zou ik me gewoon als een normaal iemand willen voelen, niet met gedachtes over de dood.*

Kinderen en jongeren geven in de gesprekken aan dat ze zich schamen en schuldig voelen over deze gedachten en dit gedrag. Ze willen zich ertegen verzetten. Op momenten dat ze zich 'beter' voelen rapporteren ze onderhuidse angst. De (suïcidale) gedachten komen terug en ze geven aan dat de drang om te snijden sterker is dan henzelf. Het geeft kortstondig een gevoel van opluchting.

In de gesprekken merken we dat de medewerkers van Awel samen met de jongere op zoek gaan naar alternatieven die minder zelfdestructief zijn. Onderstaand fragment geeft daar een mooi voorbeeld van:

- *Jongere: zo precies eventjes verlost van mijn problemen, ik denk dat dat komt omdat ik mij dan eventjes op het snijden concentreer en dat ik even niet aan de rest van mijn problemen denk (..) Awel: zijn er nog momenten waarop jij je zo voelt? Jongere: hoe voelt? zoals ik me voel als ik me gesneden heb? Awel: opgelucht zoals als jij je gesneden hebt? Jongere: als ik helemaal uitgeweend ben, dan voel ik me opgelucht.*

Afgezien van deze groep is ook de groep kinderen en jongeren die gekneld zitten **in langdurende en heftige conflicten tussen de ouders** en een **gespleten loyaliteit** ervaart, een kwetsbare groep. Deze kinderen kunnen hier moeilijk een oplossing voor vinden. Als ze goed doen voor de ene ouder, doen ze slecht voor de andere ouder. Kinderen willen en kunnen niet kiezen. Hierdoor kunnen kinderen het gevoel hebben 'ik kan er maar beter niet (meer) zijn'. Deze kinderen en jongeren vertellen aan Awel dat ze worstelen met automutilatie, suïcidale gedachten en/of acties.

- *Jongere: Ze willen allebei dat je voor hen kiest en anders ben je een grote bedrieger. Ik zie geen oplossing.*
- *Jongere: Ik weet gewoon echt niet meer wat ik met mijn leven moet doen. Doodgaan en een mooi nieuw leven starten zonder gestoorde ouders. Maar ik hou teveel van hen en dat gaat niet.*
- *Jongere: Het ergste is dat als ik het (suïcide) uiteindelijk doe, er niet echt iemand is die me zal missen. Het minste nog mijn familie. Ik denk soms dat ze liever hebben dat ik niet geboren was dus dat komt door het feit dat als ik thuis (bij moeder en stiefvader) kom er altijd iemand is die commentaar heeft .. aan hem (vader) kan ik echt niets zeggen of ale ja die trekt alles voor de rechter.*

Kinderen vertellen daarbovenop dat het onder dergelijke omstandigheden voor hen moeilijk, zelfs onmogelijk is om voor zichzelf op te komen. Kinderen en jongeren schakelen dan naar andere (dan actieve probleemoplossende) copingstrategieën over.

De keuze voor **vermijdende reacties** hangt in sterke mate samen met de mate waarin het kind afhankelijk is van de ouder(s). Deze afhankelijkheid evolueert doorheen de ontwikkeling van het kind. Kinderen die heel afhankelijk zijn, ofwel emotioneel ofwel fysiek of beide, van de inwonende ouder hebben niet de draagkracht om in te gaan tegen opmerkingen als: "Ik zie je niet meer graag als je naar je papa/mama gaat" of "Als je naar hem/haar gaat, moet je niet meer terug naar huis komen." Het gevolg is dat deze kinderen hun liefde en loyaliteit jegens de uitwonende ouder niet meer kunnen en/of durven tonen.

Soms kiest het kind er dan voor om geen contact meer te hebben met één van de ouders, wat ook wel **ouderverstoting (PAS)** wordt genoemd. Andere kinderen 'overleven' door afwisselend een lange periode bij de éne ouder en dan bij de andere ouder te verblijven (Kelly, 2001). Vanuit dit perspectief is het een foutieve redenering om in deze complexe situaties het kind te diagnosticeren. 'Men kan niet van kinderen verwachten om autonoom te blijven denken, meer partijdig te blijven, in twee waarheden te wonen, terwijl dat de volwassenen rond dat kind niet lukt' (Van Lawick & Visser, 2014, 33).

- *Jongere: Mijn ouders zijn gescheiden toen ik in het 2-de leerjaar zat. Op mijn 16-de heb ik beslist om niet meer naar mijn vader te gaan door verschillende dingen. Ik merk voor mezelf dat ik het nog steeds moeilijk heb met de situatie. Ik weet niet of ik dit allemaal kan dragen en ik weet ook niet hoe ik er beter mee kan omgaan... meestal gaat het goed met me, alles went nu eenmaal. Maar op bepaalde momenten stort ik in!*

Wanneer kinderen opgroeien wordt de mogelijkheid om zich meer onafhankelijk en autonoom te gedragen tegenover de ouders groter. Zij beschikken dan over meer cognitieve mogelijkheden en emotionele maturiteit. Hierdoor slagen zij er soms beter in om autonoom contact te houden met een van de ouders, ook als de ander dat niet wil (Kelly, 2001).

We lezen in de gesprekken van de kinderen en jongeren die contact namen met Awel hoe een jongere expliciet het onderscheid maakt tussen het perspectief van de ouder en dat van zichzelf en hoe dit helpt om tegen de wens van de ene ouder (weliswaar stiekem) toch voor contact met de andere ouder te kiezen. Andere kinderen overwegen als oplossing om alleen te gaan wonen.

- *Jongere: Met mijn vader mag ik geen contact meer van mn moeder. Dusja maar heb er stiekem contact mee en we schieten wel vrij goed op. Euhm mn vader heeft mn moeder veel aan gedaan maar mij niet zo.*
- *Jongere: Ik weet het niet ben gewoon zo boos en verdrietig en in de war enzo (...) omdat ikweg wil en ze gaan kijken samen mee mij voor begeleidwonen.*
- *Jongere: En ik voel mij hier echt niet meer thuis, en ze maken altijd ruzie het is egt frusrerend en moeilijk om te studeren hier en bij mijn vader kan ik ook niet terecht is het mogelijk om als student alleen te wonen?*

COPING IN RELATIE TOT DE AARD VAN DE STRESSOR: MATE VAN CONTROLEERBAARHEID

Het is duidelijk dat het gekneld zitten in conflicten al dan niet in combinatie met het gebrek aan beschikbaarheid van de ouder(s) ervoor zorgt dat kinderen en jongeren steeds meer het gevoel hebben **weinig of geen controle** te hebben over de situatie. **Weglopen** als **vermijdende copingstrategie** lijkt dan een aangewezen manier om te overleven. Ook uit de resultaten van het SIV-onderzoek blijkt dat weglopen bij zowel minderjarige als meerderjarige meisjes beduidend meer voorkomt in niet-intacte dan in intacte gezinnen, respectievelijk 9,1% t.o.v. 2,7% bij minderjarige meisjes, resp. 16,2% t.o.v. 5,9% bij meerderjarige meisjes. Bij jongens liggen de cijfers in dezelfde richting maar zijn ze minder opvallend (Symoens e.a., 2011).

- *Jongere: Ik ben een hele tijd terug ook thuis gaan lopen. Ik had weer al maar eens ruzie met mijn mama en in die ruzie kreeg ik het gevoel dat ik alleen maar tot last was en dan toen ik het vroeg of ze wou dat ik vertrok zei ze dat ik dat zelf maar moest weten en dat was de druppel.*
- *Jongere: een hele tijd terug ben ik gaan lopen thuis, ik hoopte dat bij mijn mama dan het besef kwam da ze fout bezig was/is maar ze doet het nog steeds. Praten dat lukt niet. Awel: wat houdt je precies tegen om te praten? Jongere: ik heb het gewoon al opgegeven denk ik. Het is mij gewoon allemaal te veel, het is erg om dat te zeggen maar ik vind mijn moeder een slechte moeder.*

In deze situaties vertellen kinderen en jongeren dat ze zich machteloos voelen in het bespreekbaar maken van de eigen noden en wensen. Ze weten niet hoe ze dit moeten aankaarten of ze hebben het in het verleden aangekaart met teleurstellend succes. Ze vrezen de reactie van de ouder(s), zwijgen en zien geen oplossing meer.

- *Jongere: Ik heb altijd ruzie met mijn mama en stief papa, en ze zeggen altijd dat het mijn schuld is. Ma de laatste tijd ben ik gewoon niet meer gelukkig. Ik woon bij mijn mama omdat ik niet graag bij mijn papa ben ma ze dreigen altijd mij terug naar daar te sturen en soms wil ik gewoon weglopen.*
- *Jongere: Ik moet nog de hele maand hier bij papa zijn en ik ben het nu al beu... ik ga weglopen denk ik. (...) nee niks helpt hij luistert toch niet.*

Wanneer kinderen in situaties die buiten hun controle liggen en zonder succes een actieve probleemgerichte copingstrategie inzetten, dreigt dit het gevoel van machteloosheid en hulpeloosheid te versterken. Bij situaties die moeilijk en/of niet controleerbaar zijn wordt aangeraden om emotiegerichte coping in te zetten (Aldwin, 2007). **Emotiegerichte coping** biedt steun en empathie. Hierdoor voelen kinderen en jongeren zich erkend. Hun gevoelens en gedachten krijgen een plaats.

- *Awel: wat ik me afvraag: aan welke oplossing denk jij. Wat wil je veranderd hebben? Jongere: dat me mama mij vertrouwt en luistert naar mij.*
- *(jongere deed aan ouder het voorstel om deze te ontmoeten buiten de aanwezigheid van de stiefouder – de ouder gaat niet in op dit voorstel) Jongere: Het is volgens mij een onmogelijke zaak. Ik heb het gevoel dat ik aan de situatie niets kan veranderen. Ik moet eigenlijk gewoon wachten op hem. Wachten tot hij initiatief neemt (...) ik weet gewoon niet hoe ik dat grote verdriet kan verwerken (...) ik kan hem niet uit mijn leven schrappen.*

In het verdere gesprek lezen we ‘Dat moet heel erg voor je zijn’ als antwoord van de medewerker van Awel. Hierdoor krijgt de jongere erkenning voor ‘dat grote verdriet’. We benadrukken hierbij dat het belangrijk is dat het kind niet deloyaal gemaakt wordt aan de ouder(s). Dit kan door na de **erkenning van het gevoel** tevens **betekenis te geven aan het gedrag van de ouder**. ‘Het is jammer voor je dat jouw vader er niet toe komt om op je voorstel in te gaan om jou alleen te ontmoeten. Misschien vreest hij dat hij hierdoor de relatie met zijn nieuwe partner in het gedrang brengt. Misschien kan hij deze gedachte (nog) niet aan (zo kort) na de scheiding’.

Rekening houden met de loyaliteit van het kind betekent dit dat je je samen met het kind afvraagt waarom de ouder doet wat hij doet, maar dit zonder de ouder(s) ‘in de schuld’ te zetten. Dit betekent dat je wel kan spreken over het gedrag van de ouder(s) maar tegelijkertijd aan het kind laat voelen dat je de ouder(s) als persoon niet afkeurt. Anders riskeer je niet alleen dat het kind in een loyaliteitsconflict terecht komt maar ook dat de relatie van het kind tot zichzelf en de eigen identiteit in het gedrang komt.

COPING IN RELATIE TOT DE ONTWIKKELING EN DE PERSOONLIJKHEID VAN HET KIND

Uit voorgaande fragmenten werd reeds duidelijk dat ook de **persoonlijkheid van het kind** belangrijk is bij de keuze van een copingstrategie. We vermelden naast de leeftijd en het ontwikkelingsniveau, ook het geslacht, het temperament, de mentale mogelijkheden enzoverder.

- *Awel: hoe is de band eigenlijk met jouw mama? Jongere: die is beter, maar zit nu in de periode dat ik nogal puber dus niet altijd even goed nu maar onze band is sterk.*
- *Awel: oei, hoe komt het dat je geen goede band hebt met hen? Jongere: maar het probleem ligt waarschijnlijk eerder bij mezelf, ik sluit me vaak af op mn kamer en speel daar muziek, of luister muziek, ik ben gewoon niet graag in gezelschap.*

Daarbovenop staan alle boven vernoemde factoren voortdurend met elkaar in interactie. Een ouder-kind relatie bestaat niet uit eenrichtingsverkeer en bouwt zich op doorheen ervaringen.

- *Awel: en met jouw mama heb je ook geen goeie band? Jongere: jawel maar niet om over mijn gevoelens te praten, doe ik eigenlijk met niemand wrsch omdat daar vroeger ook nooit over gepraat werd over zo'n dingen.*
- *Jongere: Hij lijkt soms te veel op mij als wij proberen praten dan worden er 3zinnen gezecht en dan is het stil wij hebben continu ruzie maar ja wij geven veel om elkaar maar dat lukt gewoon niet.*

COPING EN MENTALISEREN

In de recente literatuur wordt veel aandacht gegeven aan **mentaliseren** als wijze van coping: nadenken over zowel het eigen denken, voelen en handelen als over dat van anderen binnen een bepaalde situatie (Allen, Fonagy & Bateman, 2008). Kinderen en jongeren kunnen vanaf een bepaalde leeftijd het mentaliseren als coping actief inzetten. Niet alleen **de leeftijd**, maar ook **de cognitieve mogelijkheden** en **de leerervaringen** die het kind opdeed binnen de context, spelen hierbij een rol (Skinner, 2007). In de gesprekken merken we dat kinderen herhaaldelijk gebruik maken van mentaliseren. Kinderen bekijken hierbij het eigen handelen van ‘buitenuit’ en het handelen van de ander van ‘binnenuit’.

- *Ik begrijp wel dat het voor haar moeilijk is, maar ik vind het ook niet echt leuk dat ze alles op mij uitwerkt.*
- *Ik ben namelijk bang dat ik me teveel aan mensen ga vasthouden als ze bijvoorbeeld interesse in mij tonen puur omdat ik dat niet gewend ben vanuit huis en dit wil ik eigenlijk niet meer!*
- *zo precies eventjes verlost van mijn problemen, ik denk dat dat komt omdat ik mij dan eventjes op het snijden concentreer en dat ik even niet aan de rest van mijn problemen denk.*
- *Awel: heb je het er al eens met je mama over gehad? Jongere: ja geprobeerd maar mama doet dan alsof ze niks hoort en gaat iets anders doen en ik vind het best lastig want ik zie mama wel graag.*

Onderzoek toont aan dat kinderen die erin slagen om op een cognitieve wijze de problemen een plaats te geven in hun leefwereld minder kans hebben op een depressie en minder angst vertonen (Sandler e.a., 2000 in Carette, 2007).

Wanneer kinderen en jongeren onder druk staan of heftige emoties ervaren, dreigt het mentaliseren weg te vallen. Ook wie zich depressief voelt, heeft minder neiging tot mentaliseren. Bij heftige en langdurende stress dreig je als persoon, en dus ook als kind en jongere, immers samen te vallen met de situatie en de gevoelens en slaag je er moeilijk of niet in om tot afstand te komen. De beantwoorder kan het kind helpen door onderscheid te maken tussen het perspectief van de ander en van zichzelf.

- *(Aan een kind dat zichzelf ziet als de schuld van de ruzies tussen de ouders) Awel: maak jij je er zorgen over? Jongere: ja toch wel. Vooral als ze ruzie maken om mij. Dan voel ik me schuldig. Awel: ouders zijn daar moeilijk in, als het gaat over opvoeding, dus eigenlijk maken ze geen ruzie over jou, maar over hoe zij elk voor zich vinden hoe jij opgevoed moet worden. Jongere: Ah oke zo had ik het nog niet gezien*
- *Jongere: ik heb dit al zo vaak tegen haar (moeder) gezegd maar ze trekt er zich niets van aan. Awel: ik denk dat jouw moeder momenteel zo verward is door de scheiding en dat zij daardoor jouw goede bedoelingen niet goed begrijpt.*

Ook de kinderen en jongeren die in een situatie zitten van negatieve parentificatie slagen er moeilijk en/of niet in om voor zichzelf te denken. Zij lijken samen te vallen met het perspectief van de ouder(s).

Wanneer we kinderen willen helpen om te copen met deze situaties zullen we hen moeten helpen om de verwarring te ontwarren. De kaart van het kind trekken kan door samen met kinderen te reflecteren over een (conflict)situatie en uit te zoeken hoe dingen samenhangen, wat ieders aandeel is en hoe de één op de ander reageert (Cottyn, 2013). In het volgend fragment wordt duidelijk hoe een kind door de interventies van de beantwoorder geholpen wordt. De jongere vertelt hoe ze vanuit de zorg naar moeder deze niet wil belasten. Via de interventies verwerft de jongere meer klaarheid in de situatie. Ze krijgt meer zicht op moeders aandeel en wordt geholpen om voor zichzelf op te komen.

Jongere: als ik dat zeg denkt ze dat ze mij tekort doet, maar dat is niet wat ik bedoel. Awel: ik zou dat zeker zo vertellen. Jongere: dat zal ik idd nog eens moeten doen. Mijn ouders zijn gescheiden en ik merk ook op dat hij (jongere broer) zich heel anders gedraagt bij papa dan bij mama. Bij mama aan tafel gedraagt hij zich als een klein kind maar bij papa aan tafel heeft hij plots tafelmanieren. Awel: Misschien erg dat ik het zeg, maar hij maakt een beetje misbruik van de scheiding. Je mama heeft het waarschijnlijk moeilijk om streng te zijn tegen hem, omdat ze denkt dat hij haar niet meer graag zal zien. Jongere: ik zal er nog eens over praten met mama, misschien kan ik dit nu op een betere en duidelijkere manier met haar bespreken nu ik hier al eens mijn verhaal heb kunnen doen.

Ook in onderstaande fragmenten wordt duidelijk hoe kinderen en jongeren geholpen kunnen worden om voor zichzelf te denken, voor zichzelf op te komen en/of zichzelf af te grenzen.

- *(Jongere vreest dat vader en stiefmoeder uit elkaar gaan en wil contact houden met stiefmoeder)*
Jongere: ja dat is waar, maar misschien is m'n papa er dan tegen, ik weet het niet. Tegen mijn papa ben ik niet zo open, dus dan zou ik al mijn gevoelens opkroppen en zal het mislopen. Awel: als zij (stiefmoeder) zoveel voor je betekent kan je het haar eens vertellen, dat je haar gaat missen, jij kan voorstellen om elkaar nog te blijven zien.
- *Jongere: Ik heb recent terug contact met mijn meter. Zij is de zus van mijn moeder er is een hele tijd serieuze ruzie geweest. Maar mijn ouders (vader en stiefmoeder) zijn nog steeds wantrouwig doordat ze de zus is van mijn moeder en er nog steeds rechtzaken aan de gang zijn. Is het verkeerd van mij om in discussie te gaan als ze me verbieden om te gaan naar daar? Awel: nu is de vraag wat jij vanbinnen het liefste wil en ik denk dat het vooral belangrijk is om dat voor jezelf uit te maken? Jongere: wauw, da's eigenlijk wel de juiste vraag die ik me moet stellen. Op die manier heb ik het eigenlijk nog nooit bekeken. Awel: ik denk inderdaad dat je daar het perspectief van jezelf in moet plaatsen en dan krijgt alles misschien een andere betekenis en zie je meer openingen.*

COPING EN ENERGIEBRONNEN AANBOREN

Stress stapelt zich ook op in het lichaam. Een niet te onderschatten wijze van coping is voldoende activiteiten doen om de negatieve energie te ontladen en positieve energie op te slaan. Sporten, dansen, wandelen kunnen energiebronnen zijn. Ook ontspannende activiteiten met vrienden en anderen kunnen dienst doen als 'eilandjes' om 'bij te tanken'. Onderzoek toont aan dat het actief zoeken en benutten van afleiding de kans verlaagt op de ontwikkeling van depressie en angst (Sandler e.a., 2000 in Carette, 2007).

BESLUIT:

Bij de veranderingen naar aanleiding van een scheiding en de komst van een nieuwe partner worden kinderen en jongeren geconfronteerd met een situatie waar ze weinig controle over hebben. We zien in de gesprekken veel kinderen en jongeren die kiezen voor vermijdende copingstrategieën. Hierbij spelen verschillende factoren een rol: de leeftijd, het temperament en de persoonlijkheid van kinderen en jongeren, net zoals de opgedane ervaring binnen de context. We zien echter ook andere kinderen en jongeren die kiezen voor een meer cognitieve strategie en die erin slagen om vanuit een dieper inzicht de situatie voor henzelf draaglijker te maken. We zien in dit stuk ook voorbeelden van beantwoorders die kinderen en jongeren andere perspectieven aanreiken.

KINDEREN EN JONGEREN OP ZOEK NAAR BESCHERMJASSEN

Het is duidelijk dat heel wat van de kinderen en jongeren die contact namen met Awel het gevoel hebben moeilijk of niet terecht te kunnen bij de ouder(s). Wanneer kinderen en jongeren (tijdelijk) niet kunnen terugvallen op de ouder(s) voelen zij zich ontheemd. Beschutting vinden bij de 'beschermjassen' die de omgeving hen aanbiedt of deze beschutting opzoeken, kan helpen. De term 'beschermjassen' ontleen we aan Kitlyn Tjin A Djie naar analogie met de steun en hulp die families bij migratie kunnen gebruiken (Tjin A Die & Zwaan, 2007). Iedereen in de omgeving van een kind kan optreden als beschermjas. Een familielid, de leerkracht, de leider van de jeugdbeweging, een grootouder of een coach van een sportclub.

Sommige kinderen vertellen dat ze omwille van de beperkte beschikbaarheid van de ouders het vertrouwen in anderen hebben verloren en het gevoel hebben nergens terecht te kunnen.

Als kinderen tijdelijk moeilijk en/of niet bij de ouders terecht kunnen is het belangrijk dat andere volwassenen 'een correctieve ervaring' bieden. Zo herstelt zich het vertrouwen in de 'volwassen' wereld

en in zichzelf. *'Ik ben de moeite waard. Als mijn ouders me (tijdelijk) niet kunnen geven wat ik nodig heb zijn er andere volwassenen die (mee) de zorg opnemen'*.

Hierna overlopen we welke beschermjassen de kinderen en jongeren binnen de gesprekken vermelden.

AWEL

De missie van Awel is: *'Alle kinderen en jongeren kunnen ons anoniem contacteren over alles wat hen bezighoudt. We zijn er voor hen door te luisteren, mee te voelen en mee te denken.'* Alle kinderen en jongeren die we doorheen het rapport aan het woord hebben gelaten, hebben de weg gevonden naar Awel.

Een aantal kinderen hebben informatieve vragen voor Awel, vaak omtrent hun 'rechten' bij inspraak in de verblijfsregeling. Dit kan erop duiden dat kinderen onvoldoende snel toegang vinden tot deze informatie.

Het merendeel van de kinderen geeft aan dat de anonimiteit in het spreken met Awel een factor is die ervoor zorgt dat ze – vaak voor het eerst – over de moeilijke situatie met de ouder(s) durven praten. Kinderen en jongeren vertellen dat ze zich geremd voelen om over deze situatie met anderen in de buitenwereld te praten.

Loyaliteit kan op verschillende manieren tot uiting komen: niet (durven) spreken over de problemen thuis en wat dit met je doet als kind en/of zich schamen voor het gedrag van de ouder(s).

- *Jongere: Over de problemen thuis wil je liever niet dat andere mensen dat weten ... dat voelt alsof je je ouders een beetje zwart maakt, ook al bedoel je dat dan wel niet zo.*
- *Jongere: Mijn ouders zijn nu al ongeveer 3 jaar gescheiden maar mijn vader maakt nog altijd ruzie. Hij probeert altijd mijn mama te pesten, hij is gelijk een klein kind.*

Daarbovenop vrezen kinderen die gekneld zitten in conflictueuze situaties bij scheiding dat wat ze zeggen in hun omgeving tegen hen zal werken omdat het doorverteld wordt. Ook hier trekt het anoniem karakter van het contact met een medewerker van Awel hen over de streep.

- *Jongere: Dit vind ik wel fijn. Om er zo over te praten met iemand. Want met iemand van mijn familie kan ik niet praten want die kan ik niet echt vertrouwen. Die vertellen het zo door aan een ander.*

Het is helpend voor kinderen dat de medewerkers van Awel erkenning geven aan deze 'goede redenen' om te aarzelen en tegelijkertijd samen met het kind op zoek gaan naar iemand in de omgeving bij wie het terecht kan. Op deze wijze tracht Awel het kind te versterken.

FAMILIE

Soms vertellen kinderen dat ze moeilijk of niet bij de familie terecht kunnen omdat ze terechtkomen in een veld van partijdigheid voor of tegen één van de ouders. Toch zijn er ook getuigenissen van kinderen en jongeren die wel steun vinden bij familie. Het gaat om grootouders, tantes of nonkels. Ook broers en/of zussen. Het valt op dat het hier zowel om stief-, half- als eigen verwantschap gaat.

Familie biedt steun op verschillende manieren: een plek om op adem te komen, een veilige en vertrouwde plaats waar je gezelschap vindt dat voor afleiding zorgt. Familie biedt ook materiële ondersteuning en/of een tijdelijke (verblijf)plaats, hetzij voor het kind, hetzij voor kind en ouder.

- *Awel: praat je er wel eens over met je broer over de scheiding? Jongere: ja, ik heb sinds de vakantie een supergoede band met hem, met mij praat hij wel, aan hem heb ik echt superveel.*
- *Jongere: Ja vroeger had ik de luxe dat ik van mijn bomma kleren kreeg en heel vaak zondag maar dat gaat voor haar niet meer en ik vond dat ook niet haar taak.*

- *Jongere: Dus werd ik opgegroeit met mijn oma en opa ze zijn echt de beste zonder hun had eigenlijk het leven geen zin meer.*
- *Jongere: Nu woon ik bij men tante.*

In de gesprekken vinden we een aantal kinderen voor wie de grootouders een prominente rol in hun leven opnemen en vaak zelfs meer dan voor de scheiding aanwezig zijn in hun (dagelijks) leven. Dit blijkt ook uit de cijfers van het SIV-onderzoek. De onderzoekers rapporteren een beduidend verschil tussen de grootouders aan vaderskant, waarmee doorgaans na de scheiding minder contact is, en de grootouders aan moederskant. Grootouders van moederskant zien hun kleinkinderen zelfs vaker, vooral wanneer deze de meeste tijd bij de moeder verblijven. Gewild of ongewild nemen zij grote(re) zorg- en opvoedingstaken op zich (Jappens & Van Bavel, 2013).

- *Jongere: Met mijn oma kan ik wel goed praten en haar zie ik elke week zij weet ook hoe het thuis is. Ze zegt dat alles wel zal beteren na een tijdje en dat ik het wat tijd moet geven tot het weer beter gaat thuis.*
- *Awel: zijn ze al lang gescheiden? Jongere: Vorig jaar in september ijn ze begonnen en nu zijn nog altijd bezig. Ze geraken het niet eens. Ik woon meer bij oma.*
- *Awel: Je bomma is dus ook op de hoogte van de ellendige situatie, als ik het goed begrijp? Jongere: ja vorige keer heb ik het haar verteld, omdat ik van plan was half bomma en half bij mijn vriend te wonen.*

Wanneer dit netwerk dreigt weg te vallen of wegvalt komen jongeren in de problemen.

- *Awel: en je oma zou je het aan haar kunnen vertellen? (...) Jongere: oma weet wel veel al ze helpt mij veel, Ja oma vind me belangrijk oma is juist erg lief (..) ze heeft wel 2x ff voor me gezorgt Awel: en zou ze dat opnieuw willen doen? Jongere: oma kan ni lang voor me zorgen ze heeft reuma en ze vind dt ik meer hulp nodig heb.*
- *Jongere: En toen was ik veel bij mijn oma en opa en sinds kort is mijn opa gestorven en begin ik geen zin meer te hebben in mijn leven.*

Mensen binnen de familie kunnen zaken bespreekbaar maken bij de ouders en/of het kind aanzetten en stimuleren om dit zelf te doen.

- *Awel: en kan je tegen je grootouders je verhaal kwijt? Jongere: Soms denk ik wel van, misschien moet ik het eens vertellen aan hun, omdat zij ook al wat meer levenservaring hebben dan zowel mijn ouders als ik, en misschien dat hij het onderwerp eens subtiel boven water haalt als m'n vader nog eens op bezoek gaat.*
- *Jongere: Ben ik als 16 jarige in het recht om te zeggen 'dat weekend gaat het voor mij ni'? Awel: vanaf 12 jaar heb je inspraak en word je gehoord bij wie je wil gaan wonen en welke regeling goed zou zijn. Maar hiervoor moet je naar de rechter die de regeling kan herbekijken. Zou er iemand die jouw papa goed kent eens met hem kunnen praten hierover? Deze persoon kan misschien meer indruk maken bv de vriendin van je papa of iemand van de familie? Jongere: Misschien wel, misschien mijn oma of zijn schoonmoeder.*

Tenslotte getuigen verschillende kinderen over de goede relatie(s) die ze hebben met de stiefouder binnen het samengesteld gezin.

- *Jongere: Mijn ouders zijn gescheiden en mijn papa is echt super net zoals zijn nieuwe vriendin en mijn 4 stief zussen.*
- *Jongere: Mijn mama heeft sinds kort een nieuwe relatie en ik heb een supergoeie band met hem.*

- *Jongere: Ik wil wel bij mijn vader gaan wonen met mijn stiefmoeder heb ik een betere band dan met mijn moeder.*
- *Awel: was er dan niemand in de buurt die het voor jou opnam? Jongere: Heel soms mijn papa maar niet echt zo veel mijn mama en mijn stiefpapa kwamen het meest voor mij op.*

LEEFTIJDGENOTEN EN VRIENDEN

Naarmate kinderen en jongeren opgroeien en ouder worden wordt de groep van leeftijdsgenoten steeds belangrijker. Dit is voor kinderen en jongeren met gescheiden ouders niet anders. Naast familie en grootouders worden leeftijdsgenoten als belangrijkste steunbron benoemd.

Bij het zoeken naar afleiding komen jongeren ook gemakkelijk bij de vrienden uit. Het optrekken met leeftijdsgenoten biedt ontspanning. De problemen gaan even naar de achtergrond.

- *Jongere: Ja, ik ga soms samen met mijn vriendin naar het stad of naar de cinema ofzo dat is wel ontspanning voor mij.*
- *Jongere: Ik zeg mss wel eens iets tege een vriendin maar als ik bij hen ben dan vermijd ik dat onderwerp liever.*
- *Awel: en zijn er andere vrienden of vriendinnen waarbij je terecht kan? Of waarmee je goed kan praten? Jongere: ja voor mij over dag wat beter bij te voelen maar niet om bij te praten.*

Wanneer kinderen en jongeren de stap zetten om te praten met een vriend(in) zijn ze achteraf soms teleurgesteld. Ze geven aan dat ze het gevoel hebben dat de ander niet ècht begrijpt hoe ze zich voelen. Ze wijten dit aan het feit dat hun vrienden zich niet kunnen voorstellen hoe het voor hen is omdat ze niet hetzelfde hebben meegemaakt. Daartegenover staat dat praten met iemand die in de dezelfde positie zit of zat voor jongeren extra (h)erkenning biedt en hierdoor een extra betekenis heeft en waardevol is.

- *Jongere: Iemand die luistert is eigenlijk niet het probleem. Mijn vriend luistert zo vaak. Maar stelt in mijn ogen dan wel foute vragen omdat hij er geen ervaring mee heeft.*
- *Awel: en heb je verder nog iemand die je kan vertrouwen en waar je je hart bij kan uitstorten? Jongere: Mijn beste vriendin en vriendje, maar het is moeilijk voor hen om dat te begrijpen omdat ze zo'n dingen nog niet hebben meegemaakt.*
- *Jongere: Mijn nicht en ik praten er veel over zij is mijn nicht. Ze heeft ook dat probleem met haar vader.*

Een aantal jongeren vertellen hoe leeftijdsgenoten hen aangezet hebben om contact te nemen met Awel en/of met iemand binnen de hulpverlening.

- *Jongere: Een goeie vriend van me heeft Awel eens aangeraden, omdat ik een tijdje terug in een serieuze dip zat, en na het vorige gesprek voelde ik me heel wat beter.*
- *Jongere: Men beste vriendin stuurde me naar de schoolpsycholoog. Ging same met mij mee naar de schoolpsycholoog.*

We analyseerden een aantal gesprekken van kinderen en jongeren van 16 jaar of ouder (32 gesprekken). Op die leeftijd hebben veel jongeren al een vaste vriend(in). Jongeren vertellen dat ze veel steun vinden in die relatie. Toch maken ze zich ook zorgen. Ze vrezen ervoor dat hun moeilijkheden te belastend zullen zijn voor hun lief en te veel stress en druk zet op de relatie.

- *Jongere: Ik heb iemand nodig om mee te praten. Men vriend heeft men verhalen al 100x gehoord. Ik ken hem al 4 jaar & ik wil hem nie steeds lastig vallen. Hij zal zelf ookwel problemen hebben. Ik weet dat hij er voor me zal zijn altijd.. & ik vind da egt lief. Mah, ik heb gewoon bang dat ik hem lastig val ermee & dat hij op een dag me gaat laten vallen.*

Andere jongeren geven aan dat ze overwegen of het voorstel krijgen om bij hun vriend(in) en diens familie in te trekken. Zelf zien we hier als nadeel dat het samenleven zich door de externe omstandigheden versneld installeert en dat dit ongewild een niet te onderschatten druk legt op de autonomie van de jongere binnen de prille liefdesrelatie.

- *Jongere: Ja met mijn vriend, ik kan daar alles tegen zeggen. Hij ziet ook dat ik niet gelukkig ben hier en stelde zelf ook voor dat als het echt niet gaat ik bij hem thuis kan intrekken als hij dat met zijn ouders overlegt.*
- *Awel: hoe reageert je vriend op deze situatie? Jongere: hij gaat thuis voorstellen of ik stillekes aan bij hun mag komen wonen.*

SCHOOL

Kinderen en jongeren brengen veel tijd door op school. Voor sommige kinderen en jongeren functioneert de school als een plaats waar ze even afleiding kunnen vinden van de thuissituatie.

- *Jongere: De meeste kinderen van mijn leeftijd haten school, maar ik wil echt niks anders dan naar school gaan omdat ik dan niet thuis moet zitten.*

Andere jongeren geven aan dat ze op school 'beschermjassen' vinden. De bereikbaarheid en beschikbaarheid van een leerkracht is voor vele jongeren hierbij een belangrijk element. Aandacht en begrip van een leerkracht helpt. Een gesprek met een leerkracht kan deugdzaam en verhelderend zijn. Op voorwaarde dat de leerkracht zich niet partijdig maakt naar één van de ouders en steeds de kaart van het kind trekt.

- *Jongere: Mijn meester heeft me goed vooruit geholpen door te praten.*
- *Jongere: M'n klastitularis want ze is echt zoals een mama voor me.*
- *Jongere: Toen heeft mama het (de scheiding) mij verteld en al mijn examens zijn dus slecht gegaan maar heb het op een blad geschreven voor mijn klastitularissen en heb ook een vertrouwensleerkracht die ik al 3 jaar heb en we smsen wel enzo want ze weet dat ik veel problemen heb en ze begrijpt het.*

De privacy ten opzichte van de klasgenoten kan een issue zijn dat belemmerend werkt voor jongeren binnen de klas- en schoolcontext.

- *Jongere: ah de leerlingenbegeleidster?? Maar dan moet je op het secretariaat een briefje gn halen voor een afspraak. Awel: Zou je dat zien zitten? Jongere: ik weet niet, ik bn bang da idereen vn mn klas vanallz ga vrage dn. Awel: Dat schrikt je een beetje af? Jongere: ja een beetje wel. Awel: Moeten jouw klasgenoten zien dat je een afspraak maakt? Jongere: meestal is da tijdens de lesuren.*

De verschillende actoren binnen de school hebben geen beroepsgeheim. Informatie met betrekking tot het welzijn van de jongere wordt in principe binnen het ambtsgeheim doorgegeven aan derden. Kinderen stellen het op prijs als hier vooraf met hen over gesproken wordt en transparante afspraken gemaakt worden. In het andere geval wordt hun vertrouwen geschonden (Put & Ankaert, 2007).

In een aantal gesprekken laten kinderen hun teleurstelling en verontwaardiging blijken omdat informatie die ze toevertrouwden aan de zorgleerkracht daarna bij de leerkracht en/of bij de ouders terecht kwam.

- *Jongere: Ik ga ook al naar leerlingen begeleiding op school, en die heeft een paar weken geleden gezegt. Ja eumh ik kan u eigenlijk niet meer aan. Ik weet niet meer wat te doen met jou, dus ik denk dat het het beste is als we u mama eens bellen (..) dus nu weet mijn mama ALLES (...) wat ik dus*

totaal niet wil want ik wil (over de relatie met vader en stiefvader) niet open zijn tegen mijn mama !! mijn leven, mijn problemen, mijn zaken, nie da van haar.

De school kan voor kinderen en jongeren een brug maken naar het centrum voor leerlingenbegeleiding en/of naar de hulpverlening. Het kan nuttig en nodig zijn om kinderen en jongeren erop te wijzen dat deze mensen wel beroepsgeheim hebben.

- *Awel: heb je al eens gedacht nr een zorgleerkracht te stappen of clb? Jongere: die zouden dan bellen naar mijn ouders, vorig jaar ging ik gaan praten en die zeiden we gaan u ouders eens bellen, maar dat wou ik niet dus heb ik maar gezegd dat ik me beter voelde.*
- *Awel: en wat zei de leerkracht? Jongere: dat hij het allemaal wel begreep en hij vroeg dan waarom ik nog naar papa ging en toen vroeg hij of ik er misschien niet beter met iemand 'professioneel' over kon praten (...)* Awel: en wat vond je van zijn idee om er met iemand professioneel over te praten? Jongere: hoe meer ik er over nadacht, hoe beter het idee klonk.

Een aantal kinderen vertellen dat ze op het internaat de toelating vroegen om online te gaan en Awel te contacteren. Wij hopen dat hen voordien of nadien ook de vraag werd gesteld of ze graag met iemand op het internaat over de problemen willen spreken.

Jongere: maar ik zie ze (mama) wel alleen in het weekend want ik zit op internaat zover zijn de ruzies tussen mij en mama al gekomen maar met mijn papa heb ik heelsoms nog contact ik hb wel al een paar maanden niet gezien maar hij beld wel nog steeds. Awel: en hoe vind je het op internaat? vind je het leuk? Jongere: bhou soms mag je er niet veel maar voor te praten met awel hb ik een uitzondering gekregen.

CENTRUM VOOR LEERLINGENBEGELEIDING

De centra voor leerlingenbegeleiding (CLB) vervullen een belangrijke rol in de begeleiding van kinderen. Enerzijds kunnen ze helpen met de uitbouw van een schoolbreed beleid, anderzijds ondersteunen ze (vertrouwens)leerkrachten en tenslotte kunnen ze ook kinderen (en gezinnen) begeleiden en/of doorverwijzen naar andere begeleidingsdiensten (Put & Ankaert, 2007).

Naast leerkrachten en zorgleerkrachten worden de medewerkers van het centrum voor leerlingenbegeleiding door de kinderen en jongeren die contact opnamen met Awel vaak vermeld als steunbron.

- *Awel: Dus bij het clb hebben ze jouw problemen wel ernstig opgevat? Had je het gevoel dat ze je toch even een beetje geholpen hebben? Jongere: ja dat wel ja.*
- *Jongere: Heb morgen gesprek met clb... alleen kan ik dit niet dragen...*
- *Jongere: Ik heb hier nog met niemand over gesproken buiten met iemand van het clb. Heb gemaild naar de leerkracht van het clb of ik deze week op gesprek kon gaan.*

Toch zijn er ook kinderen die de stap naar het CLB niet zetten omwille van 'onbekend is onbemind' of omwille van de angst voor privacy en geheimhouding.

- *Awel: Zou je het zien zitten om nog eens met het clb te gaan praten? Jongere: ja, maar wat doen zij daar dan mee?*
- *Jongere: Het clb vertrouw ik niet zoveel, mijn beste vriendin heeft hen ooit iets in vertrouwen verteld en haar ouders wisten het dan ook door het clb.*
- *Jongere: Wij hebben op 2 september de mailadressen van clb-medewerkers gekregen, maar ik dacht dat dat alleen was voor problemen op school.*

In tegenstelling tot leerkrachten, zorgleerkrachten en leerlingbegeleiders hebben de medewerkers van het CLB wel een mandaat als hulpverlener en vallen zij hierdoor onder het beroepsgeheim. CLB-medewerkers kunnen overwegen om bepaalde informatie toch aan leerkrachten en/of ouders door te geven (Put, 2007).

DE STAP NAAR HULPVERLENING

Binnen het kader van het SIV-onderzoek werd bekeken of kinderen en jongeren van gescheiden ouders vaker gebruik maken van maatschappelijke diensten - Awel, CLB en JAC - en van contacten met professionele hulpverleners dan de groep kinderen en jongeren uit intacte gezinnen. Het antwoord hierop is bevestigend en is het duidelijkst significant voor de groep 14 tot 17-jarigen (Colman, Symoens & Bracke, 2011). Binnen de hulpverlening wordt het JAC het vaakst aangehaald in onze onderzoeksgroep. Ook hier spelen voornoemde thema's van beroepsgeheim en anonimiteit.

- *Awel: Ik zou dan zeker eens langsgaan bij het JAC. Zij kunnen je volgens mij zeer goed helpen. Zie je het zitten? Jongere: ja, maar ik wil wel graag zo anoniem mogelijk blijven en ik heb liever ni dat mn stiefmama er van weet dus..*
- *Awel: Ofwel zou je eens in het JAC kunnen langs gaan. Ken je dat? Jongere: Neen, en wat zouden die doen, ook bellen naar me moeder? Om alles te zeggen wat ik hen gezegt heb.*

Het zoeken van emotionele en sociale steun in de omgeving is echter niet altijd een effectieve copingstrategie. Bij sommige kinderen wordt na het inzetten van deze strategie een verhoogde kans op depressie en angst vastgesteld. Dit wordt verklaard door de teleurstelling omtrent de ondersteuning die ze al dan niet krijgen vanuit de omgeving (Sandler e.a., 1994).

Onderstaande fragmenten maken dit duidelijk:

- *Awel: kan je misschien eens in het kort vertellen wat er is gebeurd? Jongere: het gaat echt niet meer, ik heb bij de psycholoog ook gezegd dat het heel slecht gaat maar het helpt niet ik heb gezegd dat ik me niet goed voel en ze zegt dat ze is wie ze is dus de hulp is eigenlijk meer probleem nu dan dat het hulp is. Ik slaap bijna helemaal niet meer alles wat ik probeer op te lossen mislukt. Ik kan niet meer. Ik wil wel maar het gaat niet meer. Ik weet zelfs niet 1 ding dat ik nog kan doen dat me misschien kan helpen.*
- *Jongere: Het gaat niet meer zo al lang niet meer, maar hoe meer ik hulp probeer die niet werkt hoe erger het is.*

In de gesprekken lezen we dat kinderen en jongeren die naar een hulpverlener gaan zich niet altijd gehoord en goed begrepen voelen. Eén van de redenen die ze daarbij aanhalen is dat vanuit hun beleving de hulpverlener te vaak de kaart van de ouder(s) trekt. Hierdoor verliezen ze het vertrouwen in de hulpverlening en de hoop dat ze geholpen kunnen worden.

- *Jongere: Ik ben naar meerdere psygologe gegaan maar geen een heeft me echt geholpen (...) en ja ze wouden allemaal dat ik mij stiefvader leuk vond.*
- *Jongere: Ik heb er heel vaak over moeten praten met maatschappelijke werksters enzo. Dus ik geraak het gewend. Maar al die mensen snappen het toch niet, ze kijken alleen maar naar de ouders. Alé, ik bedoel de meeste toch. Waarom vragen ze het gewoon niet eens even aan de kinderen? Dat is toch waarover het gaat.*

BESLUIT:

Binnen dit deel brachten we in kaart bij wie en waar kinderen en jongeren beschermjassen vinden en wat ze daarbij als versterkend ervaren en welke problemen er ook daar op hun pad (dreigen) te komen.

We merkten dat de steun van het informele netwerk, zoals vrienden en familie voor hen van uitermate groot belang is. Ook de verschillende actoren binnen en rondom de school, leerkrachten en leerlingenbegeleiders, worden herhaaldelijk vernoemd als steunbron. Wanneer kinderen en jongeren de problemen omtrent de thuissituatie met anderen bespreken, wordt het spanningsveld omtrent de privacy als belemmerende factor meermaals aangehaald, vanuit de loyaliteit van de ouders.

CONCLUSIES EN AANBEVELINGEN

HET KINDERRECHTENVERDRAG ALS KADER BINNEN EEN DEMOCRATISCH BELEID

DE 3 P'S: PROTECTION, PROVISION, PARTICIPATION

Doorheen dit rapport brachten we de noden van kinderen en jongeren onder de aandacht zoals deze naar voor komen vanuit de kwalitatieve analyse van 145 chatgesprekken die Awel voerde met kinderen en jongeren die contact opnamen bij de scheiding van hun ouders en het leven in een samengesteld gezin.

Aandacht vragen voor de noden en behoeften van kinderen en aanbevelingen doen naar de diverse actoren betrokken bij kinderen maakt het noodzakelijk dat we onze onderliggende visie op kinderen en jongeren expliciteren. We verwijzen naar de drie P's die richtinggevend zijn geweest bij het opstellen van het kinderrechtenverdrag: protection, provision en participation. Deze verduidelijken dat kinderen recht hebben op **bescherming**, zij dienen **toegang te hebben tot diensten en voorzieningen** en **het recht op participatie** dient verzekerd te worden.

Het kinderrechtenverdrag laat geen twijfel. Deze rechten worden gerealiseerd in onderlinge afhankelijkheid en samenhang. Geen beschermingsrechten zonder de nodige voorzieningen en zonder de betrokkenheid van kinderen. Geen participatie zonder bescherming en zonder de nodige voorzieningen.

Het bieden van **bescherming** (protection) is een opdracht van de opvoedingsverantwoordelijken en de samenleving. Het werd doorheen onze analyse in dit rapport duidelijk dat heel wat kinderen en jongeren een 'moeilijke aanpassing' na scheiding doormaken en dat onvoldoende tegemoetgekomen werd aan hun noden en behoeften. Binnen deze groep situeren zich heel wat kinderen die na scheiding blijvend blootgesteld worden aan conflicten tussen de ouders en bij uitbreiding binnen het breder familiaal netwerk. Verschillende actoren binnen welzijn, hulpverlening en justitie zien zich momenteel geconfronteerd met deze groep ouders (en hun kinderen) en voelen zich machteloos. Ouders rijden elkaar en zichzelf vast in een niet aflatende strijd. Het kind geraakt totaal uit beeld. Het blijkt moeilijk om procedures en interventies te vinden die effectief zijn. Al dan niet verplichte bemiddeling blijkt voor deze groep in deze fase niet meer te leiden tot het verhoopte effect. Uitspraken van justitie geven aanleiding tot steeds nieuwe beroepsprocedures. Op het terrein voelt men zich machteloos. Dit leidt tot wat men 'scheidingsmoeheid' noemt. In het kader van dit rapport gaan we het debat hoe en wie deze ouders beter kan bereiken en/of 'ter orde' roepen niet aan. Uiteraard zijn we ervan overtuigd dat er blijvend moet gezocht worden naar manieren om ouders te bereiken, op elk moment van het scheidingstraject, zodat kinderen beter beschermd worden wanneer de ouders onvoldoende aan hun noden tegemoetkomen.

Wanneer we willen werken aan de versterking van kinderen en jongeren betekent dit dat we oog hebben voor **een risico tot uitsluiting van bepaalde groepen**. Daarbij denken we in het bijzonder aan kinderen en jongeren die omwille van de scheiding van de ouders in armoede (dreigen) terecht (te) komen. We vragen aan het beleid om aandacht te hebben voor structuurgerichte maatregelen. Deze groep ouders lijkt eveneens moeilijk(er) **toegang te hebben tot bemiddeling**.

Vermits bemiddeling preventief werkt bij het voorkomen van conflictueuze scheidingen dient het beleid hieraan meer bekendheid te geven en mensen hiermee op een laagdrempelige wijze in contact te brengen. Vanuit de leuze: het is gemakkelijker een vechtscheiding te voorkomen dan ze te behandelen. De discussie dat bemiddeling niet kan verplicht worden loopt al lang. Misschien kan informatie over de

diverse trajecten bij scheiding het verschil maken, dit in de beginfase van het scheidingsproces. De groep scheidende ouders maakt via deze weg kennis met de methodiek van bemiddeling. Hopelijk kan dit het aantal vechtscheidingen doen verminderen.

In de verdere aanbevelingen bij dit rapport richten we ons vooral op **provision** – kinderen en jongeren moeten worden geïnformeerd en beroep kunnen doen op diensten en voorzieningen – en op **participation** – kinderen en jongeren moeten de mogelijkheid krijgen om hun mening te uiten in combinatie met de noodzaak om hier een passend belang aan te hechten.

HET ACTORSCHAP VAN KINDEREN EN JONGEREN

Het werd duidelijk uit ons onderzoek dat kinderen en jongeren naast de nood aan een luisterend oor, Awel contacteren met **vragen naar informatie** over hun rechten binnen het scheidingsproces. Sommige kinderen kunnen met deze vragen niet bij hun ouders terecht. Een aantal van deze vragen kunnen opgelost worden met een geactualiseerde en kindvriendelijke website. Op dit moment is de website Tweehuizen niet geactualiseerd. Bij de herwerking bevelen we aan om rekening te houden met de verschillende wijze van informeren naar jonge en oude(re) leeftijdsgroepen. Bestaand onderzoek naar de wijze waarop kinderen en jongeren digitale informatie opzoeken en hanteren kan ondersteunend zijn. Eenvoudige tekst en gebruiksvriendelijke navigatie is een prioriteit. Evenals een goede applicatie voor smartphone (www.k-s.be). Ook in het rapport waarbij Awel de veerkracht van jongeren onderzocht wordt bij de aanbevelingen benadrukt dat kinderen en jongeren nood hebben aan vertaalde en toegepaste informatie (Awel, 2014).

Andere vragen zullen pas een antwoord vinden binnen een meer persoonlijk contact. Uit de gesprekken die we analyseerden, onthouden we vragen omtrent een aangepaste of aan te passen verblijfsregeling, omtrent contact met broers en zussen en financiële kwesties. Kinderen hebben nood aan **een gesprekspartner met een uitgebreide expertise omtrent scheiding**. Een gesprekspartner die hen (eventueel) nadien kan helpen om het gesprek met hun ouders aan te gaan. Er moet nagedacht worden bij wie en waar deze kinderen terecht kunnen. Bij voorkeur is dit iemand bij wie ze op lange termijn terecht kunnen. Omwille van de loyaliteit van kinderen en jongeren naar de ouders is het niet bevorderlijk dat kinderen (onmiddellijk) de weg naar justitie moeten nemen. Ook de analyse die de jongeren van de Katholieke Arbeiders Jeugd (KAJ, 2014) naar voor brachten maakte duidelijk dat jongeren zelf om een gesprekspartner vragen **buiten het justitieel apparaat**.

Alle kinderen en jongeren, en niet in het minst zij die een moeilijke aanpassing bij scheiding doormaken, moeten **handvaten en steun krijgen** om beter op te komen voor zichzelf, om zichzelf indien nodig af te schermen ten aanzien van het conflict en/of ten aanzien van parentificatie. Zij moeten erkenning krijgen voor de moeilijke positie waarin ze zich bevinden en ze moeten geholpen worden om passende zorg voor zichzelf te vragen en te organiseren. Dit betekent dat elkeen die rondom kinderen aanwezig is – vanuit het eigen mandaat - het gesprek met kinderen en jongeren hierover niet uit de weg gaat, meer nog, het gesprek op eigen initiatief tracht aan te gaan.

AANBEVELINGEN VOOR HET BREDER FAMILIE-NETWERK

Om de veerkracht van kinderen en jongeren bij scheiding en bij het leven in een samengesteld gezin optimaal te versterken is het belangrijk dat elkeen in het breder familienetwerk ervoor zorgt om de **relatie** met het kind verder te **continueren** en te **waarborgen**.

Familieleden kunnen op verschillende manieren **ondersteunend zijn**. Ze kunnen tijdelijk opvang bieden, een luisterend oor, een plaats waar het kind tot rust kan komen, ze kunnen afleiding en ontspanning bieden. Dit alles heeft voor het kind slechts betekenis als het familielid erin slaagt om de loyaliteit van

het kind naar beide ouders te respecteren. Dit betekent dat men ervoor waakt om niet respectvolle uitspraken naar één van de ouders in het bijzijn van de kinderen na te laten.

Een betrouwbare rol opnemen als betrokken familielid kan betekenen dat je de moed opbrengt om al dan niet samen met het kind het **gesprek aan te gaan met de betrokken ouder(s)** wanneer je merkt dat de noden en behoeften van deze kinderen en jongeren in het gedrang komen doorheen het scheidingsproces. Bij het delen van vertrouwelijke informatie van kinderen en/of jongeren is het aan te raden met het kind of de jongere af te stemmen of en hoe de informatie bij de ouder(s) terecht kan komen. Ook dat is rekening houden met het actorschap van kinderen en jongeren.

Er kan ingezet worden op het vergroten van de kracht van het netwerk en de omgeving door het samenroepen van een **FamilieNetwerkBeraad** of een **EigenKrachtConferentie**. Hierbij worden belangrijke personen rond een kind of jongere samengebracht om een plan uit te werken zodat het kind minder knel komt te zitten en beter beschermd wordt. Het kan gaan om familie, aangevuld met burens, vrienden, kortom het informeel netwerk. In zo'n plan staat wat de familie zelf kan doen – de 'eigen krachten' die de familie zal inzetten - en verder eventueel waarvoor men een beroep wil doen op hulp (www.eigenkracht.be).

AANBEVELINGEN VOOR ONDERWIJS EN CLB

Om de veerkracht van kinderen en jongeren bij scheiding en bij het leven in een samengesteld gezin optimaal te versterken is het belangrijk dat kinderen en jongeren met hun verhaal en zorgen terecht kunnen bij leerkrachten en bij de leerlingenbegeleider. Leerkrachten die de kaart van het kind trekken zullen erkenning geven aan de moeilijke positie van het kind. Verder trachten zij betekenis te geven aan de complexiteit van de situatie, het gedrag van de ouders en de wederzijdse beïnvloeding. Hierdoor zal het kind versterkt worden om zichzelf af te bakenen en voor zichzelf op te komen.

Kinderen en jongeren hebben recht op een transparante communicatie omtrent **het ambtsgeheim en het beroepsgeheim**, zodat de privacy zoveel mogelijk gewaarborgd wordt. Het doorgeven van informatie aan de ouders bij minderjarige kinderen is echter een complexe materie. Het decreet rechtspositie van de minderjarige biedt enerzijds de mogelijkheid om bepaalde informatie niet aan de ouders mee te delen. Anderzijds oefenen de ouders het ouderlijk gezag uit. In de praktijk zullen CLB-medewerkers proberen om de ouders zoveel als mogelijk te betrekken, tenzij de jongere uitdrukkelijk aangeeft dat ze dit niet willen. Verder houdt men rekening met het uitdunnend karakter van het ouderlijk gezag als kinderen ouder worden (Put & Ankaert, 2007, www.vclb.be).

Het lijkt ons in deze belangrijk om het actorschap van kinderen en jongeren te erkennen. Kinderen en jongeren serieus nemen betekent: 'de goede redenen' die zij aanhalen om hun verhaal in vertrouwen te vertellen uitgebreid en in de diepte met hen onderzoeken.

Een **schoolbreed gezinsbeleid** met oog voor de diversiteit in gezinsvormen en een **goede samenwerking met het centrum voor leerlingenbegeleiding** dient het **draagvlak** te bieden van waaruit de acties van elke individuele leerkracht versterkt wordt.

AANBEVELINGEN VOOR WELZIJN EN HULPVERLENING

Om de veerkracht van kinderen en jongeren bij scheiding en bij het leven in een samengesteld gezin optimaal te versterken is het belangrijk dat welzijn en hulpverlening inzetten op de positie en de stem van kinderen en jongeren op diverse niveaus.

Kinderen en jongeren ervaren de nood tot **lotgenotencontact**. Uit de analyse van de gesprekken die kinderen en jongeren met Awel hadden, kwam herhaaldelijk aan bod dat het praten met andere kinderen en jongeren 'die het ook hebben meegemaakt' een extra erkenning en ondersteuning bieden. Kinderen en jongeren hebben hierdoor het gevoel dat ze er niet alleen voorstaan. Ze wisselen ervaringen uit en

leren van elkaar. Ook de jongeren van de KAJ haalden dit in hun onderzoek aan als eerste en meest belangrijke resultaat. Lotgenotencontact betekent: het isolement en taboe doorbreken, het delen en uitwisselen van ervaringen, het ondersteunen en activeren van elkaar bij het bespreekbaar maken van de eigen noden en wensen naar de ouders toe.

De initiatieven van de scheidingsschool bieden aan kinderen en jongeren reeds de kans om in groep samen te komen (evenals aan de ouders): www.descheidingsschool.be. Bijeenkomsten van KIES, die momenteel als pilootproject in sommige scholen lopen, komen ook aan deze nood tegemoet (www.steunpunt.be). Er kan ook gedacht worden aan een digitaal forum waar kinderen en jongeren met elkaar in contact kunnen komen en informatie kunnen uitwisselen. Inspiratie is te vinden bij de Nederlandse website www.villapinedo.nl. Awel denkt hierbij verder na over peer-to-peer support op het eigen interactief forum op www.awel.be.

Aandacht voor kinderen en jongeren, die betrokken zijn bij scheiding en in samengestelde gezinnen, zit mee in de opdracht van de Centra Algemeen Welzijnswerk, de Huizen van het Kind, de Jeugd en Advies Centra en de Justitiehuisen. Het verdient aanbeveling om na te denken over de wijze waarop **kinderen en jongeren rechtstreeks aangesproken en versterkt kunnen worden doorheen het scheidingsproces**. Speciale aandacht kan gaan naar hoe kinderen en jongeren meer actief gehoord en betrokken kunnen worden bij bemiddeling. We durven zelfs verder denken: kan op vraag van een jongere een bemiddeling opgestart worden?

Uit de analyse van de gesprekken werd duidelijk dat een aantal kinderen na scheiding kampt met de aanwezigheid van **een ouder met een psychiatrische en/of alcoholproblematiek en/of met een problematiek van geweld**. Dit betekent extra stress en draaglast of kan in sommige gevallen een aanleiding zijn voor het kind om een wijziging van verblijfsregeling te vragen. Het is belangrijk voor alle actoren rondom het kind om te allen tijde te onderzoeken hoe kinderen binnen deze specifieke situatie, die vaak hun draagkracht te boven gaat, beschermd en versterkt kunnen worden.

AANBEVELINGEN VOOR DE ACTOREN BETROKKEN BIJ JUSTITIE

Om de veerkracht van kinderen en jongeren bij scheiding en bij het leven in een samengesteld gezin optimaal te versterken is het belangrijk dat de verschillende actoren bij justitie inzetten op de positie en de stem van kinderen en jongeren op diverse niveaus.

Bij de analyse van de gesprekken waar de rol van justitie ter sprake kwam, gaat het vaak om ingewikkelde en lange procedures van een vechtscheiding waarin de ouders verwickeld zijn en waaraan het kind overgeleverd lijkt te zijn.

Kinderen zijn onvoldoende geïnformeerd over **het hoorrecht en hun juridische positie**. Nog heel wat kinderen lijken ervan uit te gaan dat ze vanaf een bepaalde leeftijd kunnen 'kiezen' bij welke ouder ze terecht kunnen. Kinderen hebben het gevoel dat de rechtspraak hun belangen weinig in het zicht houdt. De kinderen, die gehoord werden, geven aan dat de rechter teveel uitgaat van het perspectief van de ouder en zich te weinig verplaatst in hun verhaal. Ze hebben vragen over de discretie en de privacy van wat ze vertellen aan de rechter. Het voorstel om de inzage in het verslag van het spreekrecht te herzien is een stap in de goede richting. Het verdient verder aanbeveling dat de verschillende actoren bij justitie meer inzetten op het informeren van kinderen op een kindvriendelijke en transparante wijze. Een meer kindvriendelijke versie van de brief die elk kind ontvangt vanaf de leeftijd van 12 jaar zou een eerste stap kunnen zijn.

De verschillende actoren bij justitie zouden meer en beter geïnformeerd moeten zijn over de verschillende noden en behoeften van kinderen in functie van de ontwikkelingsleeftijd. Dit kan ervoor zorgen dat uitspraken over de **verblijfsregeling** daar beter rekening mee houden en flexibel aangepast kunnen worden.

Eenzijds werd duidelijk uit de gesprekken dat de groep kinderen die weinig of geen **contact** heeft met één van de ouders een moeilijke aanpassing kent. Men moet vermijden dat vervreemding tussen ouder en kind optreedt. Anderzijds vragen kinderen en jongeren de mogelijkheid van een grondig en diepgaand onderzoek, wanneer ze het gevoel hebben dat het contact bij één van de ouders niet tegemoet komt aan wat zij nodig hebben voor hun ontwikkeling. Zij stellen hierbij de vraag hoe het komt dat de ouder wel het recht heeft om contact op te vorderen en zij niet in de mogelijkheid zijn om het contact te verminderen en/of tijdelijk op te zeggen. Het verdient aanbeveling om de grond van deze vraag niet naast ons neer te leggen. Een antwoord op deze vraag vereist een **samenwerking** tussen verschillende actoren bij hulpverlening en justitie.

OM AF TE RONDEN:

De analyse van de gesprekken van kinderen en jongeren die contact namen met Awel, maakt duidelijk dat het belangrijk is dat elkeen, vanuit het eigen mandaat, zich opstelt als een betrouwbare buitenstaander voor kinderen en jongeren. Enkel met vereende kracht kunnen we de veerkracht van kinderen en jongeren bij scheiding en bij het leven in een samengesteld gezin optimaal versterken.

Het vraagt om betrokkenheid, meer 'bemoeizucht' misschien ook. Wat we als betrokken buitenstaander voor een kind en/of jongere kunnen doen is vragen: hoe gaat het? Kan ik iets voor jou betekenen? Wie kan ik voor je zijn? Het is het soort zorg dat we allemaal kunnen opbrengen. De positie van kinderen bij scheiding enkel zien als een gezinsprobleem en niet als een gedeeld probleem, is een vorm van onverschilligheid die we ons als samenleving niet kunnen veroorloven. Dat is wat deze kinderen en jongeren ons duidelijk maken.

Alle vrijwillige medewerkers die een luisterend oor geboden hebben aan deze kinderen toonden ons wat we voor kinderen en jongeren bij scheiding en binnen een samengesteld gezin kunnen betekenen. AWEL bedankt!

- Aldwin, C.M. (2007) *Stress, coping and development: An Integrative Perspective*. New York: The Guilford Press.
- Allen, J.G., Fonagy, P. & Bateman, A.W. (2008) *Mentaliseren in de klinische praktijk*. Amsterdam: Nieuwezijds b.v.
- Amato, P.R. (2000) The consequences of divorce for adults and children. *Journal of Marriage and Family*, 62, 1269-1287.
- Amato, P.R. & Keith, B. (1991) Parental divorce and the well-being of children: a meta-analysis. *Psychologic Bulletin*, 110, 26-46.
- Awel (2013) *De ouder-kind relatie. Een kwalitatieve analyse van gesprekken met Awel*. Brussel: studiedienst Awel.
- Awel (2014) *Awel, wat moet ik doen? De veerkracht van jongeren bij Awel onderzocht*. Brussel: studiedienst Awel.
- Bastaitis, K., Van Peer, C. & Mortelmans, D. (2011) Hoe beleven partners en kinderen een echtscheiding? In D. Mortelmans, I. Pasteels, P. Bracke, K. Matthijs, J. Van Bavel & C. Van Peer (Eds), *Scheiding in Vlaanderen* (pp 113-134). Leuven: Acco.
- Bastaitis, K., Mortelmans, D. & Van Peer, C. (2013) De opvoeding door gescheiden ouders en het welbevinden van het kind: wat is van tel? In I. Pasteels, D. Mortelmans, P. Bracke, K. Matthijs, J. Van Bavel & C. Van Peer (Eds), *Scheiden in Meervoud. Over partners, kinderen en grootouders* (pp 243-264). Leuven: Acco.
- Buysse, A. & Ackaert, L. (2005) Kinderen en scheiding: belevingsonderzoek bij kinderen en jongeren (te downloaden op www.kinderrechten.be, onder Ouder dan 18/actie rechten thuis).
- Buysse, A. & Ackaert, L. (2006) Kinderen en Scheiding: een focusgroepen onderzoek. *TJK*, 1, 32-37.
- Carette, V. (2007) Impact op het psychologisch welbevinden van kinderen. In C. Van Peer (Ed), *De impact van een (echt)scheiding op kinderen en ex-partners* (pp. 38-64). Brussel: Studiedienst van de Vlaamse Regering.
- Clarke, A.T. (2006) Coping with interpersonal Stress and Psychosocial Health among Children and Adolescent: a meta-analysis. *Journal of Youth and Adolescence*, 3, 11-24.
- Colman, E., Symoens, S. & Bracke, P. (2011) Zorggebruik. In D. Mortelmans, I. Pasteels, P. Bracke, K. Matthijs, J. Van Bavel & C. Van Peer (Eds), *Scheiding in Vlaanderen* (pp 267-282). Leuven: Acco.
- Cottyn, L. (2013) De stem van het kind. *Systeemtheoretisch Bulletin XXXI*:3.
- De Maeyer, L. (2003) H2O - Handleiding voor Houders van Ouders. Het onderzoeksrapport. Berchem: in Petto, Jeugd Dienst Informatie en Preventie.
- Feenstra, M. (2011) Samengestelde gezinnen. *Over de relatie tussen stiefouders en stiefkinderen*. Spectrum.
- Ganong, L.H. & Coleman, M. (2004) *Stepfamily relationships: Development, Dynamics and Interventions*. Springer.
- Haverkort, C., Kooistra-Popelier, M. & Hendrikse Voogt, A. (2012) *Hoe maak je een succes van je nieuwe gezin? Stiefplan, tips en tools voor het samengestelde gezin*. Nederland: Pica.

Herman, J.L. (2001) *Trauma en herstel. De gevolgen van geweld – van mishandeling thuis tot politiek geweld*. Amsterdam: Wereldbibliotheek.

Jaarverslag Kinderrechtencommissariaat 2014-2015. Voorbij de grenzen van het bekende.

Jappens, M. & Van Bavel, J. (2013) Grootouders en kleinkinderen over contact na echtscheiding. In I. Pasteels, D. Mortelmans, P. Bracke, K. Matthijs, J. Van Bavel & C. Van Peer (Eds), *Scheiden in Meervoud. Over partners, kinderen en grootouders* (pp 161-182). Leuven: Acco.

Dekeyser, G., Vanassche, S., Sodermans, A. & Matthijs, K. (2012) Het Leuvens Adolescenten en Gezinnen Onderzoek 2010 – 2011: Onderzoeksrapport.

Kelly, J.B. & Emery, R.E. (2003) Children's Adjustment Following Divorce: Risk and Resilience Perspectives. *Family Relations*, 52, 352-362.

Kelly, J., & Johnston, J. (2001) The alienated child: A reformulation of Parental Alienation Syndrome. *Family court review*, 39 (3) via <http://jkseminars.com/pdf/AlienatedChildArt.pdf>

Lazarus, R. S. & Folkman, S. (1984) *Stress, Appraisal, and Coping*. New York: Springer.

Levine, P. (2008) *De tijger ontwaakt. Traumabehandeling met lichaamsgerichte therapie*. Becht: Altamira.

Le Roy, S., Vanassche, S., Sodermans, A.K. & Matthijs, K. (2001) De onderwijsuitkomsten van kinderen na een echtscheiding. In D. Mortelmans, I. Pasteels, P. Bracke, K. Matthijs, J. Van Bavel & C. Van Peer (Eds), *Scheiding in Vlaanderen* (pp 217-236). Leuven: Acco.

Meurs, P. & De Dycker, K. (2014) Zuster- en broederliefde. In P. Adriaenssens, T. Beeckman, J. Callebaut & V. Beel (Eds), *Kinderdromen. Wat kinderen echt willen voor ze 12 zijn* (pp 99-101). Tielt: Lannoo.

Michiels, M., Steenackers, M. & Van Mulligen, W. (2002) Contextuele hulpverlening in de praktijk. In M. Michiels, Van Mulligen, W. & Hermkens, L. (Eds) *Leren over Leven in Loyaliteit: over contextuele hulpverlening* (pp 19-34). Leuven: Acco.

Mortelmans, D. & Pasteels, I. (2011) Scheiding in Vlaanderen: ontstaan en inhoud van de multi-actorstudie naar relatiebreuken in Vlaanderen. In D. Mortelmans, I. Pasteels, P. Bracke, K. Matthijs, J. Van Bavel & C. Van Peer (Eds), *Scheiding in Vlaanderen* (pp 11-25). Leuven: Acco.

Pasteels, I. & Mortelmans, D. (2013) Gescheiden en dan? Herpartneren in Vlaanderen anno 2010. In I. Pasteels, D. Mortelmans, P. Bracke, K. Matthijs, J. Van Bavel & C. Van Peer (Eds), *Scheiden in Meervoud. Over partners, kinderen en grootouders* (pp 29-90). Leuven: Acco.

Pasteels, I. & Mortelmans, D. (2014). Wonen in Vlaanderen. Voor elk gezin wat wils? In: Luyten D., Emmery K., Pasteels I., Geldof D. (Eds.), *De sleutel past niet meer op elke deur* (pp 39-75). Antwerpen-Apeldoorn: Garant.

Ponnet, K., Pasteels, I., Bastaits, K., Vanderheyden, G. & Mortelmans, D. (2013) De impact van opvoedingsstress en depressieve symptomen op de ouder-kind communicatie van gehuwde moeders en vaders. *Relaties en Nieuwe Gezinnen*, 3 (1), 1-15.

Ponnet, K. (2015) Copingstrategieën bij adolescenten en ouders uit verschillende inkomensgezinnen. In K. Emmery, *Jong met een hart voor familie. Hoe jongeren denken over gezinnen* (pp 115-131). Tielt: Lannoo Campus.

Put, J. & Ankaert, E. (2007) Nota beroepsgeheim en ambsgeheim in het onderwijs. (www.ond.vlaanderen.be).

Sandler, I.N., Tein, J.Y. & West, S.G. (1994) Coping, stress, and the psychological symptoms of children of divorce: a cross-sectional and longitudinal study. *Child Development*, 65, 1744-1763.

Sandler I.N, Wolchik S.A, MacKinnon D., Ayers T.S., Roosa M.W. (1997) Developing linkages between theory and intervention in stress and coping processes. In S.A. Wochik, I.N. Sandler, *Handbook of Children's Coping: Linking Theory, Research, and Intervention* (pp. 3–40). New York: Plenum.

Schepers, C. (2015) Relatieproblemen-in-je-stiefgezin. <http://cindyschepers.be>

Schreurs, P.J.P. (1993) *De Utrechtse Coping Lijst: omgaan met problemen en gebeurtenissen*. Herziene handleiding, Lisse, Swets en Zeitlinger.

Skinner, E.A. & Zimmer-Gembeck (2007) The development of coping. *Annual Review Psychologies*, 58, 119-144 (download from www.annualreviews.org).

Sodermans, A.K., Vanassche, S. & Matthijs, K. (2013) Verblijfsregelingen en welbevinden van kinderen: verschillen naar gezinskenmerken. In I. Pasteels, D. Mortelmans, P. Bracke, K. Matthijs, J. Van Bavel & C. Van Peer (Eds), *Scheiden in Meervoud. Over partners, kinderen en grootouders* (pp 265-288). Leuven: Acco.

Sodermans, A.K., Vanassche, S. & Matthijs, K. (2011) Gedeelde kinderen en plusouders: de verblijfsregeling en de gezinssituatie na scheiding. In D. Mortelmans, I. Pasteels, P. Bracke, K. Matthijs, J. Van Bavel & C. Van Peer (Eds), *Scheiding in Vlaanderen* (pp 135-152). Leuven: Acco.

Symoens, S., Colman, E., Pasteels, I. & Bracke, P. (2011) Welbevinden van (ex)partners en kinderen. In D. Mortelmans, I. Pasteels, P. Bracke, K. Matthijs, J. Van Bavel & C. Van Peer (Eds), *Scheiding in Vlaanderen* (pp 237-266). Leuven: Acco.

Tjin, A. Dje, K. & Zwaan, I. (2013) *Beschermjassen. Transculturele hulp aan families*. Assen: Van Gorcum.

Van den Eerenbeemt, E. M. (2003) *De Liefdesladder. Over familie en nieuwe liefdes*. Amsterdam: Archipel.

Van der Ploeg, J.D. (2014) *Gedragsproblemen. Ontwikkelingen en risico's*. Lemniscaat.

Van Lawick, J. & Visser, M. (2014) *Kinderen uit de Knel. Een interventie voor gezinnen verwickeld in een vechtscheiding*. Amsterdam: SWP.

Van Mierlo, F., Michielsen, M., De Buysser, M. & Rooijackers-Segers (2002) Passend geven en nemen: hulpverlening aan volwassenen die als kind geparentificeer werden. In M. Michielsen, Van Mulligen, W. & Hermkens, L. (Eds) *Leren over Leven in Loyaliteit: over contextuele hulpverlening* (pp 83-108). Leuven: Acco.

Van Peer, C. & Carette, V. (2007) Van theoretische en empirische diversiteit naar een onderzoeksmodel. In C. Van Peer (Ed), *De impact van een (echt)scheiding op kinderen en ex-partners* (pp. 13-36). Brussel: Studiedienst van de Vlaamse Regering.

Vollinga, P. (2011) *Het grote co-ouder doe boek*. Utrecht/Antwerpen: Kosmos.

Wiewauters, C. (2016) Kinderen (en ouders) in de scheidingsstorm. Een uitdaging voor de school en het CLB? *Caleidoscoop* (geaccepteerd, te verschijnen)

Wiewauters, C. (2015) Kinderen en herstel van veerkracht bij gezinstransities. Het belangt ons allen aan. *Welwijs*, 26 (3), 10-13.

Wiewauters, C. (2015) Kinderen en gezinstransities. Hoe 'thuiskomen' in nieuwe gezinsvormen. *Sociaal.Net* <http://sociaal.net/analyse-xl/kinderen-en-gezinstransities/>

Wiewauters, C. & Van Eyken, M. (2014) *Een week mama, een week papa? Wat kinderen bij een scheiding echt nodig hebben*. Tielt: Lannoo.

Wiewauters, C. (2005) Het gevende kind en parentificatie: de positie van kinderen bij scheiding en binnen nieuwe gezinsvormen. In Hoger Instituut voor Gezinswetenschappen (Ed) *Waanzin van het gezin*. Tielt: Lannoo.

Willekens, M. Vanderheyden, G. & Mortelmans, D. (2011) Socio-economische gevolgen van een echtscheiding. In D. Mortelmans, I. Pasteels, P. Bracke, K. Matthijs, J. Van Bavel & C. Van Peer (Eds), *Scheiding in Vlaanderen* (pp 169-198). Leuven: Acco.